
MAGYAR

ORVOSI

NYELV

MAGYAR ORVOSI NYELV

MEGJELENIK

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ORVOSI TUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYOK OSZTÁLYA,
A MAGYAR ORVOSI KAMARA ÉS AZ EURÓPAI NŐGYÓGYÁSZATI RÁK AKADÉMIA,
AZ ERDÉLYI MÚZEUM EGYESÜLET ÉS A PETŐFI IRODALMI MÚZEUM
GONDOZÁSÁBAN

ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ

Prof. dr. Bősze Péter

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK

Prof. dr. Berényi Mihály

Prof. dr. Bertók Lóránd

Prof. dr. Gaál Csaba

SZERKESZTŐ

Makra Júlia

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR

Barabás Terézia

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Elnök:

Prof. dr. Vizi E. Szilveszter

Tagok:

Prof. dr. Balázs Géza, prof. dr. Grétsy László, prof. dr. Gyéresi Árpád, prof. dr. Horváth Attila, dr. Kapronczay Katalin,
prof. dr. Keszler Borbála, prof. dr. Kiefer Ferenc, prof. dr. Kiss Jenő, dr. Kovács Éva, dr. Kuna Ágnes,
prof. dr. Kupcsulik Péter, prof. dr. Lapis Károly, dr. Ludányi Zsófia, prof. dr. Palkovits Miklós, prof. dr. Prószték Gábor,
prof. dr. Sótornyai Péter, prof. dr. Telegdy Gyula

*A kiadvány a Magyar
Tudományos Akadémia
támogatásával készült.*

A Magyar Orvosi Nyelv évente kétszer jelenik meg. Az érdeklődők a www.orvosinyelv.hu honlapon találják; ingyen letölthetik.

KIADÓ: NOK Kiadó

CÍME: 2092 Budakeszi, József A. u. 25.

TELEFON: 36 20 359 7792

E-LEVÉL: bosze@eagc.eu

HONLAP: www.orvosinyelv.hu

BORÍTÓTERV: Eper Stúdió • LAPTERV: ifj. Megyeri Lajos / TÖRDELŐSZERKESZTŐ: Artvisione Bt.

NYOMDAI KIVITELEZÉS: Visit Kft., Budapest

TARTALOM

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL	■ Balogh Lajos, Berényi Mihály, Bősze Péter, Fancsali Attila, Ludányi Zsófia, Makra Júlia	2
TANULMÁNYOK		
<i>Berényi Mihály</i>	■ Az orvosi társaságok, egyesületek neveiről	6
<i>Blankó Miklós</i>	■ A nyelvi illetan főbb kérdései az orvos-beteg kapcsolatban	9
<i>Kapronczay Katalin</i>	■ Gyermekorvoslás a felvilágosodás korában. Nils Rosen von Rosenstein művének magyar fordításai	12
<i>Keszler Borbála, Kaán L. Miklós</i>	■ <i>A nagy betegség, nagy nyavalya, kórság, nehéz kórság, nehéz nyavalya, nyavalyarontás, kórságütés</i> gyógyításának régí mágikus módszerei a népi orvoslásban	17
<i>Kiss László</i>	■ Egy mérsékelt nyelvújító doktor: Pólya József (1802–1873)	21
<i>Nyáry Szabó László</i>	■ Félfia és férfiak, avagy az ondógyógyító dió hatóköre (a testre meg a nyelvre)	26
<i>Szabó T. Attila</i>	■ Korai magyar csontadatok Váradí Lencsés György (1530–1593) „ <i>Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica</i> ” c. munkájában 2. A csont a régi magyar orvosi nyelv tőszavaiban	28
<i>Varga Éva Katalin</i>	■ XIX. századi bonctani neveink a Czuczor–Fogarasi-szótár alapján	36
MORZSÁK		
<i>Bősze Péter</i>	■ Szürkül a sokszínűség – jó ez nekünk?	42
<i>Gaál Csaba</i>	■ Gondolatok a szakszavak helyesírásáról – többségnél az igazság?	43
SZÓCSISZOLÁS		
<i>Baghy Kornélia, Bősze Péter</i>	■ Az egybázisú sokalakúság (single nucleotide polymorphysm, snp) írása	46
<i>Bősze Péter</i>	■ Az érzéssel és érzelmmel, az érzékenységgel, az érzékiséggel, valamint az érzékeléssel és észleléssel kapcsolatos kifejezések magyar nevezetei Hozzászólók: Janka Zoltán, Ozsváth Károly, Tringer László	47
KÖNYVISMERTETÉS		
<i>Bősze Péter</i>	■ Gondolatok Gaál Csaba <i>Hogyan adjunk elő kongresszuson, egyetemen és egyéb alkalmakkor?</i> című könyvéről	55

Balogh Lajos

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Az írott, hangzó és képi sajtóban is időről időre szóba kerül a *j* és az *ly* betűk használatának kérdése, nehézségei, illetve az is el szokott hangzani, hogy sajnos nincs használható szabály, amely segíthetne annak eldöntésében, mikor melyik betű alkalmazandó írásban.

Az említett közlések, műsorok általában tanulságos szempontokat taglalnak, például a nyelvi hagyománytiszteletet, de sajnos többnyire nem mutatnak föl jól használható gyakorlati tanácsot a magyar nyelvtan hazai és külföldi tanulóinak arról, hogy mikor melyik betűt kell alkalmazni írásban a *j* hangot tartalmazó magyar szavakban.

lati tanácsot a magyar nyelvtan hazai és külföldi tanulóinak arról, hogy mikor melyik betűt kell alkalmazni írásban a *j* hangot tartalmazó magyar szavakban.

Emlékezetemben viszont él egy – ha nem is mindenható, de a semminél mindenképpen sokkal többet érő, használható – lehetőség, amelyet a hetvenes évek első felében általános iskolai nyelvtantanárunktól hallhattam osztálytársaimmal együtt. Jelesül: segítség lehet az, hogy ha a *j* hang helyébe egy *l* (ejtsd: *el*) hangot behelyettesítve a szó (amolyan tájszólasosan, de) érthető marad, akkor *ly*, ha értelme változik vagy értelmét veszti, akkor marad a *j* betű.

Lássunk néhány példát az alábbi táblázatban! Talán nem baj, ha ezeket hivatásom okán az állat- és növénynevek köréből veszem:

ÁLLATOK	ÉRTELME MARAD	ÉRTELME VÁLTOZIK	NÖVÉNYEK	ÉRTELME MARAD	ÉRTELME VÁLTOZIK
bagoly	bagol		csormolya	csormola	
bivaly	bival		galaj		galal
borjú		borlú	görvélyfű	görvélfű	
fajd		fald	gurgolya	gurgola	
fogoly	fogol		hajnalca		halnalca
fürj		fürl	ibolya	ibola	
gólya	góla		jegenye		legenye
harkály	harkál		juhar		luhar
héja		héla	kajsi		kalszi
juh		luh	konkoly	konkol	
karvaly	karval		mályva	málva	
keselyű	keselű		naspolya	naspola	
majom		malom	nefelejcs		nefeleics
métely	métel		pajzsika		palzsika
nadály	nadál		paraj		paral
ölyv	ölv		paszuly	paszul	
papagáj		papagál	perje		perle
pulyka	pulka		sulyom	sulom	
seregély	seregél		tátorján		tátorlán
sirály	sirál		tömjén		tömlén
sólyom	sólom		tönköly	tönköl	
varjú		varlú	turbolya	turbola	

Vélelmezem még, hogy a tájszólasokat, tehát a nyelv régi jellegeit még beszédében hordó vidéki ember fogékonyabb e megkülönböztetés meghallására, jobb füle van rá, mint a tájszólasát vesztett, „csak” irodalmi nyelvű (fő)városinak.

Laikusként az is fölmerül bennem: lehet, hogy *ly*-os szavaink jó részében a *j* hang eredetileg *l* (*el*) volt?

Szerintem a fönt említett – „*l* hang-behelyettesítő” – módszer vizsgálata, statisztikai elemzése megérne akár egyetemi/főiskolai magyar szakos hallgató(k)nak is kiadható feladatot.

HOZZÁSZÓLÁS

Berényi Mihály

Hetven évvel ezelőtti gimnáziumi tanárunk hasonló módon segítette az *ly* okozta íráshibák elkerülését. Fővárosi értelmiségiként kifejezte kétségeit is. Lehet, hogy itt, Pesten már valóban nem érezzük, hogy a bagol az bagoly, de a borlú nem borjú? Balogh Lajos egyszerű táblázatából kitűnt: ha *ly*-t helyettesített *l*-lel, akkor megmaradt a szó értelme, ha *j*-t cserélt *l*-re, akkor nem. Pesti fülű környezetem ezeket a vál-

tozásokat nem mindig érezte. Mindenesetre én sajnálnám, ha kiirtanánk nyelvünkéből az *ly*-t, ha a fojóparton sirájok keresnék a fészkelőhejüket...

Makra Júlia

Tapasztalatom szerint a *j* és az *ly* helyes használata szinte észrevétlenül elsajátítható, amennyiben a gyermek – attól kezdve, hogy megtanult olvasni! – rendszeresen olvas könyvet. Így egyszerűen hozzászokik a leírt szavak képéhez. Ebben persze nagy a szülők felelőssége (pl. példamutatás). De találkoztam már olyan általános iskolai gyakorlattal is, hogy a gyerekekkel rendszeresen és sokszor leírták a begyakorlandó szavakat, így azok írásképe rögzült.

Fancsali Attila

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Számomra érdekes problémával szembesültem a minap. Olvastam, hogy az influenza elleni vakcinát felveszik. Nekem ez egy picit gyanús. Az orvos felveszi az asztalról, beadja. A páciens kéri, igényli, megkapja. Melyik a helyesebb (helyes) változat?

VÁLASZOK

Ludányi Zsófia

A köznyelvi norma felől nézve valóban szokatlan a *felveszi a vakcinát* alakulat. A Magyar Nemzeti Szövegtár (corpus.nyud.hu/mnsz) egyetlenegy találatot ad rá, azt sem a tudományos, hanem a beszélt nyelvi stílusrétegből. Ez nem azt jelenti, hogy „helytelen”, csupán annyit, hogy a köznyelvben ritka, kevésbé szokásos nyelvi forma.

Hogy az orvosi szaknyelvben ez mennyire számít bevett formának, azt csak az orvosi szakma képviselői tudják megmondani.

Levelét és a válaszat egyúttal küldöm Bősze Péter professzor úrnak, az orvosi nyelvhelyességi kötet szerzőjének azzal a tiszteletteljes kéréssel, hogy szíveskedjék ismertetni az orvosi szaknyelvi álláspontot.

Berényi Mihály

Kétségtelen: a kifejezés szokatlan és nem elterjedt, de a világhálón megtalálható („vannak, akik felveszik a vakcinát, és vannak a magyarok”, „azok, akik felveszik a vakcinát”). Jóval gyakoribb a hasonló szerkezetű kifejezés: *felveszik az oltást* („az iskolaorvosnál vagy a saját körzeti orvosuknál felveszik az oltást”, „sokan évről évre felveszik az oltást”). A hirtelenjében talált legkorábbi idézet: „Ők bemennek az orvoshoz és ingyen felveszik az oltást” – mondta a tisztí főorvos (dr. Falus Ferenc, országos tisztí főorvos; 2007. dec. 11.).

A Vajdaságban – a példák szerint – kimondottan gyakori lehet ez a kifejezés.

„Azt javasoljuk mindenkinek, aki fel szeretné venni az influenza elleni védőoltást, hogy kora ősszel jöjjön.” (Dr. Maja Stojanović, vajdasági orvos)

„Hatvannolc éves vagyok. Öt éve veszem fel a védőoltást. Mindenkinek azt ajánlom, hogy vegye fel a védőoltást, és ne féljen tőle. A férjemet is rábeszéltem. Ő már harmadik éve veszi fel a védőoltást. Előtte mindig elkapta az influenzát, azóta, hogy ő is felveszi a védőoltást, nincs semmi problémája” – mondta Boros Matilka. Boros Matilka egyike azoknak, akik az I. számú rendelőben felvették a védőoltást. (*Magyar Szó*, Vajdaság, 2018. okt. 22.)

Néhány további, itthoni példa:

„...a kisgyermek közelében élők biztosíthatnak közvetett védelmet a babának azzal, hogy saját maguk felveszik az oltást, így előzve meg fertőzést.” (*Kosár Online*, 2012. nov. 8.) „Esetükben gyakorlatilag a saját jogkövető magatartásukra van bízva, hogy felveszik-e az oltásokat vagy sem.” (Nebáncsvirág Egyesület, 2017. aug. 5.)

Ahogy első királyunk felvette a keresztséget, mást is felvehetünk. Az utolsó kenetet is felvesszük. A „felveszi a vakcinát, oltást, védőoltást” kifejezés nem gyakori, de terjedőben van. Orvosok, intézmények, magánemberek (határon túl is) egyaránt használják. Jelenleg a legtöbb orvos azt javasolja a hozzá fordulónak, hogy „Oltassa be magát!” Aki elfogadja az orvos ajánlatát, így büszkélkedik: „Én már beoltattam magam!”

Kiegészítés (*Bősze Péter*)

A „felveszi az oltást” kifejezés nekem szokatlan; divatkifejezésnek gondolom. Betegeimtől azt kérdezem: Beoltatta magát? Ám mondjuk azt is, hogy „nem kérte a védőoltást”, „javaslom a HPV-védőoltást”, „a kislányát feltétlen oltassa be” stb.

SZERKESZTŐSÉGI MEGJEGYZÉS

A *Magyar orvosi nyelv – Helyesírási útmutató* megjelenése óta sok olvasótól kapunk helyesírási kérdéseket. Némelyektől csak egyet-egyet. A leveleket egyenként közreadni szükségtelen és helyfoglaló lenne, ezért az ilyen kérdéseket összegezve, *Helyesírási kérdések* címszó alatt válaszoljuk meg, a küldők nevének feltüntetése nélkül. A válaszok az útmutató szerinti. Azokra a kérdésekre, amelyeket a könyv nem tárgyal, egyeztetés után adjuk a választ, mindenkor a kérdéssel társítva.

HELYESÍRÁSI KÉRDÉSEK

Hogyan kell írni?

Válaszok: *Bősze Péter*

- Poratka Der p1 és Der p2 – jó így?

Földimogyoró – *Arachis hypogaea* allergénjei = Ara h1, Ara h2 stb.

Mezei komócsin – *Phleum pratense* allergénjei = így Phl p1 helyett Phlp1 kéne?

A kérdésekben allergiát okozó molekulákról van szó. Nevüket a molekulát előállító növényeknek, állatoknak a Linné-féle kettős nevük szóösszevonás-szerű csonkításából kapták (*Arachis hypogaea* – Ara h). Az orvosi nyelvi szóösszevonások szaknyelvi betűszószervek, ezért leginkább nagybetűvel írjuk; a kettős név tükrötetésére a fajnevet kisbetűvel (ARAh). A tartozékszámot egybeírjuk (ARAh1). Tehát: *poratka-DERp1* és *poratka-DERp2*; *ARAh1*, *ARAh2*.

Phl p7 és Phl p12 sIgE emelkedett? Kell-e kötőjel az 'sIgE' elé? (Phlp12-sIgE, jó így?) Itt az 's' tudomásom szerint a specifikus rövidítése.

Kell a kötőjel, mert jelöletlen birtokos viszony: a PHLP7-nek az ellenanyaga (sIgE). Tehát: *PHLP7-sIgE*.

A Phl p5 major komponens kifejezésben kell-e kötőjel?

A Der p1 és Der p3 szenzitizáció kifejezésben kell-e kötőjel a szenzitizáció szó elé? A Derp1- és Derp3-szenzitizáció jó?

A Gal d1 allergia kifejezésben kell-e kötőjelet használni? Gald1-allergia, jó így? A földimogyoró-Arah8-fehérje kifejezés így jó?

A PHLP5-komponens szóösszetétel. Az utótagra vonatkozó jelzőt kap, ezért az egész felbomlik, mindent különírunk. Tehát: *PHLP5 major komponens*. A *DERp3-szenzitizáció* kötőjeles, mert jelentéssűrítő összetétel. Természetesen a magyar megfelelők javasoltak: *PHLP5 fő összetevő*, *DERp3-érzékenyítés*. A GALd1-allergia szintén jelöletlen birtokos (*GALd1-allergia*). Az *ARAh8 fehérje* különírva (*ARAh8 fehérje*), mert nem az *ARAh8*-nak a fehérjéje, hanem a fehérjének *ARAh8* a neve.

- Az *irritabilis bél szindróma* kifejezés esetében miért nem alkalmazható a mozgószabály/jelzőegybeírás szabály, hiszen az ennek eredményeképpen létrejövő szó nem értelmezhetetlenül hosszú (*irritabilisbél-szindróma*)? Hasonló: *kontaminált vékonybél szindróma* – *kontamináltvékonybél-szindróma*?

A helyesírás szabálya szerint természetesen alkalmazható a szabály, de a szakirodalom nem használja. A szindróma utófonév elhagyása egyszerűsítene a helyzetet. Ezzel kapcsolatban következtetlenség a nevezetek. Nincs *szindróma* utófonév: krónikus intestinalis ischaemia, akut mesenterialis ischaemia, megacolon, elsődleges megacolon, diverticulosis, globus... Van *szindróma* utófonév: intestinalis pseudoobstructio szindróma, rövidbél-szindróma... Előfordul kétféleképpen használt: pepticus fekély, pepticus fekélybetegség. Az irritabilis bél szindróma magyar neve lehet: *béltürelérzékenység**; ez ugyanolyan jól használható, mint például a *torokgombóc (globus)* – szükségtelen a *betegség/tünetcsoport* névjárulek hozzátétele. A betegségnevek magyarítása szakmai kérdés, túllép kereteinken.

- Érdemes/lehetséges az alábbi vizsgálatok elnevezéseit magyarsággal írni olyan szakszövegben, amely szakembereknek szól? Külön kell-e írni az elnevezések részeit?

Példák:

endoszkópos retrográd cholangio pancreatographia (ERCP)

Nincs magyar neve. A *cholangiopancreatographia* szóösszetétel. Az endoszkópos jelentését kifejezheti a műszeres; ez szakmai egyeztetést kíván. Az endoszkópos retrográd írható vesszővel és vessző nélkül, az értelmezése szerint. Ha van retrográd cholangiopancreatographia, amely végezhető endoszkóppal vagy pl. CT-vel, akkor nem kell vessző. Lehet: *műszeres visszadrámlásos epehasnyálmirigy vizsgálat*. Az ilyen hosszú nevezeteknél érdemes megtartani a betűszót, feloldva a nemzetközi névvel: *ERCP (endoscopic retrograde cholangiopancreatography)*.

endoszkópos sphincterotomia

belsőtükrözéses záróizom-átvágás

laparoszkópos cholecystectomy

hastükrözéses epehólyag-eltávolítás

vékonybél videokapszula endoszkópia

videókapszulás vékonybélvizsgálat*

H2 kilégzési teszt

H₂-kilégzési vizsgálat

endoszkópos varix ligatio

belsőtükrözéses visszérlekötés (a varixligatio szóösszetétel)

EGYEBEK

IL-1-receptor

IL1-jelfogó. Az *IL* az interleukin betűszója, a tartozékszámmal egybeírjuk. Az interleukin jelfogója jelöletlen birtokos szerkezet, tehát szóösszetétel, de betűszó és szó nem írható egybe, ezért kötőjelezzük.

HLA-D szubrégió, MHC-régió

HLAd-alterület. A *HLA (human leukocyte antigens)* betűszó, a tartozékbetűvel egybeírjuk, de elkülönítendő a tartozékbetűt kisbetűvel írjuk (*HLAd*). A szubrégió magyarul alterület; szükségtelen idegen szó. Kötőjellel kapcsoljuk, mert jelöletlen birtokos viszony: a *HLAd*-nek az alterülete. Ugyanígy: az *MHC*-nak a területe helyett *MHC-terület*.

össz-IgE-szint

össz-IgE-szint, két kötőjellel. *Ig*: az immunglobulin betűszója, hagyományosan írjuk így, nem pedig *IG*-nek. Az *E* tartozékbetűt, egybeírjuk, de nagy *E*-vel a betűszó és a tartozékbetű megkülönböztetésére – a betűszó kisbetűvel végződik (*IgE*). Az *össz-IgE* az összümmunglobulin-*E* változata; a szint pedig jelöletlen birtokosként kapcsolódik hozzá. A betűszó a szóval nem írható egybe, ezért a két kötőjel.

sCD14 (szolubilis CD14) szint

sCD14- (szolubilis CD14) szint; sCD14-szint. Ha a mozaikszós összetételhez az utótagra vonatkozó jelző társul, értelemszerűen az elé írjuk; az összetétel felbomlik, mindent különírunk: *DNS-törés, DNS kettős törés.* Ha zárójelben valamilyen magyarázót iktatunk az összetételbe, megtartjuk az összetételt jelölő kötőjelet: *sCD14-szint, sCD14- (szolubilis CD14) szint.*

**2q14 kromoszómarégió, 5q31 régió
7q kromoszóma kar**

A kromoszómák részeit kifejező számokat és/vagy betűket, ha önmagukban is kifejezik az adott kromoszómarészt, jelzőnek tekintjük és különírjuk. Ezeket az utófőnév nélkül is alkalmazzuk, például *a gén a 7q34.5-ön van.* A régió a kromoszómán inkább szakasz, a kromoszómakar pedig szóösszetétel. A 7q jelentése: a 7-es kromoszóma hosszúkarja. 7q-törés = a 7-es kromoszóma hosszúkarjának törése. Tehát: *2q14 kromoszómaszakasz, 5q31 szakasz, 7q kromoszómakar.*

Th1/Th2 egyensúly

Th1-Th2 egyensúly. A Th1 és a Th2 közötti egyensúlyról van szó. Ezt az orvosi nyelvben nagykövetőjellel fejezzük ki; az utófőnevet különírjuk.

IL-12/IL-18 expresszió

IL12/IL18 kifejeződés (vagy az IL12, vagy az IL18 kifejeződése). A ferde vonallal az orvosi nyelvben vaglyagosságot fejezünk ki. Ezek utótagját különírjuk. A tartozékbetűket egybeírjuk a betűszóval. Az *expresszió* felesleges idegen szó, magyarul *kifejeződés.*

STAT6 citokin, GG genotípus, GG gének

STAT6 nevű citokin, különírjuk (*STAT6 citokin*). A STAT6 önmagában is kifejezi a STAT6 citokint. Hasonlóan: GG nevű genotípus (*GG genotípus*), gének (*GG gének*). Továbbiak: *IL1A gén, MHC gén, IL1 géncsalád, észteráz-D gén.*

T-allél

T allél

TNF –308A polimorfizmus

A példa pontatlan, mert a genetikai sokalakúságnál jelölni kell a báziscserét, valamint a helyet (l. oldal). Ha a változat a kódoló szakaszban van: TNF ϵ .308A>C; ha előtte: TNF-308A>C; ha utána: TNF+308A>C változat.

HLA-DR2 és Dw2 haplotípus

HLA-DR2 és Dw2 haplotípus

cisztás fibrózis transzmembrán regulátor

A pontos neve: *cystic fibrosis transmembrane conductance regulator (CFTR)*. Magyar neve nincs. Sejthártyai fehérje és klorocsatorna. A hazai irodalomban a CFTR betűszót használjuk a nemzetközi (angol) név megadásával. Szükségtelen a nemzetközi név latinosítása! Tehát: *CFTR (cystic fibrosis transmembrane conductance regulator)*.

colon clorid csatorna

vastagbél-klórcsatorna (nem kell felemás név!)

histamin-2-receptor-antagonista

hisztamin-2-jelfogó-gátló. Az *antagonista* jelentése azonos az *inhibitor*éval; azaz gátló. A kémiai neveket magyarosan írjuk: *hisztamin*, nem pedig *histamin*.

hepatitis B korai antigén

B-májgyulladás korai antigén

nem alkoholos zsírmáj betegség

nemalkoholos zsírmáj. A *nemalkoholos* jelző szóösszetétel: ilyen fajta... A *zsírmáj* önmagában kifejezi, hogy betegségről van szó; felesleges szóismétlés utánairni, hogy betegség.

diverticulum betegség (ill. ha ez kap egy jelzőt, pl.: szövődménymentes diverticulum betegség)

szövődménymentes gurdély (diverticulum). A *betegség* utótag itt sem kell; túlírás. Az ilyen túlírásokat egyébként különírjuk: *magas vérnyomás betegség* (természetesen elegendő a *magas vérnyomás*).

lassú colon tranzit

Hajmeresztő! A colon + tranzit jelöletlen birtokos, tehát összetétel, de öszvér (idegenes és magyaros írásmód). Arról van szó, hogy a béltartalomnak a vastagbélbeli áthaladása lassú. Általánosan: béláthaladás; lassú vastagbél-áthaladás, de a fogalmazás a szövegkörnyezet szerinti. Például: a betegség egyik jellemzője, hogy lassú a vastagbélben a béltartalom áthaladása stb.

hepatitis B-vírus dezoxiribonukleinsav

B-májgyulladás-vírus-DNS. Helyesebb: a *B-májgyulladás-vírus DNS-e*.

Kiegészítő kérdés:

Az Osiris-szótárban ez szerepel: hepatitis A-fertőzés, a Szabályzat 12. kiadásában: hepatitis B. Az orvosi helyesírási útmutató javaslata szerint a hepatitis-A-fertőzés, hepatitis-B-vírus írásmód a megfelelő. Mi ennek az oka? Miért nem helyes pl. a hepatitis A-fertőzés kifejezés?

A kérdés jól mutatja a jelenlegi összevisszaságot. A *hepatitis A-fertőzés* többszörösen hibás: nincs *A-fertőzés*, de van *hepatitis-A*. Az A tartozékbetű, összetétel, kötőjellel társítjuk. A *fertőzés* utófőnév teljesen szükségtelen: a *hepatitis (májgyulladás)* önmagában jelöli a fertőzést; nem mondjuk, hogy *májgyulladás fertőzés*. Az utótagok kapcsolási nehézségei miatt célszerű a tartozékbetűt előretenni. Tehát: *A-májgyulladás* – mindenki érti, nincs összevissza írásmód.

frukto-oligoszacharid

fruktooligoszacharid. Berényi Mihály véleménye: az önállóan nem használt o-végű előtagokat a kémiai nevekben is egybeírjuk.

primer sclerotizáló (vagy szklerotizáló?) cholangitis

A *sclerotizáló* írásmód súlyos helyesírási hiba (*szklerotizáló*; de szükségtelen). A betegség nemzetközi neve *primary sclerosing cholangitis*. A cholangitis magyarul epeútyulladás: az epeutak kötőszövetes megvastagodásával, keményedésével, szűkületével jár. Magyarul: *elsődleges megvastagodásos epeútyulladás*¹.

¹ A *-gal jelölt szavak a szerző magyarázó javaslatai.

Berényi Mihály

Az orvosi társaságok, egyesületek neveiről

Az orvosi társaságok, egyesületek neve tulajdonnév. Olyan, amilyenek az alapító engedélyeztette, de elvárható, hogy ezek a nevek nyelvtanilag helyesek legyenek és tükrözzék a társaság profilját. A magánszektor humoros cégnevei (Prof-IQ Bt., Vicc Kft., Tré-fa Bt.) értékes reklámhordozók is, de az ilyen jellegű nevek nem illenek az orvosi társaságok nevei közé.

Az egyik társaság nevén megakadtam: Magyar Pszichoszomatikus Szülészeti és Nőgyógyászati Társaság. Pszichoszomatikus... Társaság? Az idegen szavak Osiris-szótára szerint a pszichoszomatikus jelző jelentése: pszichikai okokból eredő (tünet), a szomatikus: testre vonatkozó. Tehát a lélek (psziché) és a test (szóma) kölcsönhatására, kapcsolatára utal. Vannak pszichoszomatikus panaszok (összetűzés → hányás), betegségek, Németországban van pszichoszomatikus medicina, de pszichoszomatikus társaságot nem találtam. Csak gyanítom, hogy a szülészeti és nőgyógyászati terén pszichoszomatikát alkalmazók társaságáról van szó.

E társasági néven felbuzdulva vizsgálni kezdtem az orvosi társaságaink elérhető neveit. A bíróságokon bejegyzett, alapításkori hivatalos nevek listája nem állt rendelkezésemre, a MOTESZ társasági névsora hiányos (a fenti társaság sem tagja a MOTESZ-nek), a világhálón fellelhető társaságnevek elgépeltek, hibásak. Az egyik magáncég azzal büszkélkedik, hogy kiváló sebészei a Magyar Kézsebészeti Társaság tagjai, holott ilyen társaság nincs is. A névsor nem teljes, megtörténhet, hogy a továbbiakban nem a társaság hivatalos nevére teszek megjegyzéseket. Íme, egy kirívó példa, ugyanannak a társaságnak négyféleképpen írt neve:

Magyar Katonai- Katasztrófaorvostani Társaság
Magyar Katonai-Katasztrófaorvostani Társaság
Magyar Katonai Katasztrófa Orvostani Társaság
Magyar Katonai Katasztrófa-orvostani Társaság

Az elsőből talán a vessző vagy az és maradt el a Katonai- után. Mivel van katonaeorvostan és katasztrófa-orvostan is, a javaslatom: Magyar Katona- és Katasztrófa-orvostani Társaság.

A *társaság* szó előtt leggyakrabban a szakmát művelők neve (urológus, mellkasebész), a szakmából képezett jelző (életta-

ni, epidemiológiai) vagy betegség neve (fejfájás, hipertónia) áll. Lehetne pl.

Andrológiai Társaság,
Andrológus Társaság és
Andrológusok Társasága is.

Én a harmadikat javaslom, hiszen nem a társaság andrológus, hanem a tagjai.

HELYESNEK VÉLT TÁRSASÁGNEVEK

Magyar Allergológiai és Klinikai Immunológiai Társaság
Magyar Általános Orvosok Tudományos Egyesülete
Magyar Angiológiai és Érsebészeti Társaság
Magyar Arc-, Állcsont- és Szájsebészeti Társaság
Magyar Artroszkópos Társaság
Magyar Cukorbetegség Országos Szövetsége
Magyar Dermatológiai Társaság
Magyar Egészségügyi Informatikai Társaság
Magyar Élet- és Egészségbiztosítási Orvostani Társaság
Magyar Élettani Társaság
Magyar Epidemiológiai Társaság
Falusi Körzeti Orvosok Országos Szövetsége
Feledékeny Emberek Hozzáértőjeinek Társasága
Magyar Fül-Orr-Gégeorvosok Egyesülete
Magyar Fogorvosok Egyesülete
Magyar Gyermekegészségügyi és Fogszabályozási Társaság
Magyar Gyermekegészségügyi Társasága
Magyar Humángenetikai Társaság
Magyar Hypertonia Társaság
Magyar Idegtudományi Társaság
Magyar Igazságügyi Orvosok Társasága
Inkontinencia Betegegyesület
Magyar Kardiológusok Társasága
Magyar Kézsebész Társaság
Magyar Kísérletes és Klinikai Farmakológiai Társaság
Magyar Mellkasebész Társaság
Magyar Méhnyakkórtani és Kolposzkópos Társaság
Magyar Mikrobiológiai Társaság
Magyar Nőgyógyász Onkológusok Társasága
Magyar Nőorvos Társaság

Magyar Onkológusok Gyógyszerterápiás Tudományos Társasága
 Magyar Orthodontusok Társasága
 Magyar Orvosnők Egyesülete
 Magyar Pszichiátriai Társaság
 Magyar Radiológusok Társasága
 Magyar Sugárterápiás Társaság
 Magyar Sürgősségi Orvostani Társaság
 Magyar Szexológiai Társaság
 Magyar Szívsebészeti Társaság
 Magyar Szemorvostársaság
 Magyar Szülészeti és Nőgyógyászati Endokrinológia Társaság
 Magyar Thrombosis és Haemostasis Társaság
 Magyar Tüdőgyógyász Társaság

Ezek közül legjobban a Magyar Fogorvosok Egyesülete, a Magyar Radiológusok Társasága, a Magyar Szemorvostársaság és a hasonló szerkezetű nevek tetszenek. A Magyar Kézsebész Társaság angol neve (Hungarian Society for the Surgery of Hand) magyarra visszafordítva: Magyar Társaság a Kézsebészetről. Ez a név szimpatikus, mert világosan tükrözi: a társaság a kézsebészetről jött létre. A Dermatológiai Társulat, ha ma alakulna meg, valószínűleg a Bőrgyógyászati Társaság nevet venné fel, de mivel már a 92. nagygyűlésükre készülnek, kár volna ezt a klasszikus nevet megváltoztatniuk. A Magyar Epidemiológiai Társaságot szívesebben látnám Magyar Járványtani Társaságként. A Fül-Orr-Gégeorvosok Egyesületét gyakran lehet hibásan is látni (Fül- Orr- Gégeorvosok Egyesülete). Az Inkontinencia Egyesület a korábbi neveivel (Inkontinencia Beteg Egyesület, Inkontinencia Betegegyesület) nem került volna a jók közé.

Mivel ez a közlemény a *Magyar Orvosi Nyelv* című lapban jelenik meg, az Orthodontusok Társasága helyett a Fogszabályzók Társaságát javaslom. A Magyar Urológus Társaság korábbi neve (Magyar Urológusok Társasága) jobban kifejezte, hogy nem a társaság urológus, hanem a tagjai. A Magyar Sebkezelő Társaság is lehetne Magyar Sebkezelők Társasága. A magyar közéletben sok ilyen „jelzett” név van, de a Magyar Életvédő Honlap miért nem Magyar Életvédők Honlapja? A Magyar Labdarúgó Szövetség miért nem a Magyar Labdarúgók Szövetsége? Kivételek is vannak: Magyar Tehetség-gondozó Társaság.

Felvetődik a kérdés: szükséges a szinte minden társaság nevében meglévő, hagyományosnak tűnő első szó, a *magyar*? A nevek többségében, az országhatáron belül nem. De ha például a Magyar Fejfájás Társaság levelet ír a nemzetközi társtársaságának (International Headache Society), a feladó neve nem Fejfájás Társaság, nem is Magyar Fejfájás Társaság lesz, hanem Hungarian Headache Society. A Falusi Körzeti Orvosok Országos Szövetsége nevében nem szerepel a megkülönböztető *magyar* jelző, de így is kifogástalan. Az európai és nemzetközi társaságok nevében mindig benne van a megkülönböztető *european* vagy *international* jelző, akkor is,

ha ezeket a neveket magyarra fordítjuk. Mellesleg az orvosi társaságaink a MOTESZ (Magyar Orvostudományi Egyesületek Szövetsége) tagjai, amelynek a nevében már benne van a *magyar* jelző, így a tagtársaságok neveiben fölösleges a „magyarkodás”.

További kérdés: szükséges-e az orvosi társaságnevekben a társaság előtti *tudományos* vagy *országos* jelző? Általában nem, de ha létezik a betegek alkotta hasonló nevű társaság is, indokolt a megkülönböztető jelző használata. A teljesen magyar szavakból álló Feledékeny Emberek Hozzátartozóinak Társasága nevéből nem hiányzik sem a *magyar*, sem a *tudományos* jelző. Az *országos* jelző is fölösleges volna, hiszen a legtöbb társaság tevékenysége az egész országra kiterjed. Ha nem, azt a név feltüntetési (Debreceni Akadémiai Bizottság Klinikai Farmakológiai Munkabizottsága).

HIBÁS TÁRSASÁGNEVEK

Magyar Égési Egyesület. Azért soroltam ezt a nevet a hibásak közé, mert ebből a névből nem derül ki, hogy a társaság az égéssel mint fizikai és kémiai jelenséggel foglalkozik-e, vagy az égési sérültekkel. Utóbbi esetben jobb lenne a Magyar Égési Orvosegyesület elnevezés.

Kor Kontroll Társaság. Szintén az kifogásolható, hogy a név nem sugalmazza a társaság célját. A „kor kontroll”-ból gerontológiára gondolnánk, de valami mással foglalkoznak, nem is tudok új nevet javasolni. A Félúton Alapítványról még kevésbé lehet sejteni, hogy miért jött létre. A Szociális Klaszter Egyesület neve sem árulkodó.

Magyar Crohn Társaság. Ha Crohn tiszteletére alakult és elnevezett ez a társaság, akkor Crohn társaság volna a neve, mint pl. Petőfi kör, Kossuth híd. Ha a társaság a Crohn-betegséggel foglalkozik, Magyar Crohn-betegség Társaság lehetne a neve.

Magyarországi Crohn-Colitis Betegek Egyesülete. Előfordul Magyarországi Crohn-Colitises Betegek Egyesületeként is. Mivel Crohn-betegekről van szó, a névből kihagynám a latin kórismét és Magyarországot is: Crohn-betegek Egyesülete.

Dél-Magyarországi Crohn-Colitis Betegek Egyesülete. Itt is a colitist venném ki a névből: Dél-Magyarországi Crohn-betegek Egyesülete.

Magyar Életmód Orvostani Társaság. Amennyiben van életmóddorvostan, jobb volna a Magyar Életmóddorvostani Társaság vagy Magyar Életmódtani Orvostársaság.

Magyarországi Fájdalom Társaság. Mintha létezne magyar fájdalom és azzal foglalkozó társaság is. A Magyar Dolor Társaság sem különb. Jobb híján maradhat a három magyar szóból álló társaságnév vagy a Magyarországi Fájdalomtársaság.

Magyar Fejfájás Társaság. Magyar fejfájás? Még mindig jobb, mint ha Magyar Cephalalgiai Társaság lenne, de a Magyar Fejfájástársaság még jobb.

Magyar Fül-, Orr-, Gége és Fej-, Nyaksebész Orvosok Egyesülete. Valószínűleg a legbonyolultabb nevű társaság. Javaslatom: Fül-, Orr-, Gége-, Fej- és Nyaksebész Orvosok Egyesülete, Fül-orr-gége-fej- és Nyaksebész Orvosok Egyesülete vagy Fül-orr-gégészeti, Fej- és Nyaksebészeti Társaság. A társaság angol neve hibátlan (Hungarian Society of Oto-Rhino-Laryngology, Head and Neck Surgery). Mivel a fül-orr-gégész szakma így önállósult, elfogadható a Fül-orr-gége-, Fej- és Nyaksebészeti Egyesülete is (62 helyett 49 leütés).

Magyar Gyermekneurológiai, Idegsebészeti, Gyermek- és Ifjúság-pszichiátriai Társaság. A leghosszabb társaságnevében mindössze egy kötőjelet tartok fölöslegesnek. A név vége helyesen: Gyermek- és Ifjúságpszichiátriai Társaság.

A vesszőket nem lehet kihagyni a nevekből. Ha a Magyar Katonai- Katasztrófaorvostani Társaság nevét vesszővel egészítjük ki, a név értelmezhető lesz: Magyar Katonai-, Katasztrófa-orvostani Társaság.

Magyar Kontinencia Társaság Egyesület, rövidített néven *Magyar Kontinencia Társaság.* Ebből a névből a laikus nem gondol orvosi társaságra. A kontinencia szót hiába keresi a magyar értelmező szótárakban, az idegen szavak régi Brencsán- vagy az új Osiris-szótárában.

Külön csoportot alkotnak azok a társaságok, amelyek nevében „öszvér” jelzők vannak, mint pl. haematológiai, oxológiai, nephrológiai, neuropathológiai, resuscitációs. Az is lehet, hogy e társaságok bejegyzett neve hibátlan, csak a névhasználók gépelik hibásan.

Magyar Neuroszonológiai Társaság. Ha igaz, Magyar Neuroszonológiai Társaság néven 1995-ben alakult. Érdeemes volt nevet változtatni.

Magyar Onkológusok Gyógyszerterápiás Tudományos Társasága. E társaság tagjai nem a szikét, hanem a gyógyszereket részesítik előnyben, ezért inkább a Magyar Gyógyszerterápiás Onkológusok Társasága név illene hozzájuk.

Magyar Ortopéd Társaság. Nem a társaság ortopéd. Ortopédiai vagy Ortopéd Orvosok Társasága, Ortopédusok Társasága jobb volna.

A megjegyezhetőség vagy humor kedvéért ne használjunk erőltetetten létrehozott neveket. Egy ilyen nevet találtam: Pannon Endokrin Club Hétvége. Érezhető, hogy ez a név ebben a formában azért jött létre, hogy a rövidített neve PECH legyen.

Magyar Protézis Regiszter. Nem társaságnév, mégis javasolom a Magyar Protézisregiszter nevet. Az Elektronikus Egészségügyi Szolgáltatási Tér sem társaságnév, nem is tér, inkább tár. Jobb lett volna az egyszerűbb név: Egész-

ségügyi Elektronikus Adattár, hiszen itt összegyűjtve láthatók a betegek laboratóriumi leletei, a nekik írt e-receptek, beutalók.

Magyar Psoriasis Betegek Országos Egyesülete. Szokatlan név a „psoriasis betegek” miatt. Nyelvünkötől idegenek az ilyen szerkezetek: diabetes beteg, tüdőgyulladás beteg. A világhálón legtöbbször éppen e társaság nevében fordul elő. A javasolt név: Pikkelysömörös Betegek Egyesülete.

Magyar Sebész Társaság. Mivel sebészeknek a társasága a sebésztársaság, helyesen Magyar Sebésztársaság volna. 1906-ban valóban ezen a néven alakultak meg. Idővel vajon miért lett Sebész Társaság?

Magyar Szülészeti- Nőgyógyászati Ultrahang Társaság. Az Ultrahang Társaság nem tetszik benne. Az a baj, hogy a szonográfiának nincs jó magyar megfelelője (ultrahangvizsgálat?). A helyette használt ultrahang fizikai jelenség, nem vizsgálómódszer.

Magyar Transzplantáltak Kulturális és Sport Egyesülete. Nem vitás, hogy e betegek mindannyian ismerik a transzplantáció szót, mégis jobb, magyarabb volna a Szervátültetettek Kulturális és Sportegyesülete.

Multidiszciplináris Egynapos Sebészeti Társaság. Nem a Sebészeti Társaság egynapos, mint a naposcsibe. Helyesen: Egynapossebészeti Társaság. Multidiszciplináris: több tudományág együttes alkalmazásával kapcsolatos. Itt mit jelent? Elég volna az Egynapossebészeti Társaság.

Országos Baleseti és Sürgősségi Intézet. Kitalálható, hogy balesetet szenvedettek sürgős ellátását végzik, de ezt a név nem jól tükrözi. Elég volna az Országos Baleseti Intézet, hiszen minden balesetes sürgős ellátást igényel. Amennyiben a sürgősségi jelző bármilyen mielőbbi műtét szükségességére utal (appendicitis acuta), akkor tévedtem.

Valószínű, hogy az egészségügy területén bőségesen vannak még bírálható társaság-, szövetség-, intézet- és egyesületnevek.

ÖSSZEGZÉS

A társaságnevek hagyományosan nem fogadják el a helyesírást minden szabályát.

Az orvosi társaságok nevében nyüzsögnek az idegen szavak, olykor indokoltan, máskor fölöslegesen. Furcsa volna – az inkontinencia mellőzésével – Vizeletelcsepegési Társaságot alapítani, de vannak jól sikerült, tisztán magyar szavakból álló társaságnevek is.

Tudom, hogy ez a rövid áttekintés semmilyen változást nem hoz a mai magyar orvostársaságok neveiben, de segítség lehet a majdani ilyen nevek kitalálásakor.

Blankó Miklós

A nyelvi illetan főbb kérdései az orvos-beteg kapcsolatban

*Az írást dr. Szeiffert Gábor emlékének ajánlom,
akitől jó példát láttam a bizalmas orvos-beteg kapcsolat kialakítására.*

BEVEZETÉS

Az egészségügy nyelvi illetanáról írni nem könnyű vállalkozás, hiszen a kórházi lét sokszereplős, a társadalom egészét érintő, erős hagyományokkal rendelkező, és talán említeni sem kell, hogy igen érzékeny viszony. Az illetankönyvek ritkán emelik ki az egészségügyi látogatásokra érvényes illemszabályokat. Pedig fontos lenne, hiszen ha az orvos és a beteg szorong amiatt, hogy nem kellőképpen udvariasok vagy netán megbántják egymást, az a gyógyító folyamatra is káros hatással van.

E dolgozatban az orvos-beteg kapcsolat nyelvi illetanának legfőbb kérdéseit gyűjtöm össze. Arra világítok rá, hogy a nyelvi illemszabályoknak milyen nagy jelentőségük van a gyógyító tevékenység során.

AZ ORVOS A BETEGEK SZEMÉBEN Az *orvos* foglalkozásnév a magyar szókészlet ősi eleme, jelentése 'varázserejű, varázsló' volt. Az orvos az (volt), aki a fájdalmak, betegségek enyhítésének és gyógyításának képességével rendelkezett. Varázslónak tartották tehát, és ennek megfelelő tiszteletet kapott (4). Ma már varázslónak nem tartjuk az orvosokat, de a szakma tekintélye nem kopott meg. Az emberek a gyógyulás reményében fordulnak hozzájuk, és nem „varázserejükben”, hanem szakmai felkészültségükben és nagy tudásukban bíznak. Emellett sokoldalú műveltséget is elvár a társadalom az orvosoktól – nem véletlen, hogy sok tudós volt és van közöttük – (4), aminek legszembetűnőbb mércéje a viselkedés, az illemszabályok betartása avagy áthágása. Az orvos társadalmi szerepe a gyógyításon túl tehát az, hogy felnézhesünk rá, hiszen az orvosszakma a személyes példájával is „tanít(ott), mintát ad(ott)” (4).

A gyógyító tevékenységben alapvető szerepe van a közlésnek. A betegnek meg kell értenie azt, hogy mi történik vele, és hogy mit tehet a saját gyógyulása érdekében (5). Ez a megértés legnagyobb részben az orvosok közlésmódján múlik. A beteg tájékoztatásán túl az orvoshoz való viszonyulásban: a bizalom kialakításában is fő szerepet kap a nyelv (1, 4, 5, 7).

Nem véletlen tehát, hogy már Hippokratész is úgy vélte, hogy „a jó rábeszélőképesség, a jó érvelési készség, a meggyőző és választékos beszéd a jó orvos képességeihez tartozik” (4).

ALÁ- ÉS FÖLÉRENDELTSÉG AZ ORVOS-BETEG KAPCSOLATBAN Az orvoslás az orvos- és betegségi központú irányból a beteg- és kapcsolat-központúba tolódott át az elmúlt évtizedekben. Ez együttműködő társkapcsolatot jelent az orvos és a beteg között a tudás- és tekintélyalapú rangsor helyett (6, 7). Kialakításában az orvos beszédmódja van nagyobb hatással, hiszen ő az, aki nyitni tud a beteg felé, hogy minél jobban bevonja a gyógyítási folyamatba (7). Az egyenrangúbb viszony felé tolódás ellenére az orvos ebben a vonatkozásban mégis természetesen fölérendelt helyzetben van (6, 7). E fölérendeltség nem hatalom, hanem felelősség kell, hogy legyen az orvos kezében, hiszen a kapcsolat alakításában a fölérendeltségből adódóan nagyobb szerepe van, mint a betegnek (7). Az orvos-beteg találkozás jórészt hivatalos érintkezéseit oldottá és bizalmassá kell alakítania. Ebben nagy szerepet a közlés módja, azon belül pedig a nyelvi illem.

TEGEZÉS-MAGÁZÁS A minap az egészségügyi vizsgálatra várva egy helyettesítő orvos jött ki a rendelőből. Szólította az előttem lévő beteget. A fiatal orvosgyakornok kezét nyújtott: „Jó napot kívánok, Kovács Attila vagyok.” Erre a nála pár évvel idősebb beteg így felelt: „Szia, szerintem én vagyok az idősebb, tegeződjünk!”. Az orvos zavarba jött, és finoman visszautasította a dolgot. Igaza volt. Az orvos-beteg kapcsolat hivatalos viszony, amelyhez a magázódás tartozik hozzá (1, 3, 8). Nem beszélve arról, hogy hiába idősebb pár évvel a beteg, az orvos fölérendelt szerepben van, ezért a beteg semmiképpen sem ajánlhat fel tegeződést. Egyetlen esetben tegezhető az orvos, ha régebbi ismeretségben van az emberrel, és abban a helyzetben már tegeződtek (3, 8). Ekkor a legjobb, ha a tegezés mellett a hivatalos megszólítást használják.

Az orvos-beteg viszony alakulásában igen gyakori a „tetszikelés” (6). Ez a forma jellemzően tiszteletadó, ugyanakkor mégis közvetlen és kedves (3, 6, 8). Kutatási eredmények mutatják, hogy a *tetszik* + főnévi igeneves szerkezetet

elsősorban az orvosok használják, a betegek jóval ritkábban (6). A „tetszikelés” használatának oka lehet az említett közvetlenség és együttérzés mellett az alá-fölé rendeltség kifejezése, és sajnos bizonyos esetekben némi gúnyorosság is (6).

MEGSZÓLÍTÁS A tegezésnél talán sokkal nehezebb kérdés a megszólítás. Erre is egy szemléletes példát említek. Az orvoscsoport vizitre érkezik, a főorvos bevonul, megszólítja az első beteget: „Mamikám, hogy van?” Erre a hölgy elkezd mondani: „Doktor úr, nagyon rosszul aludtam stb.” Az orvos így felel: „Főorvos vagyok, ha kérhetem.” A beteget sem kell féltetni: „Én pedig *asszonyom*, ha kérhetem.” Ez a párbeszéd jól tükrözi, milyen érzékeny a megszólítás: a főorvos elvárta, hogy *főorvosnak* szólítsák, és az azt elmulasztó beteget figyelmeztette rá, viszont a betegnek ugyanúgy vannak elvárásai a megszólítás terén, amit pedig az orvos nem vett figyelembe.

A BETEG MEGSZÓLÍTÁSA A betegek megszólításában négy lehetséges formát javasolhatunk: 1. Az *asszonyom* vagy *uram* megszólítást használja az orvos. Ez elé kerülhet adott esetben a vezetékneve (pl. *Kovács úr*). Ha fiatalabb a beteg, akkor *kisasszony* vagy *hölgyem*, illetve *fiatalember* lehet a megszólítás. 2. A beteget a keresztnévén szólítja (teljes keresztnévén, nem becézve). Ez kortól és nemtől függetlenül megtehető, hiszen a beteg ebben a szerepkörben nem kell, hogy a hivatalos megszólítást kapja. 3. Ismeri az illető személy (egykori) foglalkozását, rangját, és tiszteletből aszerint szólítja meg (pl. *mérnök úr*, *tanárnő*). 4. Kerüli a megszólítást. Itt kell megjegyezni, hogy a megszólítás használata fontos a bizalom kialakítása szempontjából (3). Ha mégis ezt a lehetőséget választja az orvos, akkor az *ön* és a *maga* helyettesíti a nevet a megszólításban. Egyesek szerint a *maga* távolságtartó, sőt udvariatlan (9). Az újabb illemlények viszont azt írják, hogy ez a magázás hétköznapi, egyáltalán nem sértő formája, míg az *ön* ennél hivatalosabb szó (3, 8).

Talán nem kell kiemelni, hogy a *mama*, *papa*, *néni*, *bácsi* stb. megszólítások nem a legudvariasok az orvosok szájából, a hivatalos viszonyban ezeket érdemes kerülni. A betegek számon nevezése (*egyeseke*, *ketteske* stb.) pedig egyenesen sérti az emberi méltóságot, de talán ilyen megnevezés már nem fordul elő (9).

AZ ORVOS MEGSZÓLÍTÁSA A beteg előtt kevesebb választási lehetőség van az őt kezelő orvos megszólítása terén. Az egyik az, hogy kerüli megszólítást – de ez igen személytelen hatást kelt. A másik pedig, hogy az orvost a címén szólítja. A legáltalánosabb a *doktor úr*, *doktornő* megszólítás, hiszen ez minden orvosra vonatkozik a gyakornoktól az orvosprofesszorig. Figyelmes viszont az, aki az orvost a pontos rangja szerint szólítja: a *főorvos úr* vagy a *főorvosnő*, a *professzor úr* vagy a *professzor asszony*, illetve a *tanár úr*, *tanársegéd úr* vagy a *tanárnő* (ha tanársegéd, adjunktus vagy docens) megszólítások kerülhetnek ilyenkor szóba (1, 3, 8). A beteg soha nem mondhatja az orvosra keresztnévét – akkor sem,

ha jóval fiatalabb az orvos –, de nem szerencsés az sem, ha a vezetéknev + *úr/asszony* megszólítást választja.

KÖSZÖNÉS Egyszerűbb a helyzet a köszönetnél. A napszagnak megfelelő köszönési forma a használatos az egészségügyi intézményekben: *Jó reggelt kívánok!*, *Jó napot kívánok!*, *Jó estét kívánok!* Egyes illemtanácsadók nem emelik ki, hogy az ember tegye hozzá a *kívánok* igét (9), pedig az igényesebb nyelvhasználathoz hozzátartozik (3, 8). Mindig mindenhol kell köszönni. A beteg lehet előzékeny, a folyosón is köszönhet előre, nem csak akkor, ha belép egy szobába. Az orvosoknak és az ápolóknak viszonzniuk kell a köszönet minden esetben, és ha ők lépnek oda a beteghez (pl. vizitkor), akkor nekik kell előre köszönniük. Egy kórházi benntartózkodás esetén persze nem kell naponta többször is köszönni, elég az első találkozáskor, esetleg napszagonként (8).

KÖSZÖNET Az orvosok munkáját illik megköszönni. Megtehető ez egy kezelési folyamat végén is. Ekkor szép, ha a beteg előre kitalál valamilyen kedves szöveget, esetleg ezt képeslapra is írhatja (3, 8). De egy-egy beavatkozás után is illik megköszönni az orvos munkáját (pl. beköt egy infúziót, bejön a beteghez a kórterembe). A beteg kedvessége ugyanúgy visszahat az orvosra, mint az orvos viselkedése a betegére.

NYELVI STÍLUS Az orvosi tájékoztatás egyik nagy hibája a mai napig a nem kellő érthetőség. Ha a beteg nem érti azt, amit az orvos mond, akkor nem tud (megfelelően) részt venni a gyógyítási-gyógyulási folyamatban, és kétségbeesik (4, 5). Az orvos „érthetetlen” közlésének számos oka lehet: az orvos túlterhelt, a beteg nem figyel oda kellőképpen, nem kielégítő a tájékoztatás minősége, eltörnek az érzelmek stb. (5). A beteg számára nagy kihívást jelenthet, hogy az orvostudomány robbanásszerű fejlődésének hatására a gyógykezelés összetettebb folyamatává vált, amelynek átlátása nem könnyű feladat. Az orvosnak tehát itt a tanár szerepébe kell lépnie, úgy kell elmondania a folyamatokat, hogy a – többnyire hozzá nem értő – beteg is megértse, s ebben alkalmazkodnia kell a beteg korához, műveltségéhez és felfogóképességéhez.

Itt kell szólni az orvosi szaknyelvről, amelyben a még mindig uralkodó latin mellett az angol is egyre nagyobb szerepet kap (4). Az orvos magyarnyelvűsége természetes elvárás Magyarországon, a gyógyítás alapvető nyelve a magyar kell, hogy legyen (4). Ettől függetlenül a szaknyelv megkerülhetetlen. Az orvos törekedjen arra, hogy a beteg előtt lehetőleg olyan szavakat használjon, amelyeket az ismer. Ha a beteg nem érti a szakszavakat, úgy érzi, hogy titkolnak előle valamit, és amit titkolnak, az csak rossz lehet rá nézve (4).

Az orvos-beteg megértés más szempontból is rendkívül fontos: az orvos a beteg elmondásai alapján vagy azokat is felhasználva tudja megállapítani a betegséget (4). Az orvos és a beteg kapcsolatának tehát elengedhetetlen nyelvi feltételei vannak, meg kell találniuk a közös beszédmódot, és ennek irányítása az orvos feladata és felelőssége (4).

Az orvosra és a betegre vonatkozó nyelvi illemszabályok között egyaránt meg lehet említeni a hivatalos stílushoz társuló igényes nyelvhasználatot. Az orvosnak ebben is példát kell mutatnia, sohasem lehetnek számára közömbösek a nyelvi kérdések, ugyanis – ahogyan már említettem – foglalkozása az anyanyelvhez köti őt (4). Emellett persze az orvosszakma társadalmi tekintélye és az egyén műveltségének kifejezése szempontjából sem mellékes a tudatos nyelvhasználat és beszédmód. A nyelvhasználat egyfajta tükörképe a társadalomnak (vagy ez esetben egy szakmának) és az egyénnek is (2).

ÖSSZEGZÉS

A gyógyítás folyamatának egyik alappillére az orvos-beteg párbeszéd. Minősége meghatározza a beteg lelkiállapotát, és erősen kihat a gyógyulás alakulására is. Éppen ezért nem elhanyagolandó az orvos részéről a tudatos közlési mód kialakítása és a nyelvi szabályokhoz való igazodás. A betegnek pedig érdemes alkalmazkodnia a XXI. század eleji szokásokhoz és elvárásokhoz az egészségügyi intézmények falain belül, hiszen ezzel ő is hozzájárul a minőségi orvos-beteg kapcsolat megszületéséhez. Ennek a kapcsolatrendszernek fontos részét képezi a nyelvi illetan, amelynek

ismerete és betartása az imént felvázolt folyamatban elengedhetetlen.

IRODALOM

1. Deme László, Grétsy László, Wacha Imre (szerk.) *Nyelvi illetan* Budapest, Szemimpex Kiadó 1999.
2. Gaál Csaba *A magyar orvosi nyelv jelene* Magyar Orvosi Nyelv 2013;2:133–137.
3. Görög Ibolya *Summa summarum. Európaiság – hitelesség – protokoll* Budapest, Athenaeum Kiadó 2018.
4. Kiss Jenő *Az orvos és nyelvhasználat* Magyar Orvosi Nyelv 2011;2:27–29.
5. Kuna Ágnes „*Dokiduma – betegbeszéd*” *Mit mond az orvos, és mit ért a beteg?* Magyar Orvosi Nyelv 2017;2:96–97.
6. Kuna Ágnes *Hogy tetszik lenni? Hogy vagyunk, hogy vagyunk? A közlési nyelvi stratégiái az orvos-beteg találkozásban* Magyar Orvosi Nyelv 2016;2:75–79.
7. Kuna Ágnes *Személydeixis és önreprezentáció az orvos-beteg találkozón. Az első személyű deiktikus elemek mintázatai az orvosi kommunikációban* Magyar Nyelvőr 2016;3:316–332.
8. Sille István *Illem, etikett, protokoll* Budapest, Akadémia Kiadó 2005.
9. Tóth Emil *Néhány illemszabály alkalmazása és nyelvünk jobbítása az egészségügy mindennapjaiban* Magyar Orvosi Nyelv 2004;2:21–22.

„El lehet menni!”

*Cserélgetheted a hazát? Az csak mese. El ne hidd!
Ha te másnak vallod magad, mit tesznek a génjeid?
Sejtjeidben magyar maradsz, hiába mondd, okay!
A Kárpátok ölelte föld, csak ez a magyaroké.
Makogj idegen nyelveken, változz át drámaian,
hurcolkodj más országokba – hazád csak egy van, fiam.*

Berényi Mihály, 2019. május 8.

Kapronczay Katalin

Gyermekorvoslás a felvilágosodás korában. Nils Rosen von Rosenstein művének magyar fordításai

A XVII–XVIII. században az orvosi kutatások Európa-szerte felgyorsultak a fertőző betegségek elkülönítő kórismézése terén. A variola összefoglaló név alá besorolt valamennyi fertőző kiütéses betegség csoportjától elkülönítették a kanyarót (morbilli), majd a skarlátot (scarlatina). *Christian Gottlieb Selle* (1748–1800) már gyanította a rubeola önállóságát, 1767-ben *William Heberden* (1710–1801) leírta a himlő (variola) és a bárányhimlő (varicella) különbözőségét. Nem kíván különösebb magyarázatot, hogy *Edward Jenner* (1749–1823) első sikeres védőoltása milyen jelentőségű volt. A fertőző betegségek területén elért eredmények a gyermekgyógyászat fejlődését is erőteljesen befolyásolták, hiszen az említett kórok nagy arányban betegítették meg a gyermekeket is.

Az európai gyermekgyógyászat első átfogó kézikönyve – amely a magyar orvosok körében is ismertté vált – a svéd *Nils Rosen von Rosenstein* (1706–1773), a svéd király házi-orvosának nevéhez fűződik. A gyermekorvostan első európai képviselője volt *Rosen*, aki az orvoslást *Hermann Boerhaave* tanítványként sajátította el. Meghitt barátságban állt *Albrecht von Hallerrel* és *Carl Linnével*, utóbbi az uppsalai egyetemen tanártársa volt. A svéd tudományos akadémia 1739-es megalapításakor az elsők között választották a tagok közé, később többször is az akadémia elnöke lett. Nevezett gyermekorvostani művét eredetileg svéd kalendáriumokban, fejezetenként jelentette meg, azonban 1764-ben a svéd királyi akadémia buzdítására önálló kötetként is kinyomtatatta (eredeti címe: *Underrättelser om barnsjukdomar och deras Botemedel*). Rövid idő alatt hat újabb kiadás követte egymást, majd lefordították németre, franciára és angolra is.

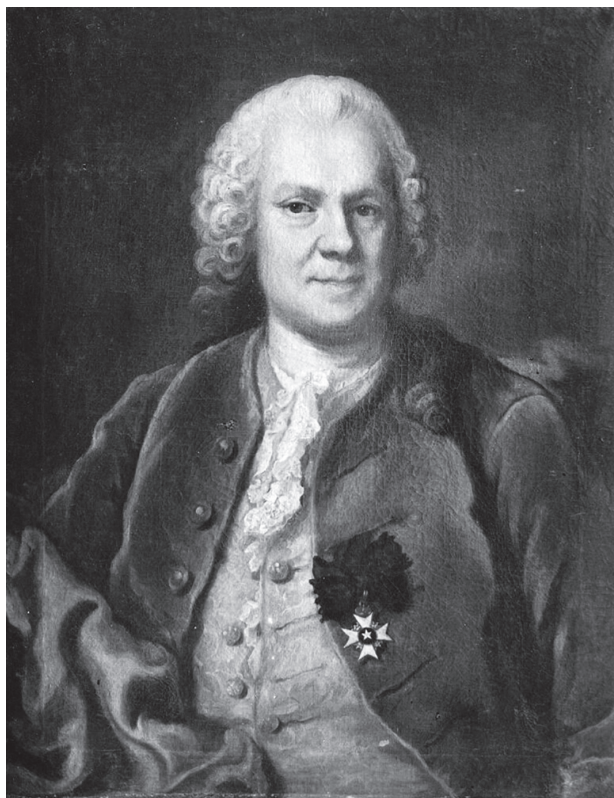
Rosen huszonnyolc fejezetben taglalta a gyermekorvoslás lényegét, az egyes kórfolyamatokat részben a saját, részben legismertebb kortársai tapasztalatai alapján dolgozta fel, akikre pontosan hivatkozik a leírás során. Kórtani szempontból azonban kizárólag saját nézeteit tartotta biztosnak. A szoptatással, a dajka általi, valamint a mesterséges táplálással részletesen foglalkozik, kiemelve az anyai szoptatás semmivel sem helyettesíthető fontosságát. A betegségeleírások és

gyógykezelések sorában sok figyelmet szentel a könyv a himlő különböző fajtáinak, például a hólyagos himlőről csaknem nyolcvan oldalon értekezik. Természetesen nem maradhatott ki az inoculatio [kórokozó bejuttatása a szervezetbe aktív immunitás kialakulása érdekében] sem, rendkívüli alaposággal avat be az akkor ismert megelőző eljárás gyakorlati kivitelezésébe, és lépésről lépésre leírja a bevitt élő, himlős anyag szervezetre gyakorolt hatását, a kiváltott tüneteket, a kórlefolyást. Érdekességként idézzük, hogy a megelőző módszerek között szól az ún. „vásárlás”-ról is, amelynek során a beteg himlős fekélyéből származó váladékkal beszenyezett pénzdarabot kötnek az egészséges gyermek lábára, és így hoznak létre kisebb fertőzést, amelynek végeredménye a nagyobb megbetegedést megelőző immunitás. Természetesen ez ösztönös, tapasztalaton alapuló eljárás, hihetnénk, hogy csak helyi szokás volt, de a magyar népi orvoslás emlékei között is szerepel.

Rosen részletesen foglalkozott a kiütéssel járó egyéb kórokkal is: bárányhimlő, kanyaró, skarlát stb., amelyek elkülönítő kórisméje – a leírás bizonyos részletei szerint – még nem alakult ki tökéletesen. Nem hiányoznak továbbá az enterális betegségek (hasmenés, hányás, sárgaság), a különféle eredetű hurutok, lázak és hideglelések, az élősködők által okozott betegségek (gilisztáság, rühesség), az anyától vagy a dajkától kapott vérbaj. Gyakorló orvosi tapasztalata alapján gyakran más szert ajánlott a szegény és a gazdag szülők gyermekeinek. Csecsemők betegségei esetében a gyógyszert a szoptató anyával, dajkával vetette be. Általában tartózkodott a babonás gyógymódoktól, teljességében azonban ő sem tudta magát távol tartani az asztrológiai szemlélet hatásaitól. Öszszességében megállapítható, hogy művét méltán tekintették a gyermekorvosi kézikönyvek sorában az első kimagasló munkának.

Mintegy tíz év leforgása alatt két magyar nyelvű fordítás is készült *Nils Rosen* könyvéből: egy rövidebb, amely csak a himlővel és a himlőoltással (ekkor még az inoculatiót nevezték így), valamint a skarlátos hidegleléssel foglalkozó fejezetet ültette át magyar nyelvre, röviddel azután egy teljes

Nils Rosen von Rosenstein (1706–1773), a svéd király háziorvosának portréja

szövegfordítás is napvilágot látott, amely az eredeti mű valamennyi fejezetét tartalmazza. A magyar fordítások az 1781-es negyedik német kiadás alapján készültek. Ezt a német fordítást a szintén svéd születésű, ez időben göttingai egyetemi tanár *Johann Andreas Murray* (1740–1791) készítette.

Az első magyar fordítás 1785-ből származik: a nagybányai városi orvos, *Báti János* nevéhez fűződik. Báti János (1745–?) nemesi család szülötte. Göttingenben, Leydenben, Utrechtben végezte egyetemi tanulmányait. 1775-ben avatták az utrechti egyetemen orvosdoktorrá. Hazatérve Nagybánya város orvosa lett. Életének alakulásáról nincs több adatunk. Feltételezzük, hogy hollandiai (Leyden, Utrecht) egyetemi tanulmányai során ismerte meg *Rosen* nevét, akkor kerülhetett kezébe *Rosen* könyve. A magyar fordítás (6) azonban – mint említettük – a *Johann Andreas Murray* által készített német nyelvű kiadása alapján született:

Rosensteini Rosen Miklós úrnak [...] Az hójagos és veres himlő gyógyítására, és bé-oltására való utmutatása, Mellyet [...] német nyelvre fordított és jegyzésekkel szaporított M. Dr. Murrat János András [...] Mostan pedig [...] Magyar nyelvre fordította Báti János Orvos Dr [...] Hozzá adván a Skarlát Hideg-lelés Historiáját [...].

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Báti éppen a himlővel kapcsolatos fejezeteket emelte ki *Rosen* könyvéből, hiszen egy városi orvos számára a különféle járványok leküzdése jelentette a legnagyobb erőfeszítést.

A fordító előszavában – *Bruckenthal Sámuel* erdélyi gubernátornak ajánlva a munkát – éppen a megelőző eljárás fontosságát emeli ki, felhívva a figyelmet *Raymann János* eperjesi városi orvos ez irányú úttörő tevékenységére, amely nem kapott az európai szakmai körökben olyan visszhangot, amelyet megérdemelt volna.

Nyelvezete, szóhasználat a XVIII. század végi szövegekhez hasonlatos. Bár az eredeti mű – címében is megfogalmazott – szándéka a gyermekkori betegségek gyógyításának előmozdítása, az alkalmazott szakkifejezések nem kizárólagosan a gyermekorvoslás szaknyelvi szókincsét gazdagítják. A szóhasználat alapján nem sorolhatjuk a szakmai nyelvújítás és nyelvteremtés kimagasló művei közé, azért mégis érdemes néhány érdekességet felidézniük.

Anatómiai kifejezés, amelyet csak körülírással tudott meghatározni:

A' melje portzogója alatt lévő gödrötske: köldök.

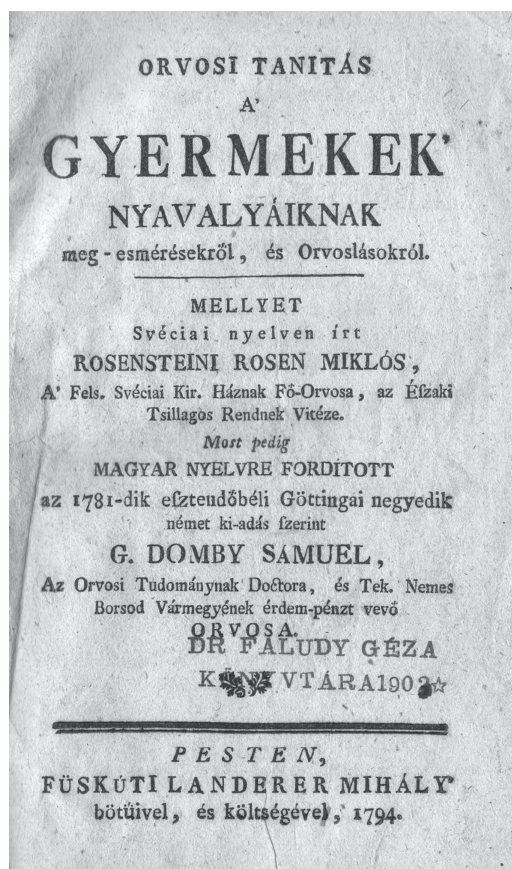
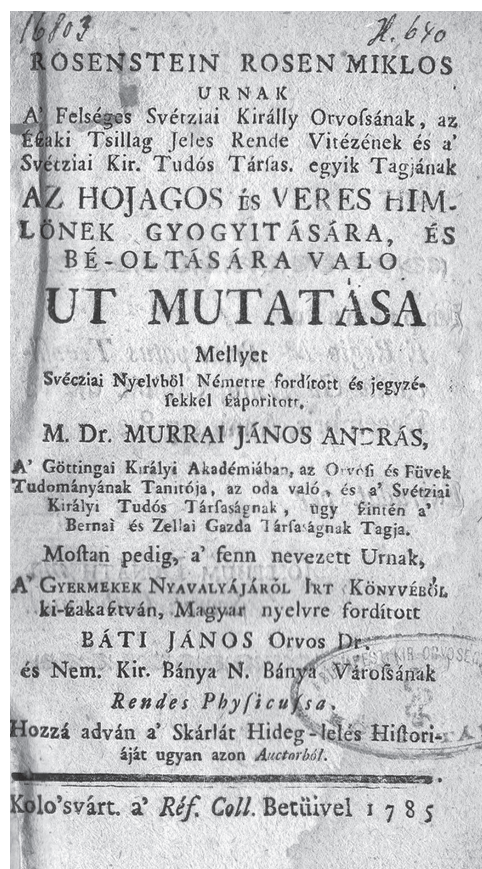
Betegségnevek vagy tünetek, amelyeket sok esetben szintén csak körülírással tudott magyarítani:

ángliai nyavalya: rachitis, angolkór;
békadag, békadaganat: a nyelv alatti mirigy cisztikus daganata (ranula);
fantázia, fantazirozás: lázas önkívületi állapot;
flegma: nyúlós nedv, nyálka, amit a beteg felköhög;
genyetséges hideglelés: febris suppuratoria variolarum;
pattogzással járó hideglelés: skarlátos hideglelés, skarlát;
tüdőnek tüzesedése: peripneumónia (a latin kifejezést maga tette hozzá zárójelben);
tüzes torokfájás: angina inflammatoria;
vízszakadás: vizesér a herében (hydrocele).

A kiütéses kórformákra több kifejezést használ, amelyek a fekete himlő, bárányhimlő, kanyaró, skarlát megjelenési formái lehetnek: *hólyagos küteg, kása himlő* (miliaria, exanthemamiliare), *köves vagy kő-himlő, vizes himlő, disznó himlő, patéts* (ezt mindenféle kiütésre használták), *pattogzás* (a kiütés megjelenése) stb. A kása himlő, köves himlő, vizes himlő, disznó himlő elnevezések a Domby-féle fordításban is szerepelnek, a magyar népi orvoslásban, a népies elnevezésekben használt szavakat vették át a fordítók.

Magyar kifejezés megalkotása nélkül használja mindenütt a *klistély, pulsus, pilula, laxativa, purgativa, scorbutus* szavakat. A latin eredeti idézése nélkül alkalmazza a *golyva* és a *köszvény* betegségnevet.

A „fojtó hurut” tünetet okozó betegség meghatározása nála még bizonytalan, *Báti* komplikált körülírásában nem jelöl meg egy konkrét betegséget sem, később *Domby* fordításából válik világossá, hogy a szamárköhögről van szó, de erről még szólunk. Ha későbbi szerzőket idézünk, a következőket találjuk: ragados betegséggént említette 1810-ben *Zay Sámuel* is, *Bugát Természettudományi szóhalmazában* két megoldást ad: asthma suffocativum és catarrhus suffocativus.

Rosen von Rosenstein magyar fordításainak címlapjai

Pontos és gondos munkát végzett Bati János, mégis Dombi Sámuel fordítása lett a híresebb és elterjedtebb.

Dombi Sámuel (Erdőbénye, 1729 – Miskolc, 1807) orvosi oklevelét 1758-ban Utrechtben szerezte. Előbb Miskolcon gyakorló orvos, majd 1782–1789 között Borsod vármegye főorvosa. Kutatásainak egy része a régió gyógyvizeinek elemzéséhez, továbbá a szülészet-
hez, a bábák oktatásához kapcsolódik. Több orvosi munkát lefordított idegen nyelvből.

A magyarázat többféle: Dombi neve és munkássága már a kortársak körében is ismerős volt más témájú kiadványai kapcsán. A történet érdekessége, hogy a későbbi kutatók „hagyták magukat félrevezetni” Szinyei József – egyébként pótolhatatlan és a maga nemében kimagasló – életrajzi bibliográfiája által (8), amelynek hibáit többen is átvették. A kulcsfigura ugyanis a kor szokásának megfelelően magyarosított nevű, majd tökéletesen magyarrá vált Murai János András lett, aki svédből németre fordította Rosen könyvét. Jegyezzük meg, hogy az a tény nem tűnt fel senkinek, hogy arról a bizonyos Murai János András úrról egyetlen további adatot sem sikerült kideríteni (8a). (Persze ennek ellenére igaz is lehetett volna az állítás, de mint az alábbiakban látni fogjuk, a valóság más.)

Térjünk át a Dombi Sámuel-féle fordításra. Dombi Sámuel (1729–1807) a „Tek. Nemes Borsod Vármegyének érdem-pénzt vevő Orvosa” 1794-ben hozta nyilvánosságra Pesten, Landerer Mihály bötűivel és költségén az *Orvosi tanítás a' gyermekek' nyavalyáiknak meg-esmérésekről, és Orvoslásokról...* című kötetet. Az ajánlás gróf Forgács Ludmilla asszonynak és „kedves élete párjának”, Esterházy Istvánnak szól. A császári és királyi udvar keresztes dámája számára, kinek „Edelényi Kastélyla [...] sok gyámoltalanságra jutott gyermekeknek, szüleiktől megfosztatott árváknak bé-fogadó szállások”, és aki „ha betegségek történik, számukra Orvost vitet, gyógyíttatja, sőt maga-is körülöttük éjjel s nappal vigyáz, fáradoz, nyughatatlanokodik”, igen hasznos lehet egy ilyen kézikönyv.

Dombi az „előljáró beszédben” a jövődő olvasóknak, vagyis „az értelmes orvosok és borbélyok”-nak ajánlja figyelmébe a kötetet. A címlap tanúsága szerint a fordítás a göttingeni negyedik német kiadás alapján készült, amelynek értékét növeli, hogy Dombi sok helyen hozzáfűzi a magyar vonatkozású, saját tapasztalatait tartalmazó megjegyzéseit. A láb-jegyzet anyaga igen terjedelmesre duzzadt, mivel közli Rosen megjegyzéseit, Murray hozzáfűzéseit és végül a saját kiegészítéseit is. Ily módon a kötet terjedelme 732 számozott és 14

számozatlan oldalra gyarapodott. Az 1794-es kiadás után a fordítás még egy megjelenést ért meg 1812-ben.

A *Domby* által használt szavak mindegyikéről teljes bizonyossággal nem tudjuk állítani, hogy ő hozta létre azokat, nyilvánvalóan korábbi szerzőktől, kortársaktól is átvett kifejezéseket, sok esetben a köznyelvben használatosakat. Például a „*himlő vagy kaniaro*” kifejezést már Frankovich Gergely is használta (1588), az „*öreg vagy hólyagos himlő*” elnevezés pedig Pápai-Páriznál (1690-es évek) is megtalálható. Van, ahol körülírással közelíti meg a jelentést, máshol utal kétségeire a használt szó helyességét illetően.

Ezek után válogassunk, szemezgessünk a szavak közül, különösebb tematika nélkül, ahogyan a szövegben rábukkanunk. A fordító „elől-járó beszédében” nézve: „[...] *a torok fájásnak vagy onn oly neme, mellyben a' lélegző gégeben valamely természet' rendén kívül való hártya nevelkedik, és az embert gyakran meg-fojtja [...]*”. Majd a kötet XXV. szakasza ennek a betegségnek a részletes leírását tartalmazza, ebből a szövegből idézünk. A *Rosen* által megfogalmazott gondolatokat mindkét fordító, *Murray* és *Domby* is saját megjegyzéseivel egészítette ki (7a).

Rosen mondatai: „[...] *gyakran oly gyermekek jegyeztettek-fel, kik eszméletlen betegségben holtanak-meg. Bizonyosan egy ezek közül a' torok nyavalyának egy Neme, melly mi nállunk summásan oly eszméletlen volt, és még most-is az, hogy annak a' mi Nyelvünkön semmi különös neve nem volt.*”

„[...] *Nem-is tudom, hogy más Országokban-is lett volna annak neve, Scotian kívül, holott ezen névvel nevezetik Croup (Morbus strangulatorius, Suffocatio stridula), meg-fojtó betegség, csikorgó vagy zúgó meg-fojtás.*”

Murray lábjegyzete: „*Most mind-azon-által nevezik azt Sveciában Stripsjuka (ez annyit térszen, mint meg-fojtó betegség, a' torok-gyéknak más nemeitől való meg-különböztetésére nézve, az Németben az hártás-torok-gyéknak a' nevént nem tartom helytelennek, a' Deákban-is nevezethetik Angina Membranacea-nak.*”

Domby a következőkkel egészítette ki: „*A Magyar nyelvben-is helyesen nevezethetik hártás-torok-gyéknak. Még ezen torok-gyéknak a' nemét, mi nállunk sem magam nem tapasztaltam, sem más Orvosoktól nem hallottam. Ennek leg-több oka az, hogy ritkán engedik-meg a' meg-holtaknak fel-bontolását.*”

A fenti példa betekintést enged egy-egy szakkifejezés megalkotásának folyamatába, amelyet a kórformák megkülönböztetésének helyenkénti bizonytalansága is befolyásolt.

Szintén az elől-járó beszédben olvashatunk a számarköhögréről:

„[...] *a' fullasztó és sikoltó hurut, mint az himlő, tsak egyszer jön az emberre egész életében, és a' melly gyermek azon által esett, azt attól többször nem kell féltetni [...]*”

A XIX. szakasz címe szerint *A' fullasztó és sikoltó hurútról* szól. *Domby* a címben megadott betegségnevéhez fűzte

magyarázó szövegét. A betegségnevet illetően megalkotását *Domby*nak tulajdoníthatjuk:

„*Fullasztó, és sikoltó hurútnak nevezem, az hurútnak ezen nemét, rész szerént azért, mivel minden reá jövéskor, félttyük a' beteget a' meg-fulástul, annyira fullasztja azt rész szerént, mert egyik köhögéstül a' másíkg el-húzódik, s' eltart, a' nagy kiáltás és sikoltás.*” (7b)

A betegség fertőző voltáról ezt fűzte a szöveghez a fordító *Murray*:

„[...] *sokszor világosan tapasztaltam, hogy az ragadós [...]* Még arról is emlékezem, hogy akaratom ellen, magam vittem azt egy háztól a' más házhoz.” (7c)

A szövegben gyakorta előforduló magyaráított kifejezések:

Betegségnevek:

agyvelő vizi betegsége: hydrops cerebri;

angliai betegség: rachitis;

elvált hát-girints: spina bifida;

főnek vizi betegsége: hydrocephalus;

hurka, véghurka: bél, végbél;

ikrás hús megkeményedése: scrophulosis;

nehéz nyavalya: epilepszia;

pogány bőr leválása: a bőr hámlása;

rágás: bélgörcs, kólika (már *Csapó* is használta);

rángatás: epilepsziás rángógörcs (*Domby* megjegyzése: „*Én nem tudok, semmi, mindenütt bé-vézetet német nevezetet, melly a' gyermekeknek nyavalyatörésére ki-jelentnék. Azért a' nyomorúságnak, vagy nyavalyának nevezetnél kellett maradnom.*”);

száj gombátskái: afta;

szél-szakadás: hernia scrotalis, heresérv;

szokássá váló hasmenés: diarrhoea habitualis;

terjedő pattanás: herpesz;

testnek természet ellen való hátrahúzása: opisthotonus (a mai orvosi szótárak is hasonló körülírással határozzák meg a kórképet: a test hátrahajlott helyzetben történő görcsös megmerevedése);

tsiklandozó, ösztönző, torokbéli hurut: tussis titillatoria;

vizi betegség: anasacra (bőr alatti vizenyő).

Anatómiai kifejezések:

agyvelő kamarái: ventriculi cerebri;

nagy csatorna: ductus coledochus;

nagy ikrás tsomó: pancreas;

szívó cső, vagy bé-ívó edény: vasa lymphatica;

fodorháj: mesenterium (később inkább az állati anatómiában használták).

A fordítói előszóban Dombly hosszasan elmélkedik a magyar nyelven való közreadásról, annak tudománybéli hasznáról.

„Rosensteini Rósen Úrnak ezen munkáját már jó ideje, hogy üres óráimban magyar nyelvre fordítottam, melynek ki-nyomtatása, sok és nagy akadályok miatt [...] a' mostani időre haladott-is, mind-azon-által az ő betség és hasznos voltára való nézve méltónak ítélem, hogy kedves Hazámnak lakosaival anyai nyelvünkön közöljem. Mindnyáján kívánjuk: hogy a' mi nyelvünkön a' jó Orvos Könyvek szaporodjanak. Ohajtjuk a' tanult Nemzeteknek azt a' boldogságát el-érni, mellyben ők akármely idegen nyelveken íratott hasznos Könyveket saját nyelveiken olvashatnak.”

Örömet fejezi ki, hogy a külhoni szerzők legfontosabb munkái egyre-másra jelennek meg magyar nyelven, mindenképp előtt Rácz Sámuel e téren elért eredményeit emeli ki.

„Maradjon jó emlékezetben a' maradéknál Rácz Sámuelnek, a' Pesti Királyi Academiában Orvos Tanítónak nagy érdeme, ki fordítván Plencz Józsefnek Orvos Könyvét, a' görög mesterséges Orvosi és Borbélyi nevezeteket a' mi magyar nyelvünkre olly helyesen által tette, hogy ebben a' tekintetben azokat a' Deák, Német, Francia, s egyéb nyelvekre fordító Orvosokat ha fellyül nem múlja-is; mind-azon-által méltán hozzájuk hasonlíthatatik.”

A kötet tartalmi értékelésében arra hivatkozik, hogy magyar nyelven ehhez hasonló, gyermekorvoslással foglalkozó munka még nem jelent meg. Sajnos, még csak utalást sem tesz a korábban magyar szerző tolla nyomán, gyermekorvoslás témában kiadott munkáról. A jelenség – a szerzők nem mindig értesültek egymás munkájáról – kortűnet (2, 5, 9).

A fordítási munka menetéről is szól néhány mondat erejéig, dicsérve a német fordító „Murray András Svéciai Vitézt, a' göttingai Académia Orvos Tanítóját”, aki személyes hangú levelében üdvözölte Domblyt a magyar nyelvű megjelentetés alkalmával.

Dombly a magyar orvosi nyelvért munkálkodók sorából Rácz Sámuel emelte ki, akinek ez irányú tevékenysége Csokonai Vitéz Mihályt is köszöntő versre ihlette. Domblyt is vers ünnepelte a Rosen-kötet fordítása alkalmával, igaz, nem olyan „jegyzett” költő, mint Csokonai, de a fordítónak legalább annyira kedves lehetett, hiszen fia, Dombly József sárospataki tanuló foglalta rimekbe „kedves Attyának” a köszöntést.

IRODALOM

1. Bókay János *A gyermekorvostan története* Orvosképzés, 1920. 10. külömfüzet 1–104.
2. Csapó József *Kis gyermekek isputálja* Nagy-Károlyban, Pap István typ., 1771:119.
3. Gyárfás Ágnes *Dombly Sámuel (1729–1807) élete és munkássága* Orvostörténeti Közlemények, 1983;102–4:77–114.
4. Hirsch, August *Biographisches Lexikon der hervorragenden Ärzte aller Zeiten und Völker* Wien, Urban und Schwarzenberg, 1884–1888.
5. Neuhold János Jakab *Fundamentumos oktatás, miképpen köllések A' gyermekekkel, és más föl nevelkedett személyekkel is a' két közönséges Betegség, ugymint himlő és kanyaró előtt, benne és utána A' természet szerint-való gyöngé mód szerint leg-bátorságosabban bámmi...* Sopron, Schmid Miklós János, 1736:77.
6. Rosensteini Rosen Miklós úrnak [...] *Az hójagos és veres himlő gyógyítására, és bé-oltására való utmutatása, Mellyet [...] német nyelvre fordított és jegyzésekkel szaporított M. Dr. Murrai János András [...] Mostan pedig [...] Magyar nyelvre fordított Bati János Orvos Dr [...] Hozzá adván a' Skarlát Hideg-lelés Historiáját [...]* Kolos'várt, Réf. Coll. betűível, 1785:252.
7. Rosensteini Rosen Miklós *Orvosi tanítás a' gyermekek' nyavalyáiknak meg-esmérésekről, és orvoslásokról. [...] Most pedig magyar nyelvre fordított [...] Dombly Sámuel* Pesten, Füstkuti Landerer Mihály bötűível és költséggével. 1794:605–6–7(a), 363–7(b), 365–7(c).
8. Szinnyei József *Magyar írók élete és munkái* Budapest, Hornyáskzy, 1891–1914, IX;1908:406–8(a).
9. Weszprémi István *A' kiseded gyermekek nevelésekről való rövid oktatás* Kolozsvárott, 1760-ban, Páldi István nyomdájában került ki-nyomtatásra.

Makra Júlia

Hozzászólás

A *Magyar Orvosi Nyelv* előző számában (2018;2:80–93) a Szócsiszolás című rovat egy terjedelmesre bővült széljegyzetben, többek hozzászólásával kiegészítve foglalkozik a terminológia, nomenklatúra fogalmakkal, illetve azok magyar megnevezhetőségével. Varga Éva Katalin az itt kifejtett vélemények összegzéséhez végül hozzáteszi: igen, lehetőség szerint használjunk magyar szakkifejezéseket, emellett azonban minden szaknyelvi közösségnek megvan a nemzetközi szabványokhoz igazodó saját nyelvezte, tudományos nevezettana, amelynek használata elvárt és indokolt.

Szakmai ismeretterjesztő írások szerkesztőjeként magam jobban hajlok a magyar megfogalmazásra, de természetesen Varga Éva Katalin megállapításának igazát is belátom. Úgy vélem azonban, hogy a nemzetközi és az általános ismeret-átadás felgyorsulása miatt az idegen tudományos műszók ma jobban veszélyeztetik a magyar nyelvet, mint egykor az idegen (latin, szláv, török, német stb.) szavak, mert sokkal gyorsabban terjednek el azoknál, a magyar (szak)szókincs rovására. Meghonosodnak egy-egy szakterületen belül, még mielőtt nyelvünk valóban befogadhatná őket. Nem szakmabeliek számára pontos értelmezésük szinte lehetetlen, pedig a hírközlésnek és a világhálónak köszönhetően nagyon hamar átszivárognak a köznyelvbe és a köztudatba.

Keszler Borbála – Kaán L. Miklós

A nagy betegség, nagy nyavalya, kórság, nehéz kórság, nehéz nyavalya, nyavalyarontás, kórságütés gyógyításának régi mágikus módszerei a népi orvoslásban

A TÜNET MEGNEVEZÉSE A régi magyar orvosi emlékekben gyakran előfordult (nyilván tájékozatlanság miatt), hogy nem a betegséget, csak a tünetet nevezték meg a források, például: *dagadás, fejfájás, gyomorfájás, nyilallás, szédülés, viszketés* stb. Ilyenkor a betegség pontos megállapításához segíthet esetleg a szöveg elemzése, több forrás összehasonlítása, amelyekből a tünetek vagy az ajánlott gyógyszerek alapján lehet következtetni a betegségre.

Nehéz eldönteni például, hogy milyen betegséget jelenthetett régen a *nagy betegség, nagy nyavalya, kórság, nehéz betegség, nehéz kórság, nehéz nyavalya, nehézség*. A *betegség*, a *nyavalya* és a *kórság*, bár gyakran jelentett általában betegséget, mégis, ha *nagy* vagy *nehéz* jelzője volt, vagy ha összetételben (*nyavalyarontás, kórságütés*), vagy bizonyos szerkezetekben fordult elő (*a kórság kiüti, nyavalya kिरontása, kórság bánt*), akkor gyakran nem általában *betegséget*, hanem *epilepsziát* jelentett. Minden körleírást és receptet érdemes tehát alaposan megvizsgálni, hogy pontosan el tudjuk dönteni, valóban epilepsziáról van-e szó. Könnyű dolgunk van, ha a magyar elnevezés mellett szerepel a latin is, mint például Lentsés György *Ars medicájában* (1577:36): „Korsagh wtesről es töresről [Epilepsia]”. Vagy ha a kórkép, a korabeli tudomány szintjén, pontosan megfelel az epilepszia leírásának, mint Pápai Páriz Ferencz *Pax corporisának* „A' Kórságról vagy nehéz-Betegségről és Nyavalya kिरontásról” című fejezetében (1690/1747:17):

Fészke: A Kórság is, vagy Nyavalya-rontás a' ki Főnek nyavalyái közzé számláltatik, mellynek Fészke az agyvelőt bétakaró hárttyában van; Mert-ugyanis noha ember eszébe nem vészi, de abban a' Kórságos rázódásban elsőbenis az a' hárttya indul-meg, melly megindulván, öszve-rázódnak s rángatódnak minden, mind mozgatásra, mind érzékenységre rendeltetett inak vagy nervusok mindenütt az egész testen [...] Innen vagyon, hogy ollyankor minden érzékenysége, látása, hallása, érzése elvész az embernek.

Hogy epilepsziáról van szó, azt bizonyítja a betegség jelentkezésekor szükséges tennivalók leírása is, mely egyformán jelenik meg Pápai Páriznál és Becskerekinél. [Nem vélet-

lenül, hiszen Becskereki munkájának (1a) fő forrása Pápai Páriz Ferencz *Pax corporisa* volt]. A sürgős tennivalók leírása Becskerekinél:

Ez nyavalyával való bánás 2 üdöre való. 1) mikor már rajta vagyon, 2) mikor felszabadul tőle. Mihelt azért ez nyavalya ki akar rontani, mindjárt helyheztessek világos helyre, falapocskát csinálj, megteker-ven gyenge ruhával, vessék az fogai közé az szájában, de az ruhával megteker-ten lapocskát mártsák meg gyöngyvirágvízben vagy rózsavízben, úgy vessék az fogai közzé, hogy az nyelvét meg ne sértse, az fejét magasztalják fel jól, az két inait, szárait posztó széllel vagy valami keskeny ruhával szorítsák meg jól, kivált ha hideg szelet érzett, mikor reá jött, dörgöljék jó erősen meleg ruhával az farától fogva az lábait alá felé, szólítsák meg nagy szóval nevén, orrát és újjait szorongassák jó erősen, sőt valami jó erős ptrüszköltető port is fújjanak az orrában, olyankor töltsenek jó erős eczetet a torkában, rontsanak igen hamar rutát, meg öntözzék meg eczettel, dörgöljék az orrát véle, akár fenyő-mag olajjal, füstöljék meg jól gyontával vagy amaz kékvirágú Szent László fűvével (1á).

MILYEN MÁGIKUS MÓDSZEREI VOLTAK RÉGEN AZ EPILEPSZIA GYÓGYÍTÁSÁNAK? Nem könnyű megvonni a határvonalat a tényleges, szerekkel történő gyógyítás és a mágikus gyógyító eljárások között, hiszen nagyon sokszor kísérik a gyógyszerek bevitelét, kenetetést, dunsztkötést stb. imák, ráolvasások, gyógyszerként misztikus erővel felruházott állatok és emberek részei, misztikus számokhoz, helyekhez, időpontokhoz kötött előírások, cselekvéssorok stb.

A hagyományos (népi) mágikus-szagrális eredetű gyógy-módok közül a következőket alkalmazták az epilepszia gyógyítására: **1.** A betegség eltávolítása, elküldése, lehúzása, eltemetése. **2.** Szóbeli gyógyító eljárások: ráolvasások, imádságok. **3.** Ősi hiedelmeken alapuló mágikus égitestek: Hold, Nap; különleges erejűnek vélt állati és emberi testrészek. **4.** Ganéjterápia. **5.** Mágikus rítus- és szertartásrendszer (számok, időpontok, helyek stb.) alkalmazása a gyógyításnál. **6.** Füstölés, pneumatizálás. **7.** A gyógyszeres kezelés megtámogatása egyfajta lelki „ráhatással” (kommendálás, ajánlások, az eljárás dicsérete stb.). – Nehéz azonban a típusok elkülönítése, hiszen az egyes gyógymódokban gyakran

többféle is előfordult. [A mágikus gyógymódokról l. Juhász (4), S. Sárdi (8).]

A PÉLDÁK FORRÁSA

Példáinkat Hoffmann Gizella *Medicusi és borbélyi mester-ség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből* című munkájából gyűjtöttük (1), de olykor felhasználtuk a korabeli tudós orvosló könyvek adatait is, hiszen azok is tartalmazták a népi gyógyítás tudásanyagát.

PÉLDÁK AZ EGYES TÍPUSOKRA

Ha több típus is előfordult egy recepten belül, akkor mind-egyiket kiemeltük félkövér szedéssel.

A BETEGSÉG ELTÁVOLÍTÁSA Ennek leggyakoribb formája az átvitel vagy átadás. Az átvitel vagy átadás értelemszerűen nemcsak a betegségekétől való megszabadulásra volt alkalmas, hanem a betegségek más tárgyra, élőlényre történő átruházására is. Ennek lényege: ha eltávolítok valamilyen tárgyat vagy állatot, ami érintkezésben volt a beteggel vagy a beteg testrésszel, akkor az azt jelenti, hogy eltávolítottam a betegséget is. Ha ez a tárgy érintkezésbe kerül egy másik élőlényvel – ember, állat, fa stb. –, a betegség arra száll át (2a).

Példák: Lentsés 1577:37: *Egy kys eb keolyket az ky meeg az annyat zopya, mönnel köwerbet találhac keres. Az korsagos embörnek nyryek el az hayat. Az keolyket az hasa felöl hasych megh mynd veggh mynd feyet s mynd belyth, vgy hogy semmy ky ne essek beleole, de az hata felöl eppen maragyon, es myhelt megh hasytyyak, melegön kössek az embör feyere azonnal, harmad napygh tarchyak oth raytha, S megh gyogyul. Betlen farkas probalta.* (A néphit szerint az élő vagy megölt állatra átszáll a betegség.) – Ugyanez a recept megtalálható a *Medicinae variae*-ben (1603. k.) is: [Korsaghol.] *Keressenek egi kis eb kölyköt, mennel köuerebbet lelhetnek, az ki megh az anianak az czezcit szopja, az korsagosnak nyryek el az haiat, es az kölyköt az hasa felöl hasitsak fel mind veggh, mind feiet es belit ugy, hogy semmi ki ne essek belölle, de az hata felöl eppen maragion, es mihelt megh hasittjak, azonnal melegen kössek az ember fejere, es harmad napigh tartsa rajta, s-megh giogiul* (1b). – Újhelyi István 1677: *Nehéz betegség ellen. Az gyermek mikor léssen, basarózsának az gyükerével kell feresteni, feredövizben is jó vetni; legelső förödőjét is abbul kell csinálni, azután a legelső inget az gyermek mikor elnyövi, mikor legjobban ég, az kemenczében kell vetni* (1c). – Török János 1619 e.: *Más oruossag uagian azonroll [Az kit az nehesssegh bant]. Az hasan harmicz penzt keöl megh aluasi háromszor es az utalso penzt ahol ki ütette, ott kül el themety* (1cs).

SZÓBELI GYÓGYÍTÓ IMÁDSÁGOK, RÁOLVASÁSOK Nagy jelentőséget tulajdonítottak az emberek a szóbeli gyógyító eljárásoknak is, így a ráolvasásoknak és az imádságoknak. Szerinte a világon hittek és hisznek a kimondott szó mágikus gyógyító erejében. A ráolvasás a mágikus gyógyításnak az a fajtája, amelyben a szöveg, a kimondott szó: a ráolvasás maga a gyógyító elem. Ezek elmondása egyenértékű volt a gyógyítás elvégzésével, tehát valódi beszédaktus volt (2b). Az ima a ráolvasásokhoz hasonlóan a szó hatalmára épít, de egyúttal az isteni segítségért is könyörög, s ennek segítségével mintegy kényszeríti az istenséget a kérelem teljesítésére. A gyógyító

imák és a ráolvasások gyakran együtt, egymásba olvadva, egymás után jelentek meg és hangzottak el.

Például: Török 1619 e.: *Az kjt az nehesség bant, az három iget iriak az niakara: X Tabel X Gut X Guttanay* (1d). – I. m.: *Korsagrol. Mikor kiüti az korsag akar ferffj rönödöt, aszonj auagi leany rönödöt, mindiart ird egi czedulaczka ez köuetközendö igeket, essel terdre nagi aytatossan, kezeidet egibe teuen oluasd az iob fülebe suguan mind az Pater nosterrel etc. Az utan kösd niakara oszton az czedulat. Ezek az igek: + Attiatol + ige + szüz + Marianak + mehebe + teste + ualtozek + Mi Attiank, ki uagi Meönieghben, szentöltessek etc. Czuzi Pall Vram probalt bizonios oruossaga* (1dz). – Újhelyi 1677: *Korság ellen. Mikor rajta vagon, az fülében ezt kell sügni: „Istennek igéje Szüz Máriának méhében testé változék”, ezt háromszor kell a fülében sügni* (1dzs).

ŐSI HIEDELMEKEN ALAPULÓ MÁGIKUS GYÓGYMÓDOK: KÜLÖNLEGES EREJÜNEK VÉLT TÁRGYAK; ÁLLATI ÉS EMBERI TESTRÉSZEK

Például: Török 1619 e.: [Korsagrol.] *Az feczke feszkeben találtatik egi kiczin keöueczke, kösd niakára az korsagosnak mikor leli, es megh szabadittia tüle* (1e). – I. h.: *Jo korsagrol claris olvaso szömöt megh teörni es megh innia* (1é). – I. h.: *Auagy claris oluasot niakaban uiselni* (1f). – Máriassy 1614–1635 k.: *Korsagh ellen. Ha patkot tanals szegheztul keresetlen, az szeghet ued el, az sart rula le nem deorgeoluen, fugezt az korsagos embernek az niakara 3 auagy 4 baszar szemmel* (1g).

Néhány állat, illetve azok egyes részeinek gyógyító célzatú felhasználása talán kapcsolódik a sámánizmusához vagy más ősi szokásrendszerhez is. A „totemisztikus állatösoket” a finnugorok vallásos tisztelettel vették körül, így érthető, hogy a totemállatok, illetve testrészeik mindenható orvosságnak is számítottak egyúttal. A legismertebb totemállatok a medve, a szarvas, valamint a farkas és néhány madár voltak. Az állatok különböző részeivel sok esetben tulajdonképpen a rossz szellemet próbálták kiüzni a betegből a sámánok (3).

Példák: Török 1619 e.: *Az szaruasnak az szaruabol köl port reszelnj, mint az liszt legjeön, es az szaruas gombat is töd porra, az ket fele port leuendula vjzben köl innja* (1gy). – Váradi 1628: *Galenus titka ez ellen. Farkas börböl czinalj egi eöuet, az zöret le uakaruan eöuezd az testedre, soha nem bant az korsag* (1h). – Török János 1619 e.: *Korsagh ellen iouiselni farkas börböl czinaltat, de az mesztelen huson keöl hordozni* (1i). – Orvosság könyvecske 1665: [Nehéz betegsegről.] *Ha ferfi, vegjed hjm medvenek epejét, ha aszony vagy leanj, nösten medvenek epejet szarazd megh, törd porra, egj kes hegjen mennjt föl vehecz, agj meg innja borban vagj vizben* (1i). – Mágikus erőt tulajdonítottak a holt ember koponyájának és vérének is. Például: Török 1619 e.: *Korsagrol. Az mölj embört meg eölnek, uöd annak feie kaponiaiat, teörd porra, feier borba ad meg immia, soha többbe ki nem ütj* (1j). – I. m.: *Korsagrol. Az embörnek ueret uögied akar uyabol, akar egieb testeböl, kend megh az uerrel az saiat az korsagosnak* (1k). – Orvosság könyvecske 1665 k.: [Nehéz betegsegről.] *Hohartol vegj ember szjvet, meg szaraztanj, es az kjn nehesssek vagon, akkor meg adnj jnnja, az mjkor rea jun az njavalja* (1l).

GANÉJTERÁPIA A népi orvoslás természetes gyógymódrendszere, amelynek része a székletek, illetve a vizelet felhasználása is. A különböző emberi és állati ürületeknek mágikus erőt tulajdonított a nép, s nem véletlenül, hiszen ezek az anyagok

természetes hatóanyagokkal is rendelkeznek, így alkalmazásuk gyakran hatásos volt. De a ganéjterápia sok esetben azt célozta, hogy a betegben lévő démon (a megszemélyesített betegség) megundorodjék tőle, és távozzék (7).

Példák: Lentsés György 1577:37: Az *Embeor ganeynak vyzeth kel a lembiconban vonny, es abban kel ynnya adny.* – Újhelyi István 1677: *Kórságrul. Az eszterág fiainak erős ganéját morzsold bor közé, add meginnya, s elhagyja* (1ly). – Pápai Páriz 1690/1747:24: [A Kórságról és Nyavalya kirontásról] *Borsot, Mustár-magot és Galamb-ganéjt mindeniket jól porrá törvén, mindenikből végy két fusták nyomót [...] kenny a ruhára vagy irhára belőle, mennyi a lágyát befogja, s állyon rajta mind addig, míg elszenvedheti. A nyakára is ha egyszer s mind ragasztasz, annál jobban megszítja.* – Újhelyi 1677: [Nehézség ellen.] *Páva ganéjt kell venni s az ebkölyöknek vérit, s abban kell innya adni; ha férfi, hím kölyöknek a vériben hím páva ganéjt adjanak; ha asszony avagy leány, nősténnek* (1m).

MÁGIKUS RÍTUS- ÉS SZERTARTÁSRENDSZER (SZÁMOK, IDŐ-PONTOK, ÚJHOLD MEGJELENÉSE, EGYÉB MEGKÖTÉSEK, PL.: FÉRFI – NŐ) ALKALMAZÁSA A GYÓGYÍTÁS SORÁN

A népi fitoterápiának vannak mágikus elemei. A mágikus-kozmikus erőter biztosításának fontos tényezője többek között, hogy a gyógynövények alkalmazásába a magyar néphagyomány számszimbolikája is beleilleszkedik. A növényi szereket meghatározott számú (három-, hét- vagy kilencféle stb.) növényből vagy a növénynek kilenc darabjából, szeméből állították össze, illetve a gyógyszert meghatározott számban (pl. háromszor) kellett naponta beszédni vagy meghatározott napig (három, hét) szedni stb. Ha a szertartásban hármás vagy kilencs szám szerepel, ennek pszichoterápiás jelentősége is van. A tudattalanban ugyanis – ez elsősorban az álomfejtés lélektana alapján állapítható meg – a kettősséget, harcot, ellentétet kifejező kettes számmal szemben a hármás szám az egyesítést, az összegződést képviseli. Az „egy” kilép önmagából, megduplázódik, majd ismét egységgé zárul össze a „három”-ban, amint egy az atya–fiú–gyermek (a család akárhány gyermekkel) is, egy a Szentháromság. Ősi képzet ez az emberi lélekben. A „három” a hatalom és a nagyság jelképe, jele is (Szentháromság, Triszmegisztosz). A háromszor vagy a három többszöröseként végrehajtott cselekvés vagy a három részből álló gyógyszer stb. tudattalan hatás révén pszichoterápiásan a betegben és környezetében létrehozza az egység, az „egész”-ség helyreállításának, a gyógyító szertartás erejének és hatalmának tudattalan tudatát (6).

Példák: Újhelyi 1677: *Kórság ellen. Az ebet löjje meg, az epéjét kivévén, ha gyermekben van, három cseppet adjanak meginnya az epéjében hársfavirágvízben, ha pedig öreg emberben van, kilenc cseppet, ha asszonyemberben van, nőstény legyen az kutya* (1n). – Orvosságos könyvecske 1665 k.: [Nehéz betegsegről.] *Mezej egeret szakazd ket fele, es annak vegj harom czep vérét, agj meg jnja, mikor rea jun, hasznal Isten utan. Probatum* (1ny). – Lentsés 1577:37: [Pw]nkösd hawaban zeggyed az *The mondad fweth, arnyekon zarazd megh es törd porra* [...] – Török 1619 e.: *A meli eer cephalikanak hiuattatic [...] megh uagattatik, hasznal [...] kórság ellen is, de az eö megh uagasa Zent Ambrus nap utan ualo masod napon, auagi Zent Giörgi honak masod napian szokot leönnj, io es hasznos* (1o). – Az újhold megjelenése Kálmány (5), egy XIX. századi etnográfus szerint a néphitben mint sámán istenség szerepelt, tőle függött az egészség és a betegség. Ezért a holdhoz is kap-

csolódnak betegségmegelőző és -elhárító szokások. Például: Pápai Páriz 1690/1747:23: *Basa-rósa magot és Tölgy-fán termő gyöngynek a levelét megaszalván törd-ösze apró porrá, abból egy kés hegyin vévén, es ezek közzöl valamelyik vízbe elegyítvén igya-meg ember, kivált Hóld fogytán, mindennap éjomra éllyen véle.* – Becskereki 1698–1703: *Kórságról való remidium. Ásd meg az borza fának gyenge tövét hold fottán, mossák meg szépen, azt főzzék meg borban vagy tejben, azt igya éjomra melegen kalámmal egy darabig* (1ó).

FÜSTÖLÉS, PNEUMATIZÁLÁS A füstölés nemcsak egyszerűen valamilyen gyógyító anyag alkalmazását jelentette, hanem a néphit szerint: az elszálló füsttel a betegség is elszáll.

Példák: Pápai Páriz: 1690/1747:21: *Föstöllyék-meg Gyantával, vagy ama' kék virágú Szent László fűvével.* – Becskereki 1698–1703: [Kórságról legjobb.] *Ha penig asszonyember vagyon, fogolymadár tollával kell füstölmi jól* (1ö).

A GYÓGYSZERES KEZELÉS MEGTÁMOGATÁSA EGYFAJTA „LELKI RÁHATÁSSAL” (KOMMENDÁLÁS)

A természetes népi gyógymódokat (a népi fitoterápiát is) végigkíséri egyfajta pszichoterápia is: rábeszélés, bizonygatás; tehát elsősorban szóbeli sugalmazás, a kommandálástól a gyógyítás befejezéséig. Ez esetleg fokozza a gyógyszer fizikális hatását is. Például úgy kommandálnak valakinek betegsége gyógyulóvá vagy egyéb gyógyszert, hogy bizonyos gyógyszerhatás hamarosan, biztosan bekövetkezik, vagy meghatározott idő múlva a betegség, fájdalom megszűnik, vagy: magukon és másokon alaposan kipróbált vagy más által is javasolt, bevált orvosságot ajánlanak.

Az alábbi példákat l. fent, kiemelve, például: *S megh gyogyul. Betlen farkas probalta. – soha nem bant az kórsag – elhagyja – Probatum.* – További példák: Lentsés 1577:37: *soha az kórsag többbe nem bántya ha Isten akarya.* – Orvskönyv XVII. század: *A' kit a' kórsag bánt. A' vakondaknak a' májat süsd meg, es edd-meg, soha többé az kórsag nem bánt* (1ó). – Lentsés 1577:37: *Varady Imröh preposth orvossaga.* – Török 1619 e.: [Korságról.] *Az czerfa giöngiet teörd megh mind leusteöl [!], ad megh innia, soha nem bantia azt az embört. Ez probat, en Teörök Janos giakorta probaltam, bizomnak talaluan* (1p). – Várad 1628: *Hypocrates titkos orvossaga az nagy kórsag ellen* (1r).

ÖSSZEGZÉS

A felsorolt néhány példa is jól mutatja, hogy régen, egészen a XVII. század közepéig egymásra rétegződött a tudós orvoslás és a népi gyógyítás. A tudós orvskönyvek is sokat merítettek a népi hagyományokból (de természetesen a népi orvoslókönyvek is tartalmaztak orvosoktól származó recepteket). – A mágikus eljárások hatását a mai kor embere nyilván megkérdőjelezi, de semmiképpen nem szabad figyelmen kívül hagyni az emberi lélek, illetve értelem hatását a testi egészségre, hiszen a napjainkban oly divatos lélek–testi szemlélet éppen azon az elven alapul, hogy a kedélybetegség, rosszkezd, neurózis, stressz betegséget vagy testi tüneteket okozhat. Ugyanakkor a gyógyulásba vetett hit, a bizakodás, a jó tudati állapot elősegítheti a betegségekkel való kigyógyulást.

IRODALOM

- Hoffmann Gizella (szerk.) *Medicusi és borbélyi mesterség. Régi magyar ember- és állatorvosló könyvek Radvánszky Béla gyűjtéséből* Szeged, József Attila Tudományegyetem 1989:532–1(a), 399–1(á), 37–1(b), 298–1(c), 159–1(cs), 159–1(d), 153–154–1(dz), 318–1(dzs), 122–1(e), 272–1(é), 122–(f), 72–1(g), 158–1(gy), 216–1(h), 122–1(i), 260–1(i), 155–1(j), 122–1(k), 260–1(l), 319–1(ly), 311–1(m), 300–1(n), 260–1(ny), 112–1(o), 413–1(ó), 399–1(ö), 485–11(ó), 122–1(p), 216–1(r).
- Hoppál Mihály *Népi gyógyítás* In: Hoppál Mihály (szerk.) *Magyar Néprajz* 1990;VII(693–724).708–2(a), 711–2(b).
- Hoppál Mihály, Törő László *Népi gyógyítás Magyarországon* Orvostörténeti Közlemények Supplementum 1975;7–8(3–176):43.
- Juhász Katalin *Népi tisztálkodási szokások Magyarországon a XX. század első felében* Doktori disszertáció, kézirat 2001:109.
- Kálmány Lajos *Mythológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban: a Hold nyelvahagyományainkban* Budapest, MTA 1887:20.
- Oláh Andor „Újhold, új király!” *A magyar népi orvoslás életrajza* Budapest, Gondolat Könyvkiadó 1986:161–162.
- Pólya Jenő *Az orvostudomány regénye* Budapest, Béta Irodalmi R. T. kiadása, Athenaeum 1941:18–20.
- S. Sárdi Margit *Mágikus gyógyító eljárások* In: Pócs Éva (szerk.) *Mágikus és szakrális Medicina. Vallás- és néprajztudományi fogalmak tudományközi megközelítésben* Budapest, Balassi Kiadó 2010:530–531.

FORRÁSOK

- Beckereki Váradi Szabó György 1698–1703 *Medicusi és borbélyi mesterség* In: Hoffmann (szerk.) 1989:341–434. In: 1(a), 1(á), 1(ó), 1(ö).
- Lentsés György 1577 *Ars medica* Kiadta: Varjas Béla XVI. századi magyar orvosi könyv Sárkány Nyomda, Kolozsvár.
- Máriássy János 1614–1635 *Egy néhány rendbeli lóorvosságok és más orvosságok* In: Hoffmann Gizella (szerk.) 1989:53–71. In: 1(g).
- Medicinae Variae* 1603 k. In: Hoffmann (szerk.) 1989:12–52. In: 1(b).
- Orvoscönyv némely füveknek hasznáról* XVII. sz. In: Hoffmann (szerk.) 473–495. In: 1(ö).
- Orvosságos könyvecske* 1665 k. In: Hoffmann (szerk.) 247–266. In: 1(i), 1(l), 1(ny).
- Pápai Páriz Ferenc 1690 *Pax Corporis* Kolozsvár – Az idézetek az 1747-es kiadásból valók. Idézőskor: 1690/1747.
- Török János 1619 e. *Orvoscönyv. Lovak orvoslása* In: Hoffmann (szerk.) 1989:77–172. In: 1(cs), 1(d), 1(dz), 1(e), 1(é), 1(f), 1(gy), 1(i), 1(j), 1(k), 1(o), 1(p).
- Újhelyi István 1677 *Orvosságos könyv Apafi Anna számára* In: Hoffmann (szerk.) 1989:295–334. In: 1(c), 1(dzs), 1(ly), 1(m), 1(n).
- Váradi Vásárhelyi István 1628 *Kis patika* In: Hoffmann (szerk.) 1989:212–225. In: 1(h), 1(r).

„A nyelv nem tudomány, a szó, beszéd nem bölcsesség. Kulcsa a tudományoknak, út, mód, eszköz a bölcselkedésre. Örömebb tanuljuk a nyelvet együtt a dologgal; mélyebben benyomódnak a jelek a jelentett ideákkal emlékezetünkben.”

Kármán József (1769–1795) író

„A mai magyar, az utca emberétől az országgyűlési képviselőn át az akadémikusig azt hiszi, hogy akkor beszél a kornak megfelelően, ha a magyar kifejezések helyett minél több idegent, lehetőleg angolt használ. Most már ott tartunk, hogy ezt észre sem vesszük. Pedig ha valaki az anyanyelvén nem tudja magát megfelelően kifejezni és minduntalan idegen szavakat kölcsönöz, az nem a műveltség jele.”

(...)

„Anyanyelvünk megóvása, fejlesztése (...) minden magyarnak, de különösen a magyar értelmiség tagjainak elháríthatatlan felelőssége.”

Prof. dr. Bertók Lóránd (1934–), az orvostudomány doktora, ny. egyetemi tanár

Kiss László

Egy mérsékelt nyelvújító doktor: Pólya József (1802–1873)

Pólya József születésének 200. évfordulója alkalmából így indítottam Pólya nyelvújító munkásságáról szóló tanulmányomat az *Orvosi Hetilap* hasábjain (6):

Az orvostól lett irodalomtörténész, Toldy Ferenc sokszor idézett megállapítása szerint – „...az irodalmi történetek kötelessége kimondani, hogy helyesen szólni Révai, szépen Kazinczy, műszabatosan Bugát Pál tanította a nemzetet” – a közemlékezet a természettudományos szaknyelv reformkori megteremtőjének a pesti orvosi kar tanárát, Bugátot tekinti. A sommás vélemények ritkán fedik a teljes valóságot. Toldy szállóigévé merevedett ítélete sem kivétel. Bugát nyelvújítói, szakszóteremtő munkássága csupán a jéghegy csúcsa, s bár kétségtelen, hogy „...tudományos nyelvünk nagy kontinensét, annak Amerikáját” – mármint az orvosi szaknyelvet – „ő fedezte fel” (Toldy), a földrajzi hasonlatnál maradvá: ahogy Kolumbusz, úgy Bugát sem egyedül szállt hajóra! Egyik legtehetségesebb „alkapitánya” a nála kilenc évvel fiatalabb orvosdoktor, Pólya József volt, akinek kitűnő *Természettörténeti műszótára* ugyan kéziratban maradt, ám a benne található műszavak számos szerencsésebb kortárs (Frivaldszky Imre, Bugát Pál, Vajda Péter, Hanák János) kinyomtatott munkáiba bekerültek.

Hogy most, közel két évtized elteltével újra visszatérek Pólya nyelvújítói tevékenységéhez, annak fő oka az, hogy Pólya szerepe a magyar orvosi nyelv kialakításában még mindig nem eléggé ismert, méltatott. *A magyar orvosi nyelv tankönyve* (2009) című munka tárgymutatójában például nem találjuk Pólya nevét, bár „A magyar nyelvű orvosi szakirodalom Magyarországon” című fejezet szerzője, felsorolva Bugát és társai nevét – Pólya nem szerepel köztük –, így zárja véleményét: „...természetesen még folytathatnánk a sort” (3:165). Dolgozatom tehát e sort folytatja – Pólya Józseffel.

Pólya József 1802. január elsején született a felvidéki Bars megye (szlovák nevén: Tekov) Nagyszecse (ma: Dolná Seč, Szlovákia) nevű falujában. 1830-ban végzett a pesti orvosi karon. Magyar (!) nyelvű disszertációjában „az ember bélérgéiről” értekezett, a legfontosabb fergeket rajzban is bemu-

Pólya arcképe (Dr. Jantsits Gabriella: *A magyar orvosok arcképei* Medicina Bp., 1990:59.)

tatva (1:109). Valószínűleg ezen 57 oldalas, magyar nyelvű munkájának, illetve több szakkönyv magyar nyelvre fordításának köszönhetően már harmincéves korában, 1832-ben a Magyar Tudós Társaság, az Akadémia levelező tagja lett (4). A Tudós Társaság – gróf Széchenyi István eredeti elgondolása értelmében – elsősorban a magyar nyelv ápolását, terjesztését tekintette fő feladatának. Ezért már működése második évében, 1831-ben terítékre került a magyar szaknyelv ügye is. A költőként már ismert Vörösmarty Mihály és az akkor

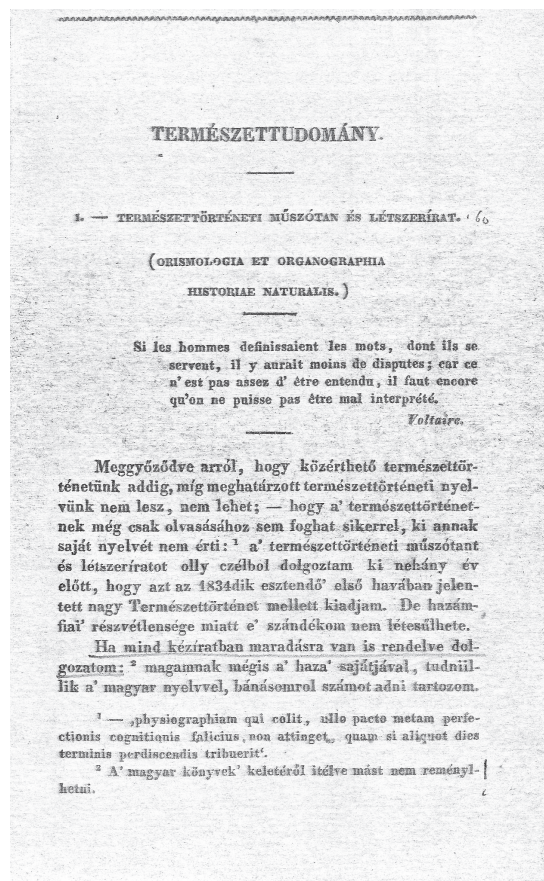
még Schedel nevet viselő Toldy Ferenc orvosdoktor vetette fel a szaknyelv meghatározó alapját jelenthető szakszótárak kidolgozásának égető szükségét. „Minden tag jegyezze fel tudománya nevében a maga készítette műszavakat is, melyekkel már élt, vagy amire még szó nincs, ajánlhasson arra újat” – adta ki a feladatot a Tudós Társaság 1831. június 13-i kis ülése (2).

A Tudós Társaság ülésein kívül az 1831-ben megindult *Orvosi Tár* biztosított nyilvánosságot a tudományon túl annak nyelvezetével is törődő munkatársaknak. S bár első nekifutásra a két szerkesztő, Bugát és Schedel csak 1833-ig tudta a folyóiratot megjelentetni – 1838-tól majd újraindul Bugát és Flór Ferenc szerkesztésében –, e két évben is annyi új szakki-fejezés látott napvilágot a *Tár* hasábjain, hogy a két szerkesztő 1833-ban *Magyar-Deák és Deák-Magyar Orvosi Szókönyvet* volt kénytelen kiadni (11).

Az 1831-es (első) kolerajárvány lezajlása, majd az *Orvosi Tár* megszűnése után a műszavakat illetően ismét a Tudós Társaságé a kezdeményezés. Az 1835. április 27-i ülés dönt arról, hogy a tudományos szavak „szerkeztetését” tudomány-szakokra bontva, az arra legilletékesebb szakemberekre bízva (12). S itt lép be a képbe a „férgéiről” már ismert Pólya! Az ülés határozata értelmében ugyanis Pólya vehette pártfogásba az „állatország” műszavait. Érdemes megismerni a többi „szerkeztetővel” is: a „fűvészség” (botanika), valamint az „ásványok és földtudomány” területét Frivaldszky Imre, a sokat markoló 4. szakaszt, azaz a „fizikát, asztronómiát, kémiát és a materiamedica-t” Bugát, míg az utolsó szakaszt, az „orvosi tudományokat” Gebhardt Ferenc kapta meg. Figyelemre méltó, hogy végzettségét tekintve mind a négy megbízott „akadémikus” orvosdoktor volt: a 33 éves Pólya a pesti Rókus Kórház másodorvosa, a 36 éves Frivaldszky, az orvosi pályát feladva, a Nemzeti Múzeum Állattárának „őre”, a 42 éves Bugát és a 44 éves Gebhardt az orvosi kar professzora, és mindketten magyar nyelven oktatták a latin nyelvet csak nehezen értő seborvosokat.

A Tudós Társaság 1835-ben tehát még csak egy leendő szakszótár szerkesztőit nevezte ki, viszont Pólya Józsefnek már ekkor kiadásra készen állt a „természettani műszótára”. Erről maga Pólya számolt be a Társaság folyóiratának, a *Tudománytár*nak hasábjain 1836-ban, amikor is megjelentette a „Természettörténeti műszótan és létszerirat (Orismologia et organographia historiae naturalis)” című tanulmányát (8).

A mai olvasók számára mind a cím, mind az általa jelzett tárgy jobb megértése érdekében tisztáznunk kell, mit is értett a reformkor „természettörténet, természethistória” alatt. A szó gyökere visszanyúlik az ókorba, amikor is az ógörög Arisztotelész „Peri ta zóa isztoria” (*Historia animalium*; Az állatok története) című művében megkísérelte a természet egyik birodalmának, az állatvilágnak megfigyelésen alapuló leírását és rendszerezését (10:263). Később Rómában idősebb Plinius a másik két birodalom, azaz a növények és a kőzetek

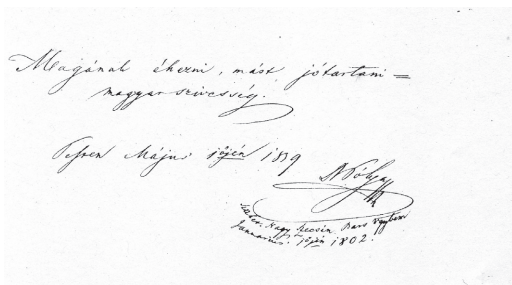
A *Tudománytár*ban megjelent Pólya-tanulmány címlapja

birodalmának bevonásával már 37 kötetből álló *Naturalis Historiát* ad ki. Valószínűleg e latin címből eredeztethető a német Naturgeschichte, az angol natural history és a magyar természethistória kifejezés. Pethe Ferenc 1815-ben *Természethistória és mesterségtudomány* címen kiadott könyvének „Eszméltetés és Megesmerkedés a Természethistóriával” című előszavában így határozta meg a szóban forgó kifejezést:

„Természettanúságnak (Physica)... egyik ága ... az ún. Természethistória (Historia naturalis), mellyet talán helyesebben neveztünk volna Természetábrázatnak vagy Természeteírásnak...” (7)

Pethe tisztában volt művének „nyelvészeti” jelentőségével is, hiszen az említett előszóban ezt is írja:

„Menyivivel gazdagodik egy ilyen Munkának szenvedhető végrehajtása által a tudományos, még most ebben a tekintetben elég szegény magyar nyelv, meg fog tenni a Munka fojtával... ugyanazon dolgoknak különböző körülállásokban lett előadásához, a nyelvben egyszer ez, másszor amaz, sőt több szavát is kéntelenek vagyunk elővenni... és ez, a nyelv bőségének egy igen szemebetűnő bájjege.” (7:12–13)

Pólya saját kezű bejegyzése barátja, Fáy András emlékkönyvébe 1839-ben

Többek közt a magyar nyelv „gazdagítása” volt a célja Pólyának is, amikor „nagy Természettörténet” megírására szánja orvosi munkája mellett szűken mért szabadidejét. E nagy mű kiegészítője lett volna az említett „műszótan és létszerirat” – ez utóbbi a „természeti testek” részeit, például az állatok szerveit, azaz „létszereit” írja le. Pólya tisztában volt e kiegészítő jelentőségével:

„...közérthető természettörténetünk addig, míg meghatározott természettörténeti nyelvünk nem lesz, nem lehet... ha mind kéziratban maradásra van is rendelve dolgozatom – a magyar könyvek keletéről itélve mást nem reményelhetni -: magamnak mégis a haza sajátjával, tudniillik a magyar nyelvvel, bánásomról számot adni tartozom.” (8)

A Tudós Társaság Tudománytárában megjelent egyetlen Pólya-írás ilyen számadásnak tekinthető.

Számadását azzal kezdi, hogy ismerteti azokat az elveket, amelyek a szótár összeállításánál vezették. Beismeri, hogy „kaptának” (kaptafának) a deák (latin) és görög nyelvet tekintette annak „díszló consequentiája” (következetessége) miatt. Ahol az eddigi magyar munkákban nem található fogalomra bukkant, „az elsőbbségi jogon, új magyar hangzású szót” alkalmazott. Lábjegyzetben még hozzáfűzi, hogy az új szavak képzésében követett szabályokat is közre kívánja adni, hogy szótára egyben „etymologica műszótan” (szófejtő szótár) is lehessen. Az „elsőbbségi jog” természetesen nem jelenti azt, hogy az általa alkalmazott szónál nem létezik jobb: nem új szavakat akar mindenáron a közönségre „tukmálni; csak utat akartam törni a későbbieknek”. S hogy ez az úttörés sikeres már a szótár kézirat állapotában is, azt terjedelmes lábjegyzetben bizonygatja: Frivaldszky a „rovarok bélyegzésében”, Vajda Péter pedig „fűvészetében” már Pólya alkotta műszavakat is alkalmazott.

(A majd Petőfi által elsíratott Vajda Péter [1808–1846] szintén orvosnak készült, ám 1831-ben eltanácsolták őt az egyetemről. Tanárként adta ki 1836-ban a Pólya által is említett könyvét *Növénytudomány. Magyar–latin fűvésznyelv és rendszerisme...* címen, amely 1837-ben neki is meghozta az akadémiai levelező tagságot.)

A „kolumbuszi” úttörés igazi elismerése azonban 1843-ban történik meg. Ekkor jelenteti meg Bugát a *Természettudo-*

mányi Szóhalmazt. Ennek előszavában maga is elismeri, hogy szóanyagának egy részét „dr. Pólya kéziratban létező természetrajzi műszótárából” vette át. Pólya tehát nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a mintegy 40 000 szakkifejezést felvonultató *Szóhalmaz* bizonyíthatóan: „...minden ismereteket tudományos formában, szabatosan, kifejezőleg és bizonyos takaros csinnal” (Toldy) lehet előadni magyarul is.

Térjünk vissza azonban 1836-ba: Pólya fent említett tanulmánya a „számadás” után közli a tervezett szótár bevezetőjét, illetve szemelvényként közreadja a szótár magyar–latin részének B és T betűs fejezeteit. A „Bevezetés”-ben bemutatott és bőszégesen szemléltetett szóalkotási szabályokkal nem foglalkozom (nem vagyok nyelvész) – bár a nyelv története iránt fogékony nyelvész számára ez az igazi csemege –, inkább ízelítőül közreadok néhány szópárt a B betűvel kezdődő műszavakból. Első helyen közlöm a Pólya által ajánlott magyar kifejezést, ezt követi a latin megfelelője s végül – ha szükséges – szögletes zárójelben a mai magyar megnevezés:

Bány: metallum, i. [fém]

Bányi: metallicus, a, um. [fémes]

Barcza: symbolum, i. [jelkép]

Barna: bruneus, brunneus, a, um.

Barnavörös: melancholicus, a, um.

Pólya kételye a szótár majdani kiadását illetően nem volt eltűzött. Hiába szorgalmazta kiadását a Tudós Társaság is – a szótár mindkét bírálója, Frivaldszky és Bugát már 1838-ban a kiadásra buzdított –, a nyomtatás ügye csak nem jutott előbbre. Végül 1845-ben Pólya – valószínűleg belátva, hogy a Bugát-féle *Szóhalmaz* megjelenése után kézírata kinyomtatásának esélye még tovább csökkent – saját maga ad ki egy „Felszólítás”-t: ha akad háromszáz ember, aki hajlandó előre letenni a 2 forint 30 krajcárt Landerer és Heckenast nyomdájában, akkor megkezdődhet a nyomtatás. Nem akadt...

Pólya kéziratban rekedt műszótánának lelőhelye sokáig ismeretlen volt a nyelvészek előtt. Az 1950-es években bukkant rá Vértes O. Augusztára a budapesti Ráday Gyűjtemény Levéltárában. Tanulmányában (12) nemcsak a hányatott sorsú kézirat históriáját mutatja be, hanem szakszerűen elemzi Pólya szótárírói és műszóalkotói elveit is. Ő jelölte ki Pólya József helyét is a reformkori nyelvújítók közt: „Pólya helye – merész és bizonyos tekintetben merev rendszere, túlzott purizmusa ellenére is – a mérsékelt nyelvújítók között van”. A többi nyelvészkedő orvoshoz hasonlóan ő is alkotott „emészthetetlenek” bizonyult szavakat, kifejezéseket, nem egy „elsőbbségi jogon” alkalmazott műszavát viszont ma is használjuk – így például a dugvány, hulla, ivar vagy rovar szavakat.

Rokonszenves vonása Pólya személyiségének, hogy a kudarcok nem vették el a kedvét a nyelvészkedéstől. Az *Orvosi Tár* 1839-es évfolyamában jelentette meg „Szellemkórok” című úttörő tanulmányát, amely a következő „szótárral” indul:

„Psyche, szellem; psychicus, szellemi; psychologia, szellemtan; psychologus, szellemtanász; psychologicus, szellemtanászi; soma, test; somaticus, testi; somato-patologicus, testkórtanászati; factor, tényök; organon, műszer; manifestatio, kiülölés; individuum, egyed.”

E tanulmány egyben alkalom arra is, hogy hangsúlyozzuk: Pólya személyét nemcsak nyelvújítóként, Bugát társaként illik becsben tartani, hanem az első magyar magán-elmeorvosként is. Az 1842 és 1845 között az orvostanhallgatók számára „klinikai” (is) működő városligeti intézmény történetéről az *Orvosi Hetilapban* olvasható tanulmány (5).

Az „örjintézet” megszűnése után Pólya újabb vállalkozásba kezd: bonc- és élettani füzeteket kíván kiadni. Az *ember nemi tekintetben* című sorozat első füzeté a „Férfi nemi részek boncz- és élettana” cím alatt meg is jelent. E füzetben található az az 1847 decemberében keltezett „Értesítés”, amelyben a témánk szempontjából fontos sorokat olvashatjuk:

„Szólnom kell az e füzetben használt műszavakról. Midőn műszavakkal foglalkozom, majd húsz éve, tehát az itt használtak nem jelen munka szüleményei, számosak átmentek az életbe, másokat közleni nem volt alkalom. Ezek közül egy párt különösen meg kell említenem. Az „Organumot” életműnek mondtuk. E magyar szó nem általánosan jellemzi azon fogalmat, melyet legtöbbszörre jelentnie kell, t. i. azon eszközt, melly által valami történik. A görög organon valóban nem is tesz egyebet eszköz-, szer-, szerszám-nál – instrumentum. Azért t. cz. Szemere Pál barátommal értekezve s megállapítva azt, hogy szerből kellene a műszót alakítani: én szered-et, Szemere pedig serem-et, szermet ajánlott, én az övéit fogadtam el, mivel belőlök az összetételek könnyebben folynak.” (9)

(A barátként említett Szemere Pál [1785–1861] a nyelvújítás ismert alakja: 1815-ben ő adta ki Kölcsey Ferencsel együtt Kazinczy védelmében a *Felelet a Mondolatra...* című híres vitairatot.)

A Szemere által ajánlott változat jelent meg tehát a füzetben, amely két fő csoportban tárgyalja a férfi „nemi részeket”. Az első csoport a „gyönyörszermék”-kel (Organa voluptatis sexualis), azaz a hímvesszővel – Pólya is így nevezi – s annak bonctanával foglalkozik. A másik csoportba a „nemző szermék” (Organa generationis), azaz a herék, a herezacskó (Pólyánál: „borék”), illetve a dülmirigy – Pólya szerint „dülle” – soroltattak.

A teljesség kedvéért: Pólya ezúttal is sejtette a füzetek további sorsát: „...belekezdtem ezen érdekes tárgy előadásába azon hittel, hogy részvéthijány miatt nem kellend abbahagynom”. Hiába a tárgy érdekes volta, a munkatársak készsége – „szavát bírom két szakfelemnek, kik az ember más részeit is leírni fogják” –, Szemere támogató tekintélye: már a második, „a nő nemi részek boncz- és élettanát a foganásig” tárgyaló füzet sem jelenhetett meg. Amiről persze nemcsak a „részvéthijány” tehetett, hanem a hitet és tettet máshoz igénylő 1848-as forradalmi év is. Pólya pedig végleg letett

arról, hogy műszavakkal való majd húszévi foglalkozása eredményét nyomtatásban lássa viszont.

Orvostörténészként főleg azért sajnáljuk e második füzet meg nem jelenését, mivel ebben – sejtésem szerint – akár a petefészkek, petesejt stb. szövettani, mikroszkopikus leírása is szerepelhetett. E sejtésemet a *Hazai és Külföldi Tudósítások* című lap 1839. november 6-i, szerdai számának egyik híre táplálja:

„A Pesti magyar színház érdemes tagjai szép jelét adák oct. 29én egyik színházi orvos Pólya József úr iránt nemes hálaajoknak, midőn a tisztelt úrnak... egy microscopiumot nyújtának ajándécul; melyet Pólya orvos úr a bőrbetegségek körül teendő vizsgálatra használnand.”

Lehet, hogy Pólya az elsők között használt orvosként mikroszkópot Magyarországon?

A választ még keresem, ám arra kérdésre, felhagyott-e Pólya a nyelvészkedéssel idős korában, már formálódik a válaszom: nem. Pólya is megszólalt ugyanis abban a „nyelvészeti” vitában, amely 1858-ban robbant ki a sajtóban. Török József – egyébként Pólya földije (szintén Bars megyében, Alsóváradon született 1813-ban) és kartársa (a pesti orvosi karon végzett 1842-ben) –, a debreceni református főiskola tanára „csömörletesnek” nevezte a *Magyar Természettudományi Társulat Évkönyvei* sorozatának III. kötetében megjelent „vegytani műnyelvet”. A *Magyar Sajtó* 1858. május 11-i számában megjelent bírálata szelet vetett, vihart aratott. Megszólal a kötetet sajtó alá rendező társulati titkár, Szabó József, a szóban forgó műnyelv megalkotásában részt vett Nendtvich Károly, majd – Török védelmében – Pólya József is. Írása a *Magyar Sajtó* 1858. július 6-i számában jelent meg „Purismus? Nyílt levél dr. Török József barátomnak” címmel. Nem célja e kis dolgozatnak e nyelvészeti vita taglalása, csupán Pólya leveléből idézem az árulkodó sort: „Én purista vagyok elvben, nem purista alkalmazásban.”

Pólya tehát idős korában is megmaradt „mérsékelt” nyelvújító. Életének nyelvészeti főműve ugyan nem jelent meg sosem, szerény vigaszként azonban megérhette a következő nemzedék dicséret szavait. Poór Imre az általa szerkesztett *Gyógyászat* című folyóirat mellé *A szükségesb orvos műszavak deák-magyar-német zsebszótárát* is kiadja 1861-ben. Az előszóban így ír: „A zsebszótár-szerkesztésben érdemes nyelvbúvárok, Bugát és Pólya tudorok és a magyar akadémia r. tagok orvos-természettudományi műszó-gyűjteménye szolgált alapul.”

Az eddig vázoltak alapján úgy érzem, hogy a magyar orvosi nyelv története iránt érdeklődők számára nem elég mindössze annyit közölni, hogy Pólya „...fordításai révén csatlakozott a magyar orvosi nyelv megújításához” (4). Nem csak fordított!

IRODALOM

1. Dörnyei Sándor *Régi magyar orvosdoktori értekezések 1772–1849* II. kötet Borda Antikvárium, Budapest, 2001:109.
2. Gáldi László *A magyar szótáriródalom a felvilágosodás korában és a reformkorban* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
3. Kapronczay Katalin *A magyar nyelvű orvosi szakirodalom Magyarországon* In: Bősze Péter (szerk.) *A magyar orvosi nyelv tankönyve* Medicina Könyvkiadó, Budapest, 2009:157–167.
4. Kapronczay Károly *Pólya József (1802–1875)* Orvosi Hetilap 1998;30:1803–4.
5. Kiss László *125 éve hunyt el az első magyar őrintézet megalapítója, Pólya József (1802–1873)* Orvosi Hetilap 1998;30:1805–7.
6. Kiss László *Egy nyelvújító orvosdoktor: Pólya József (1802–1873)* Orvosi Hetilap 2002;5:253–5.
7. Pethe Ferenc (kisszántói) *Természet-történet és mesterségtudomány. Első rész – Az Állatokról* I. kötet Nemzeti Gazda Hivatal, Bécs 1815. (Reprint: Kossuth Kiadó Budapest, 2008.)
8. Pólya József *Természet-történeti műszótan és létszerirat (Orismologia et organographia historiae naturalis)* Tudománytár 1836:55–90.
9. Pólya József *Az ember nemi tekintetben. Leírása az ember nemi részeinek egészséges és beteg állapotjokban. I. Füzet. Férfi nemi részek boncz- és élettana* Pest, 1847.
10. Szabó Árpád, Kádár Zoltán *Antik természettudomány* Gondolat Kiadó, Budapest, 1984:262–6.
11. Szállási Árpád *Kezdő orvosi szótáraink* Orvosi Hetilap 1973;26:1575–6.
12. Vértes O. Augustza *Egy ismeretlen reformkori szakszótár* Különnyomat a Magyar Nyelv LV. évfolyamából, Budapest, 1959.

„Tudósainknak is számba kell tehát venniük, hogy elődeik, Földi, a fűvész s Bugát, az orvos, a tudománnyal együtt a nyelvet is művelték, hogy ők és társaik, a költők és írók alkották vagy támasztották életre a népnyelvből s a régi nyelvből – alig egy évszázaddal ezelőtt – ezeket az azóta vérünkbe ivakodott tudományos szavainkat: *agy, anyag, áram, ásvány, ázalék, ázalag, cincér, csáp, csontváz, dagály, egyenlítő, fénykép, földrengés, hasáb, henger, hullám, lomb, puhány, sarj, vihar* stb. stb. Bűnösen sáfárokodik a rábizott örökséggel az, aki elkótyavetyéli, ahelyett, hogy gyarapítaná. Ha valaki egy nyelven ír, mindig le kell mondania bizonyos előnyökről, melyeket egy másik nyelv biztosítana számára, de ami így elvész a vámon, megtérül a réven. Alig akad oly árnyalat, melyet hajlékony, rugalmas, gazdag nyelvünkön ma nem fejezhetnénk ki. Csak a kényelemszeretet vagy a pontoskodás állíthatja ezt. Hiába hivatkoznak egyesek arra, hogy a *faj* vagy a *fajta* nem azt jelzi és jelenti, amit a *race*, hogy nincs meg az a tartalma és melléköngéje, melyet az újabb, európai élettanban kapott. Ez merő érzéksalódás. Egy szó akkor telik meg tartalommal, akkor kap melléköngét, ha unos-untalan egy bizonyos értelemben használják. Ilyenkor a jelentése tágul vagy szűkül, s a fogalom részekre hasad, így történt a francia *race*-szal is. Az új ruha, még a remekbe szabott is, eleinte rosszul áll. Egy tárgy, melyet az imént vettünk a boltban, idegen, csak később válik meghitt barátunkká, miután már kissé elkoptattuk, magunkhoz hasonlítottuk, átittattuk egyéniségünkkel. Tudósaink kötelessége, hogy tudományos szavainkat fémjelezzék, s abban a harcban, melyet vállaltunk, az élen vezérkedjenek.”

Kosztolányi Dezső

„A tudomány nyelve” A természet, Budapest 1933. március 1–15.

Nyáry Szabó László

Félfia és férfiak, avagy az ondógyógyító dió hatóköre (a testre meg a nyelvre)

Kacér kalandozásra hívom most nyelvérzékeny olvasómat a korszerű *félfiasság* világába. Juppiter* monya bizony csiklandós környezet... De nem csak a nevének bőrburkában az!

Mony ide, mony oda! Mekkora lehetett az őshuncut Hétnyüsű Koponyányi Monyók? *Mony* vagy *monyók*? Nem is mony, csak becézett monyók?! De... Mi is az a *mony*? Egészen bizonyosan összefügg a tájnyelvi *tojás* szavunkkal. A *mony* a magyarban olykor a *here* (avagy a tojás), olykor pedig (a bihari) *biga*, vagyis a vesszővé meredő *hímtag* nevezete. Érdeemes egy ábrándosan észvesztő pillanatra föl-ideznünk Bugát Pál monybegyerítő izmait is 1828-ból! De a *mony(monda)kör* az már egy másik fejezet...

A terméketlenség, illetve a **csökkent termékenyítő képesség** gyakori gond, **vegynyugati világszerte mintegy 70 millió párt érint**. Az esetek felében-harmadában az ok a *félfi* ondójának minősége. A számos ok közül a légszennyezettség, az egészségtelen életmód, de főleg a mérgező, vegyszerrendezett „nyugati” étrend a leg(k)ártékonyabb.

Míg az (ál)élelmiszeripar gőzerővel dolgozik tömeges meddtítésünkön, érdemes elmerengeni a termékenységhez meg annak veszthez kötődő alapszavainkon!

Elő hát őszintén e szavakkal meg az értelmükkel is! Az Ondó a Kunságban máig büszkén családnévként is éldegél. Kun alapjelentése azonban igen kis eséllyel azonos a mai magyar köznyelvvél. De átvitt-rejtett értelmében is a termékenységet, a *tizedik gyermeket* hirdeti.

De férfi(ú)-e, ki meddő? Igazi férfi-e, kinek termékenyítő képességében zavara van?

Fi(ú)nak éppen fi(ú), hiszen külső nemi jegyei megvannak, de minthogy a termékenyítő képesség már benne nem „fér” meg, így nem igazi *atyandó fér(j)i*, csak fele annak, tehát szeret(ve félt)ő szójátékkal is csak *félfi*...

Évtizedek óta közismert tény, hogy az **amerikai félfia** (a hajdan öntudatos férfiak elfajzott fiai) **jelentős arányban – csaknem felerészben – meddők, illetve csökkent termékenyítő képességűek.**

A „nyugati” – tehát **génpocskolt és agyonvegyszerezett – étrenden élő, egészségesnek tűnő fiatal emberek úgy javíthatják ondójuk minőségét, ha mindennap elrágcsálnak egy kis csupor(nyi) diót.** Szándékosan és tudatosan nem az *ifjú* szót használom itt, hiszen a *fiatal* eredetileg és valójában annyit tesz, hogy *fiatlan*, azazhogy *fia-tal(an)*, vagyis (még) *gyermektelen*.

A *Biology of Reproduction* lap tudósít arról a vizgálatról, mely szerint az **egészségesnek tűnő, fiatal, 20-as és 30-as éveikben levő amerikai félfia** **javult az ondósejtek életképessége és mozgékonyága, ha naponta egy maréknyi (75 grammnyi) diót meg(eszeg)ettek (2).**

Dió (*Juglans regia*) – Juppiter monyai (Rustedstrings képe)

A dió nemzetség 21 faja az Óvilágban Délkelet-Európától Japánig, az Újvilágban Délkelet-Kanadától nyugatra Kaliforniáig, délre Argentínáig előfordul. A nemzetség neve, a *Juglans* pedig a *Jovis glāns*, azaz a *Juppiter makkja* kifejezésből ered – átvitt értelemben (*fő*)Istennek való termés, de

Júpiter és Júnó („Az Istenek szerelmei” képkörből) a bolognai Annibale Carracci freskóján (1597) a Farnese palotában, amely ma a francia nagykövetség épülete Rómában. A termékenységről is nevezetes római főisten – az *Ég Atyja* – neve egyébiránt helyesen vagy hosszú *ú*-val *Júpiter*, vagy kettőzött „p”-vel *Juppiter*.¹

Juppiter monyaként is értelmezhető. Talán tudtak, de legalábbis sejt(h)ettek valamit a dió termékenyítő erejéről már a régiek is... A latin *glāns* (glánsz) pedig ismerős minden orvosnak, de már kezdő glancban a hallgatónak is: *glāns* (ejt: glánsz, hosszú „á”-val), glāndis (femininum) latin szó. Jelentése (tölgy)makk, vagy átvitt értelemben parittyatöltelék

(agyag- vagy ólomgolyó); fiúban meg leányban a hímvesző vagy a csikló makkja:

glāns clitoridis: csiklómakk, csiklamakk; a női csikló makkincaszertü végződése;

glāns pēnis: bigamakk, kukimakk, pöcs(i)makk, fasz(i)makk, kanmakk, fity(ma)makk; a (férfiúi) hímvesző konyhalatin nézetben „makk-képu”, azaz makk alakú végződése.

A tömegétkezdék befülelt olajsütőiben punnyadva tobzódó roncszírok (transzszírsavak) **roncsolják az ondósejteket is**. A *Fertility and Sterility* (1) lap egy tavalyi tanulmányában már igazolta és közölte is ezt. Aki egészséges otthoni főzőcske helyett inkább a multikulti mocsarában fetreng, csak magára vethet!

Most azonban **itt van számukra az új remény: a régi jó dió!** A régi szép Magyarországon egész útszéli fasorokat ültettek belőle, hogy a legszegényebb, kivert vándornak is jusson.

A diódiéta – illendőbbben, magyarabban a dióböjt – már 12 héten belül javulást jelent az ondó minőségében: az ondósejtek méretében, mozgékonyosságában és életképességében is. **Sőt a dióböjttőlők ondójában még az örök(it)anyag (a gének) hibáinak előfordulása is jelentősen csökkent egyetlen évszak leforgása alatt.**

IRODALOM

1. Chavarro JE, Furtado J, Toth TL et al. *Trans-fatty acid levels in sperm are associated with sperm concentration among men from an infertility clinic* Fertil Steril 2011;5:1794–7.
2. Wendie A., Robbins WA, Xun L, Fitzgerald LZ et al. *Walnuts Improve Semen Quality in Men Consuming a Western-Style Diet: Randomized Control Dietary Intervention Trial* Biol Reprod 2012;87:1–8.

„Oly munkát kell keresni s végezni, amely maradandó emléket hagy maga után; amely állandó, és semmiféle más által el nem homályosítható, különálló egyéni dolog legyen; különálló csillagként ragyogjon az égen – a magyarok egén. Csak így jöhetünk számba a világ nagy versenyében...”

Csontváry Kosztka Tivadar

¹ Szerkesztői megjegyzés: Jupiter nevét magyar szövegkörnyezetben *A magyar helyesírás szabályai* szerint Jupiter formában írjuk.

Szabó T. Attila

Korai magyar csontadatok

Váradai Lencsés György (1530–1593)

„Egész orvosságról való könyv azaz *Ars medica*” c. munkájában

2. A csont a régi magyar orvosi nyelv tőszavaiban

BEVEZETŐ

2019 júniusában Balatonfüreden rendezték meg a magyar csonttudományi társaság (hivatalos nevén: Magyar Osteológiai és Osteoarthrológiai Társaság (a MOOT) első (?) tudományos ülését.¹ A MOOT abból indul ki a saját honlapján, hogy közel 1 millió magyar állampolgárt – és világszerte még több magyart – érintenek csontbetegségek. Ennek ellenére még a törést szenvedett betegek fele sincs tisztában azzal, hogy betegségének alapja a csonttritkulás. Ugyanakkor a fennállásának 25. évfordulóját ünneplő MOOT munkájának eredményeképpen a 2002 és 2018 közötti hét év alatt a csonttritkulás alapján kialakult csonttörések száma 88 ezerről 48 ezerre, ezen belül a csípőtáji törések száma 18 ezerről 11 ezerre mérséklődött. A teljes lakossághoz viszonyítva ilyen jelentős mértékű csökkenést más országban még nem mutattak ki. A Társaság arra kérte a szakmai és civil szervezeteket, hogy csatlakozásukkal segítsék az újabb törések megelőzését.²

A magyar csonttudomány kérdése éppen a rendezvényt megelőzően, de attól függetlenül került látóterünkbe Balatonfüreden, a *Lencsés-hagyatékkal* való foglalkozás közben. Az első feldolgozás a révkomáromi Selye János Egyetem Tanárképző Kar Biológia Tanszéke és a Szlovákiai Magyar Akadémiai Tanács által rendezett, *A Rákócziak történetének interdiszciplináris kutatási eredményei* című nemzetközi tudományos szimpózium szervezőjének, dr. Nagy Melinda professzor asszonynak a felkérésére készült annak érdekében, hogy pontosabban lássuk azt a tudományos környezetet, amelyben ez a fejedelmi család élt és dolgozott (1).

A MOOT honlapja azonban nem foglalkozik a magyar csonttudomány történetével. Mivel véleményünk szerint a magyar szakemberek számára sem lehet érdektelen saját gyökereinek mélysége – lévén a múlt nemcsak mögöttünk, hanem alattunk is, hiszen azon állunk, arra építünk –, ezt a közel félezer éves magyar csonttudományi adatközlést a negyedszázada alapított MOOT támogatására is gondolva ajánljuk a Társaság tagságának³ és az egész magyar orvostársadalomnak is a figyelmébe. Tesszük ezt annál is inkább, mert Közép-Európából alighanem az itt közöltek a legrégebbi csonttudományi adatok.⁴

Ez a feldolgozás része annak a közleménysorozatnak, amely kimondottan az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* szakmai és orvosi nyelvi örökségével foglalkozik (2–5).

A FELDOLGOZÁS CÉLJA A jelen feldolgozás egyetlen célja: felhívni a figyelmet a magyar csonttudomány félezer évvel ezelőtti állapotára, a csontokra vonatkozó legkorábbi magyar orvosi ismeretek egy részének rendszeres áttekintése révén. Azt a részt tekintjük most csak át, amelyet Váradai Lencsés Györgynek (1530–1593) az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* című munkája őrzött meg számunkra (6).

Váradai Lencsés György a magyar és ezen belül az erdélyi XVI. század egyik – tudományos szempontból – legtitokzatosabb személyisége (7–10). A neve Szegedi Fraxinus Gáspárnak (1525–1563) Nádasdy Tamással (1498–1562) és Kanizsai Orsolyával (1520k–1571) folytatott levelezésében bukkan fel először (11, 12). Ez azért érdekes számunkra, mert Szegedi Padovában, Vesalius iskolájában tanulta az orvoslást, a kor

¹ Az oszteológia (osteologia, magyarul csonttudomány) általában az emberi és állati csontok anatómiájával, szerkezetével és a csontokkal kapcsolatos ismeretek felhasználásával foglalkozik. Ezen belül az orvosi oszteológia – a 2019-es füredi kongresszus témája – elsősorban az emberi csontbetegségekre és ezek gyógyítására figyel.

² https://www.doki.net/tarsasag/osteoporosis/info.aspx?sp=124&web_id=https://www.doki.net/tarsasag/osteoporosis/info.aspx?sp=116

³ <https://www.doki.net/tarsasag/osteoporosis/personalweb.aspx>

⁴ <https://thesebonesofmine.com/2011/02/23/hello-world/>

egyik legjelentősebb orvosbotanikusával, Pietro Andrea Mattioli-val (Mathiolus, 1504–1577) is szoros szakmai és családi kapcsolatba került, és a Nádasdyak sárvári udvarából Pozsonyba költözve, ott a város megbecsült orvosaként hunyt el. Végül, de nem utolsósorban azért is fontos, mert gyaníthatóan – de még nem igazoltan – szerepe volt a magyar XVI. század legátfogóbb magyar nyelvű orvosi monográfiájának, az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* hat könyvének megszületésében. Tehát az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* keletkezéstörténete több – feltáratlansága miatt sem részletezhető – szálon kapcsolódhat össze Szegedi Fraxinus Gáspár személyével. Az *Ars medica* szerzőjeként ma Váradi Lencsés György az elfogadott. De az is kimutatható, hogy Szegedi sárvári tevékenysége – Nádasdy Tamásné Kanizsai Orsolya meddőségének sikeres kezelése – mély nyomokat hagyott Lencsés, a magyar *Ars medica* ma elismert szerzőjének érdeklődésében, szemléletében, tudásában, sőt szerepet játszhatott pályafutásában is.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A jelen feldolgozás az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* rekonstrukciója, pontosabban annak digitális adatbázisa (*Ars Medica Electronica*, röviden *AMED*) alapján készült (13). Az adatkeresés időpontja: 2018. november 12.

Négy adatkeresést végeztünk:

1. az itt feldolgozott gépi keresés keresősorában keresőszóként (string) a végén csonkolt (*) „*csont**” szó szerepelt;
2. az itt fel nem dolgozott adatkeresés keresőszava az elején csonkolt „**csont*” jelsor (string) volt;
3. a mindkét végén csonkolt „**csont**” keresősor olyan sok találatot eredményezett, hogy azt a program már nem tudta kezelni;
4. a csontvelő miatt külön is rákerestünk a „*velő**” és „*velej**” keresőszavakra.

Az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* (6, 13) hat könyve a következő címeket viseli:

1. könyv: Emberi testnek betegségről való orvosságok
2. könyv: Testnek ékesítésére való orvosságok
3. könyv: Forróságokról való orvosságok
4. könyv: Dagadásokról és annak sebeiről való
5. könyv: Fegyver avagy egyéb mia lett sebekről és csontbeli nyavalyákról
6. könyv: Mérgek állatoknak megmarásáról és egyéb mérgek dolgoknak ártalmi ellen

Ennek a hat könyvnek a kézírata valamikor 1577 körül kerülhetett Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájába. Ekkor a nyomdát már Heltai felesége és fia vezette, és ők – vélhetőleg – nem tudták már vállalni a nagy mű kiadását. Viszont – az utókor szerencséjére – bekötötték a kéziratot, amely visszajutott a szerzőhöz, Gyulafehérvárra. Lencsés György halála után a kézirat – még ismeretlen körülmények között – Nagyváradra kerülhetett, ahol egy kézíratos másolat készült róla. Az 1600-as években a kötetet Nagyenyeden, a református

kollégium könyvtárában őrizték, és végül innen került mai otthonába, a marosvásárhelyi Teleki Tékába. Közben kalandos utat járhatott be, ismételten másolhatták is (harmadik másolata biztosan készült Erdőszentgyörgyön az 1700-as években), közben megsérült és csonkult (8).

A maig megőrzött – és egyben a legteljesebb – Lencsés-féle kéziratot Varjas Lajos betűhű kiadásban Kolozsvárott kiadta (7).

Ezt a kiadást használtuk fel mi 1978-ban a Melius Juhász Péter *Herbárium*a 400. évfordulós kiadásának jegyzetelése során (14). 1980 és 1985 között került sor Kolozsváron a három hiányos (de szerencsére egymást jól kiegészítően csonka) kézirat összeolvasására és a teljes mű „rekonstruálására”. Ezt követte az eredeti, a váradi másolat és az erdőszentgyörgyi másolat alapján készült (immár nem nyelvészti, hanem természettudományos szempontokat követő) rekonstruált kézirat digitalizálása 1988–1995 között Budapesten és Szombathelyen. Végül ebből a digitalizált változathoz épített szöveget és az adattárat adtuk ki *Ars Medica Electronica* címmel CD-ROM formában (13). Megjegyzendő, hogy ebben az adattárban Lencsés eredeti (nyomdai) kézírata és saját utólagos betoldásai mellett más kezek későbbi betoldásai is szerepelnek. Ezek elkülönítése az „Adattári rész” alapján lehetséges, de ettől a jelen feldolgozásban eltekintettünk.

Nem kerestünk rá külön az adatbázisban a csonttörésekre, ficamokra, ízületi bántalmakra stb. vonatkozó adatokra.

Valamely talált adat (rekord) általános szerkezete a következő:

Kötet címe: Emberi testnek betegségről való orvosságok
 Fejezetcím: Az főről
 Magyar alfejezet: Agyvelőről
 Magyar témacím: [A főnek fájásáról]
 Magyar betegségnév: Félfelől való főfájásról
 Latin betegségnév: **Hemi crania**
 Recept/szám: -
 Példamondat (rekord):

– Főnek félfelől való fájása, mely vagyon avagy jobb felől, avagy bal felől, amint az **agykoponya csontjának válasza**i vannak. (I.10b)
 Ahol I. = könyv; 10 = levél; a/b = recto/verso (színe/fonákja)

Ettől a szerkezettől a szöveg sajátosságai adódó kisebb eltérések is előfordulhatnak, pl. ebben a példának idézett rekordban nincs recept, se receptszám.

EREDMÉNYEK

A csillaggal végén csonkolt „*csont**” jelsorra a gép 34 képzett tőszóformát talált 556 csontokra vonatkozó rekordban:

csont, csontba, csontban, csontbeli, csontbéli, csontból, csonthoz, csontig, csontja, csontjai, csontjainak, csontjait, csontjaival, csontjának, csontjáról, csontját, csontjától, csontjuk, csontkiesés, csontkiesésnek, csontnak, csontocska, csontok, csontokat, csontokban, csontoknak, csontoknál, csontokra, csonton, csontostól, csontostul, csontot, csontora, csonttól, csonttörésre.

A csillaggal elején csonkolt „*csont” jelsorra (keresőszó) a gép további 72 összetett, de képzetlen szavakat tartalmazó adatot talált 18 szóformában:

ágyékcson, bokacsont, csipőcsont, ebcson, gerinccsont, halcsont, hátgerinccsont, kabolalócsont, karcsont, könyökcsont, lócsont, nyakcsont, oldalcson, ökörcsont, szárcsont, szarvascsont, térdcsont, vállcsont.

A csillaggal elején és végén is csonkolt „*csont*” jelsorra (keresőszó) a gép már kezelhetetlenül sok találatot jelzett, és lehetetlent kért: azt kérte, hogy pontosítsuk a keresést.

A „velej*” jelsorra 57 találatot kaptunk 8 képzett formában: *veleje, velejéből, velejének, velejére, velejéről, velejét, velejével, velejük.* Ebből 35 vonatkozott valamilyen állati csontvelőre (esetenként az agyvelőre is). Megjegyzendő, hogy külön az „agyvel*” jelsorra keresve ezernél több találatot kaptunk; ezekkel itt nem foglalkozunk.

Egy rekord az adatbázisban általában egy mondatot jelent. Ezek az adatok az emberi agykoponyára, arckoponyára, orrcsontokra, állkapocsra, gerincoszlopra, alsó és felső végtagokra és függesztőövekre, csontvelőre, csonthártyára, ízületekre, állati csontokra, illetőleg általában a csontokra vonatkoznak (összesen 199 adat). 379 esetben a „csont*” a rekord valamilyen címsorában szerepelt, pl. az egyik könyvnek a címe is *Fegyver avagy egyéb mia lett sebekről és csontbeli nyavalyákról.* Ebben az esetben a sebekről szóló rész gyakorlatilag nem vonatkozik a csontokra. A „csontbéli nyavalyákról” szóló rész minden rekordja ugyan a csontokra vonatkozik, de nagyobb részükben nincsenek valós csontadatok.

1. táblázat. A *contra* vonatkozó adatok tematikus megoszlása az *Ars Medica Electronica* adattárában

Agykoponya	11 adat
Arccsont	1 adat
Orrcsontok	4 adat
Állkapca	7 adat
Nyakcsontok (nyakcsigolyák)	7 adat
Hátgerinccsont (gerinccsigolyák)	6 adat
Derekcson, ágyékcson, csipőcsont	7 adat
Kéz, kar	11 adat
Könyök	11 adat
Váll, lapocka	8 adat
Talp, lábszár, térd	11 adat
Csontvelő	35 adat
Csonthártya	8 adat
Különféle csontok	10 adat
Csont (általában)	62 adat
MINDÖSSZESEN	199 adat

AZ ADATOK ORVOSI NYELVI KIBONTÁSA

Az arab számok itt a találatok sorszámaira vonatkoznak a jelen keresésben.

Agykoponya, 11 adat

1. Hemi crania: agykoponya csontjának válaszai; 129. agynak koponyáját avagy egyéb csontokat; 379. agykoponyán; 385. agykoponya ha megtörik; 386. agykoponyának igen nagy törésének jele; 387. ne törjék az agykoponya; 388. betörött az agya koponyája; 389. csontnak romlása felől gyanakodás ... agykoponyának válaszi; 390. agykoponyának törése ... az csontnak hasadása; 391. megtörött ... az csont az agyvelőt ... nyomja

Arccsont, 1 adat

45. orcájának csontjai

Orrcsont, 4 adat

7. orrnak csontja; 13. benn való vékonyka csont; 392. orrban törik meg csont vagy porcogó; 394. oldalul törött meg az orr

Állkapca (ma: állkapocs), 7 adat

395. az állkapca törik meg; 409. állkapca oda elé is ... kiesik; 515. [Állkapcának leesése] Luxatio mandibulae. Az állkapcának leesése ritkán esik meg; 516. Mikor azért leesik, helyére kell hirtelenséggel helyeztetni; 517. Igy kell azért helyére vinni. (V. 22a); 518. ... az állkapcát mozgassad mind jobbra, balra, és hirtelenséggel terjeszd ... ki; 520. Egy ember hátul az állkapcájának fejét kétfelől az fül alatt tartsa erősen, te kend meg dealteával

Nyakcsontok (ma: nyakcsigolyák), 7 adat

6. felső nyakcsigolyától; 412. Az nyakcsontok ha oda be esnek; 529. [Nyakcsont helyéből kiesése] Latin betegség-név: Spondilia nyomd addig erősen, hogy az hátgerinccsont helyére menjen; 523. Exarthrima, Exarticulatio, Magyar betegség-név: [Nyakcsont helyéből kiesése], Latin betegség-név: Spondilia, Az nyaknak csontjai hét, és az hasnak csontjai tizenkettő; 524. Ha az nyakcsont helyéből kiesik, félő hirtelen haláltól; 525. De ha ide ki esik, meggyógyulható, ha nem késnek az gyógyításával; 526. ... nyakcsontot onnét belől nyomással vidd az előbbi helyére, ... és az vállcsonthoz kösd

Hátgerinccsont (ma: gerinccsigolyák), 6 adat

45. hátának gerinci és csontjainak minden ízei; 400. az hátgerinccsont vagy az törés, ... az csont ott ugyan éles; 414. hátgerinccsontok is ha leesnek; 415. megváltoznak állási az hátgerinccsontok; 527. Az hátgerinccsontok ha ide ki esnek ... igen halálos, s ha az első hat gerinccsont esik ki helyéből, az lélegzetvételt elfogja; 528. az gyermekcsékben akármelyik hátgerinccsont ha kiesik helyéből, gyógyulhatatlan, és görbévé csinálja őket

Mellcsont (ma: szegycsont), 5 adat

3. az mellnek csontja alatt; 24. az [csont] mi felül az csöcsön vagon; 27. mell csontjai; 31. melle csontja porcogóját; 33. gége alatt való csontot

Oldalcsontok (ma: bordák), 7 adat

28. bal felől való csontok, oldalcsontok; 143. oldalcsontok alatt való hús; 147. az legelső oldalcsontok alatt való húst az oldalcsontok felé vonzza; 344. jobb felől az alsó oldalcsont alatt; 345. bal felől való végső oldalcsont alatt; 378. meghajol, mint az oldalcsont; 396. oldalcsont törik meg; 416. oldalcsontok

Derékcson, ágyékcson, csípőcson, 7 adat

23. dereknak csontjait; 34. ágyéknak alatta való csont; 35. ágyék ... csont; 39. ágyéka csontja; 49. csípőknek és ágyéknak csontjának ízeiben; 53. az övedzés alatt való csontok; 53. csípőcsonban; 53. ágyékcson

Kéz és kar csontjai, 11 adat

47. nyolc csontokat az kéznek fejében; 65. kisebbik karcsontban; 65. szárcsontnak első részében; 400. karnak ... [csontja]; 416. karcsontok; 419. az felső karcsont eltávolít; 420. elé esik ki, az felső karcsont; 421. alsó karcsont az felsőtől mindenféle kimegyen; 422. behorgad az felső karcsont, és ki nem nyújthatni; 424. kimenyült kéz; 428. kéznek tenyereinek; 429. ujjai ... az kéznek ... kiesnek; 545. [Az kézfeőnek ... kiesése, menyüülése] Iunctura man[us]

Könyök, 11 adat

536. könyökcsont mikor az könyökből kiesik, Cubitus; 537. Igen sietni kell ... helyére vinni az csontot, ... az beteg ugyan meg is hal miatta, ha igen kiesett az csont; 538. Ennek jele ... *egyfelől görbeség ... másfelől nagy vápa*; 539. kiesett könyökcsontot helyére vinni; 540. kezedet tedd az könyökcsontra, és ... nyomd az tenyered tövével, hogy helyére menjen az kiesett csont; 541. Ha pedig oda be ment az csont, így hozd ki; 542. Az vállát és az karját, ... fogasd erősen öszve mindaddig, hogy az könyökcsont vissza helyére menjen; 543. Ha ide ki esett az könyökcsont, ... szorítsd az könyökcsontot igen erősen; 544. nehezen [mozo]gna?? az könyökcsont

Váll és lapocka csontjai, 8 adat

18. lapockái; 65. vállcsontoknak közepiben; 417. vállcsont szélére; 399. vállcsontnak és combnak megtörése; 531. [*Felső karcsontnak vállból kiesése*] Adiutorium. Az vállcsontnak kiesése avagy inkább az felső karcsontnak vállból kiesése; 532. kezdedel vonjad alá az karcsontot; 534. Az embert fedtes hanyatta, ... az sarkad szinte az vállcsontoz igen közel mellette legyen, ... mintha ki akarnák szakasztani az lapockacsonttól; 535. helyén leszen az csont, ... kösd erősen oda az vállcsontoz

Csípő, medence, ágyék, comb csontjai, 9 adat

48. combnak csontjainak feje; 48. csípőcsonba befogaltatik; 48. az nagy széles csont ... az melyen ülünk;

53. csípőcson; 53. ágyékcson; 399. combnak megtörése; 425. comb ha oda be esik; 549. Comb csontnak avagy csípőcson[nak kiesése] Az combnak csontja négy módon esik ki helyéből; 548. Ide ki mikor esik, az láb megrövidebbül ... az csont közt vápa tetszik; 549. Oda befele mikor esik, az láb hosszabbnak találattik ... az csípőcsonnak feje alászáll az combközre; 550. Mikor oda elé esik, ... combközi megdagad, és az vizelet is megbántatik; 551. Ha pedig oda hátrafele esik ki, az lá[b meg] rövidül, ... és az csípőcsonnak [feje] ugyan horgason menvén lehajol; 553. az ízek[et moz]gassad, forgassad kívül, míg nem helyére megyen az c[sípő]csont

Talp, lábszár és térd csontjai, 11 adat

53. térd alatt való csont; 53. bokacsont; 53. szárcsont; 53. az övedzés alatt való csontok; 399. combnak megtörése; 426. ide ki esik az egész láb; 427. térdcsont mindenféle elfordulhat; 428. talpaknak csontjai; 429. ujjai az lábnak; 400. szárnak [csontja]; 417. lábknak csontjai esnek ki és kimenyülnek

Csontvelő, 35 adat. Lásd a Függelékben**Csonthártya, 8 adat**

46., 74. csontoknak hártáit, az csontok hártáiban; 49. az hártákba, melyek kívül az csontot betakarják és körülveszik; 62., 63. csontok közé és az csontoknak betakaró hártáiba foly (az francu); 67. az csontoknak hártáiból nevedett (szemölcs); 75. csont között való hártákban; 391. agyvelő és annak hártái

Ízület, 4 adat

1. Hemi crania: agykoponya csontjának válaszai; 49. üregbe, melyben az csontoknak vége forog; 49. csípőknek és ágyéknak csontjának ízei; 50. minden csontjának ízeiben (*köszvény*)

Csont (általában), 62 adat

8. az csontnak ki alatta vagon; 9. mind az csontig használ; 10. az csonttól elválasztja; 11. vékony csontokat eszi; 15. csontocska; 18. csontoknak végei; 19. húsa az csontjától elválják; 26. csontostól rontsd öszve; 29. csont vagy kő nevedett; 32. mely eb csontot rág; 38. csontok, belső részek, tagok és belek nélkül vagon; 45. csontnak ... öszvefoglalása; 52. törd meg egészlen minden csontjaival; 53. rontsd meg minden csontját; 54. csont közül kivonzza az ott való nyerseséget; 55. kövér ebet ... csontostul főzd meg; 57., 58. mind az csontig elrothadt; 60., 61. minden csontokra elhat (az belpoklosság) az belső tagokban is és az csontokban; 62. az csontokat, az köteleket, az hártákat és az inakat kezdi bántani (az francu); 64. enyves nedvességek mikor az csontban vannak; 69. az csontok ... tereh miatt ugyan öszvetőretnek; 70. csontjai ugyan kidüllednek (hectica); 70. az csontoknál és inaknál egyéb nem maradt; 71. csontjáról az húsa lefőjön; 73. helyéből kiment csontokat helyreccsinalni; 73. megtörötteket pedig megigazítani és helyére szerzeni; 76. Caries ossiu[m]...

az csontoknak sem hagy békét; 77–96. *témacím*ben: [Csontok meghalása] *Caries ossiu[m]*; 97. csontokhoz; 99–449. *Kötet címe*: ... *Sebekről és csontbéli nyavalyákról*; 105–171. *Fractura – Az csontban romlás*; az csontnak elválása, romlás; az agynak koponyáját vagy egyéb csontokat beborítják; 130. Az megsebesült csont ha kitetszik; 151. az fájdalom szinte el alá az csontok közé ... vitetik; 226. az seb csak ne legyen csontnak törésével; 312–343. *Csontra húsnak neveléséről*; 371. ha ott valami csont törött meg, azt vedd ki; 374–553. *Csontbéli nyavalyákról következik*; 374. Az csontnak vannak nyavalyái és vétkei; 375. mikor az csont megvétkesül, beromol, meglíkad, meghasad vagy megtörik; 376. Megvétkesül, mikor megfeketül tüzes vasnak égetése mia az csont, gonosz kelevény mia, szoros és mély kelevény sebnek lika mia, fene mia, meglágyulás mia, megveszés és megszáradás mia; 377. nemcsak az színe vesz el az csontnak, de az állandósága és erőssége is, ... megismerni az csont ha látható, ... mikor az csontot éri; 378. Betorpad vagy beromol az csont, mikor az csontnak felső része ... meghajol, mint az oldalcsont, ... az csont beljebb nyomatik, ... vápás lesz; 379. gyermekcséken, mivelhogy gyenge csontjuk vagon, ... az agykoponyán, ... az csonton levő hús megtöretvén; 380. Meglíkad az csont, ... ép az a csont, de lika vagon; 381. [Az csont] Megtörik vagy egyenesen, vagy oldalaslág, vagy kifordulva, ... törése vagy tonka, vagy hegyes; 382. Az meghasadott és megtört csontot könnyű megismerni, hoghya ... darabossága az csontnak megismertetik; 383 morzsolódott csont; 384. az csontban való esetek; 397. törés és betorpadás; 401. az csont helyéből kimozdul avagy kiesik, az magyarul menyülés; 402. ízből kimozdulván helyéből az csont kiesik, ez magyarul leesés; 403. egyik csont az másiktól kevéssé megyen és válik el, magyarul az menyülés; 404. vagy elé, vagy hátra, vagy oda be, vagy ide ki esik és jó ki az csont; 405. csontkiesés ... erőszakkal az csontot tulajdon helyéből el kimozdítják, avagy az köteleit megszakasztják; 407. ... lesz az csont kiesése belső okokból, ki az köteleket és az ízeket meglágyítja és ... az ő enyves voltával az csontokat csiszam[!]óvá csinálja; 408. ahonnét az csont kiesett; 409–410. állkapca oda elé esik ... oldalaslág lesz az kiesés; 430–443. *Csontnak töréséről*; 444. eltört csontot, csodálatosképpen megforraszt; 446. igen jó kötni az megtört csontot; 447. Ebkölyöknek az agya velejét vedd ki, kend báránybőrre, tedd az törött csontra; 448. hintsd az csonttörésre s megforrasztja; 449. Tört csontnak kivételéről; ... kösd az sebre, az megtört csontot kivonzza

Különféle csontok, 10 adat

14. hálnak csontja; 20. cinkának az álla csontját; 42., 44., 72. szarvasnak szívében mely csontot találni; 68. szarvas szarvában az mely csontot találni; 555. mely csontot az szarvasnak szívében találni és az szarvasnak szarvát; 66. hatyúmadárnak csontját törd meg; 300. pávánek szára csontját; 379. gyermekcsék ... gyenge csontjuk

Szarvas: 2., 17., 43., 36., 39. Szarvas csontjának az veleje; szarvas szára csontjának velejét, Szarvasnak szára csontja velejéből

Ló: 4. gyermekded lónak avagy szarvasnak csontja velejét; 5. ménlő csontja veleje; 55. lónak csontja velejét

Szarvasmarha: 12. tehén szára csontja velejét; 16. borjú csontjának velejét; 30. borjúnak szára csontjának velejét; 21., 22., 25. borjú szára csontja velejét; 41. borjú szára csontjának, kit azonnal öltenek meg, az velőjét; 59. üdő szára csontjának velejét

Kutya: 55. ebcsontnak velejét; 447. Ebkölyöknek az agya velejét ... kend báránybőrre, tedd az törött csontra

További állatok: 37. lúdnak háját és csontja velejét; 98. akárminemű négy lábú állatnak csontja velejével kenjed; 554. ennivaló állatoknak agya velejük és csontokban levő velők (*jók mérgek ellen*); 556. akármi csontnak az veleje, négy lábú állatnak és madaraknak is agyok veleje

ÉRTÉKELÉS

Az itt közölt eredmények csonttudományi értékelése az illetékes szakemberek (orvosi oszteológusok), a szaknyelvi értékelés pedig a szaknyelvszerek feladata lesz.

Ami a különböző emberi testtájak csontjaival kapcsolatos érdeklődés, illetve az ezekre vonatkozó magyar ismeretek mértékét illeti, ezek a jelen közlés alapján is elég jól értékelhetők. Az adatok, érthető módon, elsősorban a kéz, kar, könyök, váll és lapocka csontjaira vonatkoznak (az adatok közel 20%-a). Kevesebb, de viszonylag magas a csigolyákkal kapcsolatos tudás (az adatoknak közel 8%-a). Az alsó végtag csontjaira (talp, lábszár és térd) az adatok mintegy 7%-a vonatkozik. Hasonló a helyzet a koponyacsontok és a csonthártya esetében is. A bordákra, a szegycsontra és a csípőtájékra már kevesebb figyelem irányult: külön-külön az adatok alig több mint 4–4% utal ezekre. Az orr- és arccsontokra van a legkevesebb adat. Ugyanakkor az itt elemzett adatok közel 40%-a vonatkozik általánosságban a csontokra.

Meglepő a csontvelő felé irányuló, félezer évvel ezelőtti magyar orvosi figyelem; az adatok több mint 15%-a csontvelővel, főként ennek orvosi felhasználásával kapcsolatos. Igaz ugyan, hogy az adatok jelentős része állati csontvelőre vonatkozik, de még ebben az esetben is jelentős a csontvelőre irányuló korai magyar orvosi figyelem.

Végül, de nem utolsósorban az *Egész orvosság*... könyvében található az állatcsontok első magyar „tudományos” felhasználására vonatkozó, tehát már „állatcsonttani” adatok is, a ló, szamár, juh és lúd csontjainak orvosi felhasználására vonatkozóan (az adatok több mint 3%-a).

Arra is ismételtelen fel kell hívni itt a figyelmet, hogy ezek a számok csak a tőszavak formájában előforduló „csontos fogalmakra” vonatkoznak. A Lencsés György és követői által használt összetett „csontos szakszavak” képzetlen és képzett formáinak elemzése a jövő feladata. Ilyen elemzés bizonyára jelentősen fogja gazdagítani a korai magyar csonttudomány-nyal kapcsolatos ismereteinket.

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez az adatközlés a „csont” szónak a régi magyar orvosi nyelv képzett tőszavaiban való előfordulását tekinti át az *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica* digitális rekonstrukciójából épített digitális adatbázis alapján, de a szóösszetételek nélkül, tehát csak a képzett és képzetlen tőszavak tekintetében (6, 13).

A XVI. századi magyar orvosi nyelvben 177 csontokra vonatkozó képzett és képzetlen tőszót talált 34 különböző formában. Ebből 62 általában említi a „csont”-ot, 35 a csontvelőre, 33 adat vonatkozik a kéz, kar, könyök, váll és lapocka csontjaira, 13 a nyak- és gerincsigolyákra, 11 az agykoponyára, ugyancsak 11 a lábfej (talp), lábszár és térd csontjaira, 10 a különféle állati (ló, szamár, juh, lúd stb.) csontokra, 8 a csonthártyára, 7 az állkapocsra, ugyancsak 7 a csípőtáj csontjaira, illetve további 7 az oldalbordákra, 5 a szegycsontra, 4 az orrcsontokra és 1 az arccsontokra.

Ezenkívül (pontosabban emellett) még előkerült 18 összetett, de képzetlen formában szereplő, csontokra vonatkozó magyar szakszó is (72 adat). Ezek, illetve a keresőmotor által kezelhetetlen mennyiségűnek minősített (elől-hátul csonkolt) csontadattömeg további feldolgozás feladata.

Ez a közlés azért is fontos, mert Közép-Európából alighanem az itt közöltek a legrégebbi orvosi csonttudományi (oszteológiai) adatok.

IRODALOM

- Szabó T. Attila (ifj.) *Korai magyar csontadatok Váradi Lencsés György (1530–1593) „Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica” c. munkájában*. 1. Az adatok bemutatása. Előadás a „Rákócziak történetének interdiszciplináris kutatási eredményei” című nemzetközi tudományos konferencián. Komarno-Révkomárom, 2018. december 3.
- Szabó T. Attila (ifj.) *Váradi Lencsés György (1530–1593) Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica című könyvének tartalomjegyzéke és mutatói mint a XVI. századi magyar orvosi nyelv kincsestára Magyar Orvosi Nyelv 2010*, http://real.mtak.hu/19487/1/MONY_2013_02_Varadi_Szabo_u_110015.532907.pdf.
- Szabó T. Attila (ifj.) *Váradi Lencsés György (1530–1593) és a magyar orvosi-élettudományi szaknyelv a XVI. században az Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica (1577 k.) tükrében Magyar Orvosi Nyelv 2013;2:82–91*.
- Szabó T. Attila (ifj.) *Szegedi Körös Gáspár (1525k–1563) – az első dokumentáltan sikeres magyar méhdaganat-kezelő orvos* <https://egeszsegugy.cafeblog.hu/2013/11/04/otszaz-eves-a-magyar-orvosi-nyelv/>, <https://core.ac.uk/download/pdf/42930439.pdf>.
- Szabó T. Attila (ifj.), Tóth K. *Transylvanian Hungarian pediatry anno 1500 based on the digital reconstruction of the monograph written by G. Váradi Lencsés (1530–1593) under the title „Six Books about the Entire Medicine – Ars Medica” [in Hung: Gyermekcséknak való orvosságok anno 1500 Váradi Lencsés György (1530–1593), Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica rekonstrukciója nyomán] Kaleidoscope Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat – Journal of History of Culture, Science and Medicine 2016;6. No.12*.
- Lencsés V. Gy. *Egész orvosságról való könyv azaz Ars medica I–VI. Nyomdai kézirat, 1577k*.
- Varjas B. *XVI. századi magyar orvosi könyv* Erd. Tud. Int., Kolozsvár 1943, <http://mek.oszk.hu/01100/01159/01159.pdf>.
- Szabó T. Attila (id.) *Újabb adalékok a XVI. századi Orvosi könyv kérdéséhez. Nép és Nyelv*. Válogatott tanulmányok és cikkek, IV., 530–545., Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. Uő., uo. 1974/1979, *Lencsés György „Ars medica”-jának kéziratai*.
- Spielmann József *Az Ars Medica szerző- és forráskutatása* Korunk 1973. febr.: 294–304. http://epa.oszk.hu/00400/00458/00428/pdf/EPA00458_Korunk_1973_02_294-304.pdf.
- Spielmann József, Trócsányi Zsolt, Lázár Szini Karola *The first scholarly medical book in Hungarian: Ars medica of György Lencsés* Budapest, Almárium 1976:147–175.
- Vida Tivadar (szerk., ford.) *„Szerelmes Orsikám...” A Nádasdyak és Szegedi Körös Gáspár levelezése* Utószó: Grynaeus Tamás. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó 1988.
- Papp Gábor *Házastársi örök szerelem. Nádasdy Tamás és Kanizsai Orsolya levelezése* http://epa.oszk.hu/00400/00458/00625/pdf/EPA00458_korunk_2016_12_004-013.pdf.
- Szabó T. Attila (ifj.), Biró Zs. *Ars Medica Electronica, Lencsés György (1530–1593), Ars Medica – Egész orvosságról való könyv Gyulafehérvár AMED Adatbázis, BTE Gamma (3. lemez), Biotár Electronic, Budapest–Kolozsvár–Szombathely–Veszprém 2000*.
- Szabó (T.) Attila (ifj., szerk.) *Melius Péter – Herbárium. Az fáknek, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól* Bevezető tanulmány-nyal és jegyzetekkel sajtó alá rendezte Sz. (T.) A. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest 1978, 1979 (Budapest számára – a két kiadás nem teljesen azonos).

FÜGGELÉK

Csontvelő a korai magyar gyógyításban

Egy részletes példa receptszövegekkel

A példa 35 adata jól mutatja, hogy az 1500-as évek magyar gyógyítói már megtapasztalták a csontvelő hatásosságát bizonyos betegségek és panaszok kezelése során. Nyilván nem emberi, hanem állati csontvelőt alkalmaztak, elsősorban a nagytestű patásokét (szarvas, szarvasmarha, ló), ritkábban kutya- vagy madárcsontvelőt.

Az idézett példák első csoportjában a példamondat végén zárójelben megadtuk az idézetek pontos helyét is (kötet és lapszám), sőt az utolsó esetben – az áttekintett adatmennyiséget érzékeltetendő – azt is, hogy az itt idézet recept az 1570-es években készült monográfia hatodik kötetének 4. lapján lévő 4283. recept.

A példamondatok elején lévő sorszám a jelen keresés találati sorszáma; a hiányzó számok esetében a találat csak „agyvelő”-re vonatkozott. Megjegyzendő még, hogy az „agyvelő” keresőszó több, mint 1000 találatot eredményezett. Ezeket sem vettük itt figyelembe.

Keresett szó: „velő*” (végén csonkolva)

Erre a keresőformára 4 adat került elő, ebből 2 állati csontvelőre, 1 csontvelőre és agyvelőre, 1 pedig csak agyvelőre vonatkozik.

Leesés (prolapsus)

1. Azután jegenyefának terpentináját, **borjú szára csontjának, kit azonnal öltének meg, az velőjét** olvasztva és megsűrve, opiomot, rózsát, törött sáfránt, mindenikből végy keveset-keveset. (I. 263b)

Ajakrepedezés

2. Az faggyat és velőt metéld és olvaszd meg, azután meg is szűrjed. (II. 20b)

Mérges állatok harapása ellen

3. Annak okáért erre az dologra enivaló állatoknak agya velejük és csontokban levő velők jónak ítéltetnek lenni. (VI. 4a; Receptszám: *4283)

Keresett szó: „veleje*” (végén csonkolva)

Erre a keresőformára 57 adat került elő, ebből 32 állati csontvelőre (esetleg agyvelővel együtt használva), a többi csak agyvelőre vonatkozik.

Fél(oldali) gutaütés

5. Fekete ürömöt mind magostul, öregbik egérfarkat mind magostul, csalán magot és beléndfűmagot gyökerestül, viaszt, fenyőszurkot, óháját, új castoreumot, faolajat, gyermekded lónak avagy **szarvasnak csontja velejét,**

bort, ezeket törd mind öszve jól, azután tedd tiszta fazékba, és főzd jól meg az borban egy egész óráig, szűröd ki, ezzel kenjed reggel és estve az gutaütött tagot melegen.

Egy tagnak gutaütése

6. Lócsontnak az velejét vedd ki, olvaszd meg, az mely tagon az gutaütés vagon, azzal kenjed.

7. Az férfiúnak **ménló csontja veleje** szükséges.

8. Az asszonyállatnak pedig **kabolalócsont veleje**.

Szemben való súly

11. **Ökörsonznak velejét,** tikmonnak székít és faolajat főzd össze serpenyőben, facsard ki, ezzel kenjed a súlyt, ruhá[ba] is tégy belőle és tedd reá az súlyre.

Orrnak varassága

13. Violaolajt, mondolaolajt, **tehén szára csontja velejét,** málvának magvát, ezeket egy kis viasszal elegyítsd öszve, és gyakorta ezt tegyed az varra.

Nyelvnek gutája

16. Leszen attól, hogy az nyelv mindenestől fogva megaluszik és nem érez, amikor azok az inak teljességgel megbántatnak, kik az agyvelőnek hetedik öszvefoglásától közel az **hátgerinc velejének** kezdetinél származnak.

Nyakfájás

17. Kaporolajt, lúdháját, **szarvas sarva velejét,** három pénz nyomatnyi törött kámfort elegyíts öszve, ezzel kenjed az nyakat.

Hurut (gyermeknek)

18. Tikháját, lúdháját, réceháját, új vadat, aa. 3 D, fejrőliliom-olajt, mondolaolajt, székfűolajt, aa. 3 D, **borjú csontjának velejét,** 2 D, ehhez az mennyi viasz illendő, csinálj kenőíret, melegen estve és reggel az mellét, hasát, oldalát ezzel kenjed.

Tüdő és mell betegsége (vértől való sárga sár, aszúkórság, mellnek nyavajája)

19. Rutaolajt, spicanardolajt, **szarvas csontjának velejét** elegyíts öszve, kékliliomot, hisopot, feketepeszercét, törd porrá, elegyítsd öszve ezeket, tégy terpentinát hozzája, ebből csinálj ragadó flastromot irhára, az melle porcogójától fogva az oldalát az tüdeje felől borítsd be vele.

20. Terpentinát, jegenyefaenyvet, stiraxot, mastixot, sandaracát, **szarvas sarvának velejét,** aa. 1 U, ezeket elegyítsd öszve, és reggel az betegnek adj ebből megenni 1 D.

21. Sárga viaszt, **borjú szára csontjának velejéből,** aa. 6 U, ezt olvaszd meg, szűröd meg, és úgy vegyed azt ki, mikor tiszta.

Szívpanaszok (gyermeknél)

24. Tikháját, lúdháját, réceháját, új vaját, aa. 4 D, székfűolajt, fejrőliliom-olajt, aa. 3 D, **borjú csontjának velejét,** 2 D, ehhez tégy, az mennyi tiszta.

Méh (madra) betegsége

28. Sárga viaszt, **szarvas szára csontjának velejét**, réceháját, terpentint, mind egyaránt vegyed, egy kicsiny opiomot, elegyítsd össze ciprusolajjal, csinálj csapot, itasd föl ezeket, told föl az szeméremtestébe, tüzesüléstről, fenéről, sebről, kelevényről ez igen jó orvosság.

29. Azután az följét szűrd le róla, az mi leszűrődik, ismét tégy más tejet hozzája, elegyítsd össze, tégy ahhoz sáfránt három pénz nyomónyit, rózsaoajt két latot, **lúdnak háját és csontja velejét**, mindkétfélét fél latot, csinálj mindezekből flastromot írhára, az asszonyállatnak tedd az hasára és csípőjére.

30. **Szarvascsont velejét** törd össze rózsával, hogy olyan sűrűsége legyen, mint az méznek, mártsd ebbe az gyapotból csinált csapot, told fel az szeméremtestbe, kihozza ez az szelet.

31. Vajat, disznóháját, **szarvas szárának velejét**, tenge-riszőlőt, lenmagot, bakszarvúfüvet, de ez kétfélének magvából az mely levét kifacsarsz, csinálj csapot gyapotból, mártsd ebbe melegen, és told föl az szeméremtestébe.

32. Vajat elegyíts össze **szarvas szára csontjának az velejével**, kend valamire, és tedd az fájó helyre.

33. **Szarvasnak szára csontja velejéből**, új lúdháját, vörös viaszt, vajat, aa. 1 U, azután bakszarvúfüvet és lenmagot főzz meg jól vízben lassú tűznél, szűrd meg azt, az felül megírt szerszámokat tedd ehhez, ismét újonnan főzd össze egy kevésé, csinálj csapot gyapotból, itasd föl ez szerszámot vele, tedd az szeméremtestébe, alá nem száll az madra, sem meg nem keményedik.

Köszvény (térd gyógyítása)

36. Faolajt, égetett bort, aa. 1 F, fehér viaszt, egy font negyedrészt, óháját annyit, juhaggyat annyit, **szarvascsontnak velejét**, egy fontnak nyolcadrészt, levesticomgyökeret, egy fontnak negyedrészt.

Kéz megcsüggedése (bénulás)

37. Földi bodzának gyökerét, fokhagymát, ezeket külön törd meg, az levét facsard égetett borba, töltsd egy öreg üvegbe, csinálj jól be az üveget téstába, süsd meg az több kenyér között, hogy megsül, vedd ki, hasítsd ki az kenyérből az üveget, az vizet töltsd egy mázos fazékba, keress borzháját, medve- és vadmacskaháját, **lócsont velejét**, ezeket főzd meg az vízben, és tégy valami kevés viaszt hozzája, hogy keménysége legyen ennek, főzd jól meg, és hogy megfő, vedd ki, megaluszik az.

38. **Lónak csontja velejét, ebcsonnak velejét**, óháját, kígyóhagymát, törd össze ezeket, olvaszd meg és szűrd meg, ezzel kenjed az megszáradott tagokat.

Inak összevonódása (ínsugorodás?)

40. Castoreumolajt, 1½ U, **ünő szára csontjának velejét**, ebnek háját, rókának háját, aa. ½ U, castoreumot porul, 1 D, piretrumot, costust, aa. ½.

Minden testnek elszáradása

41. Ebcsonnt velejét, lócsontt velejét, ó háját, sashagymát, főzd össze és törd jól össze, azután olvaszd meg egy serpenyőben.

Hajhullás ellen

42. Tekenősbékát égess meg téglán, törd porrá azt, ehhez tégy timsót, 3 D, **szarvas szarva velejét**, 3 D, főzd meg borban ezeket, kend ezzel.

Gyermekarc szépítése, pattanások kezelése

43. Kénkövet égess meg égetett borban, azután törd porrá azt, elegyítsd össze **szarvascsontnak velejével**, kend azal az orcát, szép tiszta fényes leszen.

44. **Szarvas [láb]szárának az velejével** kenjed.

Ajakrepedezés kezelése

45. Új viaszt, baknak faggyát, **ökörccsontt velejét**, csengőfüolajt, aa. 1½ U, rózsaoajt, 1 U, söt egy keveset.

Hidegletés ellen

47. Kostövisnek facsard ki az levét két nehezéket, **borjú szárának velejét** három nehezéket, az mennyi viasz ehhez elég, csinálj kenőíret és ezzel kenjed.

Vápás, kelevényes seb bekötésére

48. **Akárminemű négy lábú állatnak csontja velejével** kenjed az sebet.

Mérges (fertőzött?) sebre

50. Populén íret, ½ F, rózsaoajt, 1½ F, rózsáiret huszonnégy nehezéket, **borjú csontjának velejét** hatvan nehezéket, óháját húsz nehezéket, útifűnek kifacsart levét és ebszőlőnek, aa. mindenikből huszonnégy nehezéket, ezeket forrald mindaddig, hogy az füvek leve elapadjon, szűrd meg, és tégy ahhoz tizenhat nehezék görög fejt, arany- és ezüsttájtéket megannyit, miniumot és terra sigillatát mindenikből tíz nehezéket, ismét forraszd föl, és keverjed erősen egy lapocskával mindaddig, hogy megfedjed, azután tégy ahhoz viaszt, az mennyi elég, kámfort egy nehezéket, ez igen jó ír leszen neki.

Anacardia (mérgező növény) ellen

53. Kővér húsnak az leve is jó, disznó és lúd kővér is igen jó, és **akármilyen állatnak az veleje**, négy lábú állatnak és madaraknak is agyok veleje igen hasznos megenni.

Varga Éva Katalin

XIX. századi bonctani neveink a Czuczor–Fogarasi-szótár alapján

AZ ORVOSI SZAKNYELV ÁLLAPOTA A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN A XIX. században a tudományos szaknyelvek fejlesztésében két intézmény játszott meghatározó szerepet: a Nagyszombatról Budára, majd Pestre áthozott egyetem és a „hazai nyelv mívelésére” alapított Akadémia. Az egyetem karai közül az orvosi kar bizonyult a legkészségebbnek a magyar oktatási nyelv bevezetésére, hiszen bizonyos tanszéken már ekkor magyarul folyt az oktatás. Rácz Sámuel még 1782-ben sebészeti tankönyvet fordított magyarra *A' borbélyságnak eleji, mellyeket németül, 's deákül ki-adott Plenck József* címmel. A mű ajánlásában így ír: „ilyen könyv magyar nyelven még fohanem-iratott, jóllehet fok jóra menendő magyar Borbélyoktól, kik idegen nyelveket nem tudnak [...] már régen óhajtatott” (10a). A nyelvújító Bugát Pál 1828-ban Hempel anatómiai tankönyvét, *Az egészséges emberi test bonctudományának alapvonatjait* németből magyarra fordította, és ezzel lefektette a tudományos magyar anatómiai nevezéktan alapjait. Vezérszavában azt olvashatjuk, hogy „a ki tökéletes magyar orvos akar lenni, annak mindenek előtt az orvosi tudomány alyazatját (substratum) vagyis az embert magyarul kell ösmerni” (2). Ennek érdekében a műhöz „Bonctudománybeli műszók deák–magyar szótára” címmel szójegyzéket is csatolt. Bugát műszavai a megelőző korok nehézkes orvosi nyelvvel ellentétben rövidnek, első-sorban latin mintákat másolnak, ezért az orvosok könnyen elsajátíthatták.

Az Akadémia 1831-ben bizottságot alapított az egyes tudományágak műszavainak összegyűjtésére. 1831-ben indult az *Orvosi Tár* című folyóirat is, amelyet Bugát Pál és Schedel (Toldy) Ferenc alapított. Mindketten a nyelvújítás elkötelezett hívei voltak. Ugyancsak ők adták ki 1833-ban a *Magyar–Deák és Deák–Magyar Orvosi Szókönyv az Orvosi Tár első két évéhez* című szótárt az orvosi szaknyelv újonnan alkotott szakszavainak értelmezésére. Az 1843-ban Budán megjelent *Természettudományi szóhalmazban* Bugát Pál 20 év nyelvújító tevékenységének eredményeit gyűjtötte össze. Markusovszky Lajos 1857-ben indította el a napjainkig is legfontosabb és legismertebb magyar nyelvű orvosi folyóiratot,

az *Orvosi Hetilapot*, amely a teljes orvostudomány művelését tűzte ki célul (6).

A Czuczor–Fogarasi-szótár (5) munkálatainak megindulásakor, az 1840-es évek elején a korszerű magyar orvosi szaknyelv alapjai megvoltak, de még nem szilárdultak meg. A szótár teljes képet nyújt a XIX. századi magyar szókészlet átalakulásának folyamatairól. Az elavulóban levő régi szavak és szójelentések mellett megtaláljuk a szótárban a nyelvújítás új szavait is. A szótár egyik legnagyobb érdeme, hogy a tudományok frissen létrehozott magyar szaknyelveinek a kor köznyelvében is használatos szakszavait is rögzítette. Ezt a célkitűzést már az első tervek között megtaláljuk: „A műszók közül (akár tudomány-, akár művészet-, vagy kézműbeliek) fölvetessenek mind azok, melyek vagy eredetiek s köz nyelven forognak” (5a).

A SZÓTÁR BONCTANI NEVEKET TARTALMAZÓ SZÓCIKKEI

A szótár 77 „bonctani” minősítésű szócikket tartalmaz. Kiegészítve ezeket a szócikkekben és az utalásokban előforduló, azonos vagy hasonló jelentésűként megadott szavakkal, *-csont*, *-koncz*, *-izom* és *-porcz* utótagú, valamint a testrészek nevét előtagként tartalmazó szóösszetételekkel, mintegy 300 címszót sikerült összegyűjteni, amelyeket összevettem a XIX. század kiemelkedő orvosíróinak, Bugát Pálnak és Rácz Sámuelnek a névhasználatával.

A szócikkek felépítését az Előbeszéd határozza meg. A címszó „a név a nevező esetben (nominativus)” (5a). Ezután „minden egyes származék és összetétel mellett föl vannak jegyezve zárjel között azok elemei” (5b). Ezt követi a szó „grammatikai tulajdonainak meghatározása” (5b), azaz a szófaj, hogy összetétel-e, valamint a tárgyeset és a többes szám végződése, amely összetett szavak esetében rendszerint elmarad. Bár a szaknyelvi minősítés feltüntetése nem szerepel a szerkesztési szabályzatban, az anatómiai nevek szócikkeinek egy részében megtaláljuk, például:

„EKECSONT, (eke-csont) ösz. fn. Bonctanban jelenti az orrüreg közepén levő csontot, mely az orrot két felé választja”.

A minősítések formája és használata azonban nem következetes. A szócikkekben 11 különböző változatot találtam bonctani minősítésként: *Boncztanban*, *Boncztanban jelenti*, *Boncztanban am.* [= annyi mint], *Különösen a boncztanban*, *Így nevezetnek a boncztanban*, *Boncztani ért.* [= értelemben], *Boncztani értelemben*, *Boncztani értelemben am.*, *Boncztani nyelven*, *Boncztanilag am.*, *A boncztanárok nyelvén.*

A minősítést nem kapott anatómiai nevek értelmezésében sokszor a latin név megadása teszi egyértelművé a szaknyelvhez való tartozást, mint például a ma *sajkacsont*nak nevezett csont esetében:

„HAJÓCSONT, (hajó-csont) ösz. fn. Csont az embernek felső láb-szárában, mely némileg hajóalakú (Os naviculare).”

A jelentések meghatározása, azaz az értelmezés, „a szók értelme meghatározása” szigorú irányelveket követ: „A magyar szók értelme ne idegen megfelelő (a legszükségesebb helyeket kivéve) hanem magyar szók által határozottassék meg” (5c); „az értelmezés szabatos és világos lehet, ha az illető tárgynak sajátosságait úgy leírja, hogy azt minden egyébtől meg lehessen különböztetni” (5e). Az értelmezésnek kiváló példáját mutatja a ma is *borsócsont*nak nevezett csont szócikke:

„BORSÓCSONT, (borsó-csont) ösz. fn. Ezen csont a kéztő első sorának egyike, melynek róna [= sima] lapja a hármoldalcsonttal [= os triquetrum] köttetik össze, többi része pedig gömbölyűs és érdes lapjával szabad.”

Találkozunk pontatlan értelmezéssel is, például az *orsócsont* egyik elnevezésénél:

„KÖNYÖKORSÓ, (könyök-orsó) ösz. fn. Csontszár a könyök és kéztő között.”

Mivel *szárnak*, *csontszárnak* általában a nagyobb, erősebb csontot szokták nevezni, és az alkarban ez a *singcsont*, az értelmezésből nem derül ki egyértelműen, hogy a kettő közül melyik csontról van szó.

Az Előbeszéd egy másik utasítása szerint „a magyar szók értelme magából a nyelvből fejtsék ki, annak elemeiből állítsák elő, és pedig vagy szoros definitio által, a hol az lehetséges, vagy körülírások, magyarázatok, a szavak tulajdonainak kijelentései által” (5d). Ennek az elvnek az alkalmazását a *gilisztaizom* értelmezésében figyelhetjük meg:

„GILISZTAIZOM, (giliszta-izom) ösz. fn. Izom az emberi testen, mely giliszta gyanánt összev húzódik és kinyúlik. (Musculus lumbricalis).”

A *rostacsont* értelmezésében a *rostmű* melléknév használata arra utal, hogy a *rost* és a *rosta* szavakat alakváltozatoknak tekintették:

„ROSTACSONT, (rosta-csont) ösz. fn. Boncztani ért. egészen elül, s koponya fenekén, az ék- és homlokcsont között fekvő csont, mely vékony rostmű [= rostaszerű] csontokból áll. (Os ethmoideum).”

Amikor „ugyanazon szónak többféle értelménye” van, azaz a szó többjelentésű, „az értelmezés főladata a rokonértelmények észteni összefüggését, illetőleg származási egymásutánját és rendét előadni. Első helyen áll a tulajdon értelmény, azután következnek az *átvittek*, a *képesek*” (5f), például:

„ÖREGLIK, (öreg-lik) ösz. fn. Széles ért. a maga nemében nagyobb lik. Boncztani ért. lik a nyakszirton. (Foramen magnum occipitis).”

Az *öreg* melléknév régi jelentése ugyanis ’nagy’ volt (11f). (Ma is használjuk ebben az értelemben.)

Többjelentésű szóként felvéve a jelentéseket számozzák:

„KARKÜLLŐ, (kar-küllő) ösz. fn. 1) Lemez, melyet hajdan a vivők, és katonák a csapás ellen karjokra kötöttek. 2) A boncztanban, a könyöknek felső kisebb csontja.”

Ha a szónak a szótárban közölt mindkét jelentése szaknyelvi, akkor rendszerint az első jelentés lesz a bonctani, a 2. pedig a másik szaknyelvi jelentés lesz:

„BÖRHÁRTYA, (bőr-hártya) ösz. fn. 1) Boncztanban, az emberi bőrnek azon rétege, mely a többi rétegek között legvastagabb, igen érzékeny, sok vért foglaló, vörnyeges [= vöröses] fehér színű és sok apró nyílású sejtszövetből áll [= irha]. 2) Oklevélban, am. bőrből, irhából készített hártypapíros, melyre a régi oklevelek írvák.”

„FOGLALVÁNY, (fog-l-al-vány) fn. tt. foglalvány-t, tb. ~ok. 1) Boncztani ért. a csontoknak, izeknek összefüggése. (Junctura, articulatio). 2) Ami valamit be- vagy körülfoglal, pl. arany, ezüst a drágakövet, ráma a képet stb.” [ma: *foglalat*].

Külön figyelmet kell fordítanunk azokra a címszavakra, amelyeknek több bonctani jelentésük van. Leggyakrabban egy általánosabb és egy szűkebb használatú jelentésből adódik a több jelentés:

„FORGÓCSONT, (forgó-csont) ösz. fn. 1) Általán, tekealakú, kerekded csont, mely az állati test, különösen tagok csontszárait összetartja és mozgékony természeténél fogva hajthatókká, foroghatókká teszi. Ilyenek, a térdkalács, vállperciz [= kulcscsont] stb. 2) Különösen, a hátgerincz tövén levő csont (Coxendix) [= csípőcsont].”

Sajnos nem minden esetben tudjuk megmondani, hogy a szócikk a korabeli nyelvhasználatban is létezett több jelentést tükröz-e, vagy a szócikkíró ismereteinek bizonytalansága miatt szerepel a több hasonló jelentés:

„CSÜD [...] fn. tt. csüd-öt. Általán apró, gömbölyű csont a keze-ken és lábakon. Különösen 1) Szökcsont, bokacsont. 2) Első ujjiz (phalanx prima). 3) Lábtő (tarsus). V. ö. CSÜG.”

Az 1. jelentésben közölt *szökcsont* (mai neve *ugrócsont*, *talus*) a 3. jelentésben megadott *lábtő* (*tarsus*) egyik csontja, amelyeknek nem lehetne ugyanaz a nevük.

Egyes esetekben a szó régies, kiavult és újabb jelentésének egymás mellett élését figyelhetjük meg, például az *iny* szócikkben:

„ÍNY v. INY, fn. tt. íny-t, tb. ~ék. [...] 1) Kemény vöröses hús, mely a fogak tövét és az állkapcsát körülveszi. [...] 2) Szájpadlás, azaz a szájnak felső boltozata a fogaktól kezdve a nyeldeklig [...]”.

Az *íny* eredeti jelentése a 2. *jelentésben szereplő* 'szájpadlás' volt, Bugátnál is ez szerepel a *palatum* (szájpadlás) megfelelőjeként (3e), a szótárban a szájadcsont neve is *ínycsont*:

„ÍNYCSONT v. INYCSONT, (íny-csont) ösz. fn. Boncztanban azon csont neve, mely a felső állkapocs mögött fekszik, s az íny boltozatának hátsó részét képezi”.

Az *íny* mai 'gingiva' jelentése csak 1538-tól adatolt (11d). Megfigyelhető, hogy a XIX. századi orvosírók a boncztanban az *íny* 'palatum' értelemben való használatát javasolják a félreértések elkerülése végett, 'gingiva' jelentésben pedig a *foghúst* (4). Ennek ellenére – valószínűleg köznyelvi hatásra – az újabb jelentés is elterjedt, különösen betegségek leírásában:

„Vérző, dagadt, scorbuticusnak látszó íny” (1).

Bár a szócikkek végén a „hasonneműek (synonymák)” (5f) nincsenek felsorolva, néhány szóértelmezésben felbukkannak:

„VAKSZÉMCSONT, (vak-szém-csont) ösz. fn. A koponyának azon csontjai két oldalt, melyek a vakszemet, azaz, halántékot képezik. (Ossa temporum)”;

„ARCZCSONT, (arcz-csont) ösz. fn. A szemgödör alatt fekvő csont, máskép: járomcsont. Erős, kiálló arczcsontok”.

Az utaló szócikkek egy része „magyarázatlanul [...] s hivatkozálag a magyarázott helyekre” (5b) közli a hasonló vagy azonos jelentésű szavakat:

„ORSÓCSONT, (orsó-csont) ösz. fn. I. KARKÜLLŐ, 2)”.

Más esetekben csak az alakváltozatokat tünteti fel:

„CSIPCSONT, (csip-csont) I. CSIPŐCSONT”.

A SZÓTÁR BONCTANI NEVEINEK JELLEGZETESSÉGEI

A szótárból kigyűjtött bonctani nevek többnyire összetett szavak. Egyszerű szavak csak a csontok, ízületek általános leírásában fordulnak elő, például:

„NYULVÁNY [...] 2) Boncztani ért. valamely csontnak túlnövő, és kiálló része. (Processus, apophysis)”;

„VARRÁNY [...] 2) Boncztani ért. a csontoknak egymásba vágó öszveketése. (Sutura)” [= varrat];

„BÖNYE [...] Boncztani értelemben, széles, vékony mócsing, mely alakjára nézve bőrhez hasonló” [= aponeurosis].

Az összetételek egyik csoportjába azokat sorolhatjuk, amelyekben az összetétel utótagja az anatómiai képlet jellegére utal.

A leggyakoribb közülük – 50 esetben – a *-csont* utótag volt. A 'húsos és velős csontdarab' jelentésű *-koncz* utótagként

a *combkoncz* [= combcsont] és a *könyökkoncz* [= singscsont] címszavakban fordul elő, valamint a *boka* szócikkben megemlített *sípkoncz* [= sípcsonc] összetételben. Az összetételek előtagja kifejezheti a csont elhelyezkedését, valamint testrészhöz való tartozását, például *bokacsont*, *halántékcsont*, a csont valamely funkcióját, például *szőkcsont*, *ülcsont*, *könyocsont*, *forgócsont*, vagy a csont valamely jellemző tulajdonságát, mint *sziklacsont*. Jelentős csoportot alkotnak azok a *-csont* utótagú összetételek, amelyeknek előtagja átvitelrel keletkezett a csont alakját egy hétköznapi használati tárgyhoz való hasonlításból.

Megfigyelhető, hogy ezek az elnevezések szinte kivétel nélkül a latin neveket másolják, például:

hajócsont [= sajkcsonc] < *os naviculare* (latin *navis* 'hajó'), *járomcsont* < *os zygomaticum* (görög *zygoma* 'járom'), *kockacsont* [= köbcsont] < *os cuboideum* (görög 'kocka alakú'), *rostacsont* < *os ethmoidale* (görög *éthmos* 'szita, rosta'), *ekecsont* < *vomer* (latin 'eke'), *kulcsont* < *clavicula* (latin *clavis* 'kulcs'), *orsócsont* < *radius* (latin 'vetélő'), *sípkoncz* < *tibia* (latin 'síp').

Mint látjuk, a latin nevek egyaránt lehetnek egyszavasak és minőségjelzős szó szerkezetek is, míg a magyar *-csont* utótagú nevek elfedik a másolt minta eredeti formáját. Például a *kulcsont* az egyszavas *clavicula* [latin 'kulcs'], a *borsócsont* pedig az *os pisiforme* [latin 'borsó alakú'] minőségjelzős szó szerkezet hatására jött létre. Az egyszavas latin nevek másolataiban a *-csont* utótag valószínűleg az egyértelműsítést, a szó jelentéskörének szűkítését szolgálja, de tulajdoníthatjuk keletkezésüket a német anatómiai nevek szerkezeti hatásának is.

Az *izom* nyelvújítási szó, elvonással keletkezett az *izmos* melléknévből (11e). Korábban az *ín* és a *hús* szavakat használták 'izom' jelentésben (11bc), ezekből keletkezett Rác Sámuel *inashús* elnevezése:

„Inashúfoknak nevezetnek az emberi testnek azon roftas részei, a' mellyek által a' mozgások gyakoroltnak” (10b).

Bugát (3d) már az *izom* műszót használja a latin *musculus* megfelelőjeként. A szótárban 43 *-izom* utótagú címszót található. A leggyakoribb közöttük a testrésze utaló előtag, például *mellizom*, *lábizom*, *nyakizom*. Több előtag igéből képzett, sokszor csonkolással, és az izom működését nevezi meg, mint például *feszítőizom*, *emelizom*, *húnyizom*, *rágizom*, *rekeszizom*, *zárizom*, vagy valamely jellemző tevékenységformára utal, mint *szabóizom*, *tárogatóizom*. Néhány esetben az izom alakját írja le az előtag, például *fűrészigom*, *gilisztaizom* vagy *kéthasú hátizom*.

A *porc* a főnevesült *porcogó* nyelvújítási elvonásából keletkezett, és a szintén a *porcogóból* létrejött *porcika* hatására bővült az 'emberi és állati testben igen kis részecske' jelentéssel (11g). Utótagként mindössze 4 anatómiai névben fordul elő: *bordaporcz*, *fülporc*, *gyűrűporcz*, *kánporc* [= kannaporc].

A hasonlóságon alapuló átviteleket tartalmazó bonctani nevekben a magyarázó elemmel való pontosítás a testrészt megnevezésében is megnyilvánulhat. Az ilyen szóösszetételek rendszerint birtokos szó szerkezetekből jöttek létre, mint pl. a *térdkalács* (< *térde kalácsa*) vagy *állkapca* (< *áll kapcája*) birtokos szóösszetételben, amelyeknek a birtokosa gyakran az ősi testrészneveink egyike, pl. *áll*, *szár*. Az említettek kivül testrészt utaló előtagot találunk a szótár következő, jelentésátvitelt tartalmazó csontneveiben: *karküllő*, *könyökorsó*, *könyöksugár* [= orsócsont], *mellkas*, *nyakszirt*, *oldalborda*, *szárkapocs*, *vállapoczká*, *vállkulcs*, *vállperc* [= kulcscsont].

A LATIN MINTÁK UTÁNZÁSA Néhány bonctani név névalkotási kísérletében mind az anatómiai képlet jellegére, mind a testrészt utaló szóösszetételt megtaláljuk, például a *kulcscsont-vállkulcs* páros esetében:

„KULCSCSONT, (kulcs-csont) ösz. fn. Azon két csont, melyek hátul az első oldalbordákon fekszenek. (Claviculae); „VÁLLKULCS, (váll-kulcs) ösz. fn. A vállapoczkához kapcsolódó felső vállcsont; másképp vállperc.”

Ezekben a névváltozatokban a hasonlóságon alapuló átvitel a közös elem, amelyek azonban (egy-két kivételtől eltekintve, mint például a *borda*, *állkapca*) nem a magyarban keletkeztek, hanem a latin anatómiai nevet másolják. A tudományos anatómiai névalkotás törekedett a latin minta minél pontosabb utánzására, ezért gyakran fordították a latin neveket magyarra. A szókölcsonzónak ezt a módját, amikor „valamilyen már meglevő szó kap idegen minta hatására új jelentést” (7), a nyelvészetben tükrözésnek nevezzük.

Némelyik tükrözés felismerése gondos vizsgálatot igényel, amelyben nem hagyhatjuk figyelmen kívül a mintaként szolgáló latin név jelentésfejlődését sem. A szótár *orsócsont*, *karküllő*, *könyökorsó*, *könyöksugár* bonctani neveit elemezve kiemelhetjük a 'kar' vagy 'könyök' és az 'orsó' jelentésjegyeket, de a magyar elnevezések alapján nem tudjuk megmagyarázni, hogy az orsó, küllő és sugár elemek között van-e valamilyen kapcsolat, és ha van, akkor mi az. A szótár meghatározásai sem visznek közelebb a négy elnevezés összetartozásának a megértéséhez:

„ORSÓCSONT, (orsó-csont) ösz. fn. I. KARKÜLLŐ, 2)”; „KARKÜLLŐ, (kar-küllő) ösz. fn. [...] 2) A bonctanban, a könyöknek felső kisebb csontja”; „KÖNYÖKORSÓ, (könyök-orsó) ösz. fn. Csontszár a könyök és kéztő között”; „KÖNYÖKSUGÁR, (könyöksugár) ösz. fn. Bonctani ért. a könyöknek felső és kisebb csontja”.

A megoldáshoz a közös láncszemet jelentő latin minta, a *radius* jelentésszerkezetének feltárása vezethet, amely 'orsócsont' jelentésben maga is a görög *kerkis* másolata, melynek eredeti jelentése 'elkeskenyedő végű bot' volt (8), amelyre mint orsóra feltekerték a fonalat, hogy segítségével az álló szövőszéken a felvetett szálak közé vezessék. A görög minta hatására bővült a latin *radius* 'íróvessző', '(kerék)küllő', '(nap)

sugár' jelentésszerkezete 'vetélő' és 'orsócsont' jelentéssel (9). Az orsócsont nevének a *radius* több jelentésének a másolata megtalálható a különböző nyelvekben, mint például a német *Armspindel* 'orsó' és *Speiche* 'küllő', a régies francia *rayon* 'küllő, sugár' vagy az orosz *луч(евая кость)* 'sugár'. Maga az 'orsó' jelentésjegyet hordozó elnevezés feltehetően Vesalius hasonlatának hatására keletkezett a németben. Feltételezhetjük, hogy a magyar *orsócsont* elnevezés rögzülésében a csont német névváltozatai, a *Spindel* 'orsó' és a *Spille* 'guzsaly, orsó' is szerepet játszottak.

SZÓKÉPZÉSI JELLEGZETESSÉGEK Egyes képzett szavak már a mai alakjukban szerepelnek a szótárban, mint például a *nyúlvány*, *(iz)szalag*, *izület*, *(ív)járatok*. Néhány esetben a mai alakjuktól eltérő képzőkkel vannak szótározva, például:

„BEMÉNETEL, (be-mënetel) ösz. fn. [...] Bonctani nyelven: bemenetel a Sylvius zsilipjébe. (Aditus ad aqueductum Sylvii)” [= bemenet]; „VARRÁNY, (varr-ány) fn. [...] 2) Bonctani ért. a csontoknak egymásba vágó összekötése. (Sutura)” [= varrat].

Bugát nyelvújító tevékenységéhez köthető a csonkolás széleskörű használata. Különösen az igéből képzett összetételei előtagokban figyelhetjük meg:

„EMELIZOM, (emel-izom) ösz. fn. Izom a karokban, melynek feszítő ereje által történik az emelés”; „RÁGIZOM, (rág-izom) ösz. fn. Izom a szájban, mely rágás alatt különösen működik, s az alsó állkapcsot alá és fel mozgatja”; „ZÁRIZOM, (zár-izom) ösz. fn. Általán gyűrűalakú izmok, melyek valamely nyílást bezárnak, p. a segnek két zárizma, külső és belső. (Sphinter ani externus et internus)”; „ÜLCSONT, (ül-csont) ösz. fn. Bonctani ért. azon csont, mely az úgynevezett medencze alatt fekszik, s melyen ülünk. (Os ischii)”.

A ma *ugrócsont*nak nevezett csont nevében azonban nincs csonkolás:

„SZÖKŐCSONT, (szökő-csont) ösz. fn. Csont a lábszár tövében, mely a szökést, vagyis ugrást elősegíti”.

A csipőcsont esetében utaló szócikk vezet bennünket a csonkolás nélküli alakhoz:

„CSIPCSONT, (csip-csont) I. CSIPŐCSONT”.

A csipő további anatómiai nevei között mindkét alakváltozat előfordul:

„CSIPBÉL, (csip-bél) öszv. fn. Bonctanilag am. a belek leghosszabbika, mely sokféle görbületekben a köldök és alhas körül fekszik. (Intestinum ileum)”; „CSIPŐÉR, (csipő-ér) ösz. fn. A bonctanban, így nevezik a czombér két ágát, melyek közül egyik kis, másik nagy csipőér-nek hívják. Amaz a csipő körül több apró ágakra oszlik; emez lenyúlik egész a lábfejjig”.

A csonkolás a főnévi előtagokat sem kímélte:

„POFIZOM, (pof-izom) ösz. fn. Pofot vagyis inkább pofát képező izom, melyet felfújni, kidudorítani, felpuffasztani lehet”;

„KÁNPORCZ, (kán-porc) ösz. fn. A boncztanban jelent bizonyos porczogót a gőgben (Cartilago arytaenoidea)” [= kannaporc].

A képzett szavak közül bizonyos szempontból a csonkoláshoz kapcsolhatjuk a *-cs*, *-csa*, *-cse* kicsinyítő képzős szavakat. A XIX. században a latin kicsinyítőképzős nevek tükrözésére gyakran alkalmazott képzésmód csak három mai bonctani névben mutatható ki, a *felkarfejecs*, a *kutacs* és a *fülcse* anatómiai nevekben. A *fejecs* a latin *capitulum* fordítása, összetéti utótagként több csont nevében szerepelt, a szótárban csak a *bordafejecs* összetételben fordul elő. A *fülcse* adatolt a *szívfülcse* összetételben:

„SZIVFÜLCSE, (szív-fülcse) ösz. fn. A szivkamarákból kinövő kis leppentyű. (Auricula cordis)”.

A *kutacs*nak azonban nincs a szótárban anatómiai jelentése.

Még egy, a köznyelvi használatból való különbözősége is utaló példát hoz a szótár:

„CSONTOC, (csont-oc) fn. tt. csontoc-ot. A csont szó kicsinyezője, köznyelven: csontocska. A boncztanárak nyelvén: róna csontocok (ossicula plana). Sylvius csontocsa (ossiculum Sylvii), Worni csontocsa (ossiculum Wornianum)”.

Bugát tömegesen alkalmazott hasonló szóalkotásai közül kettőt szeretnék kiemelni: a már feledésbe merült *agyacsot* (3a) a kisagy (cerebellum) megfelelőjeként, valamint a szótárban nem szereplő *kerekcse* (3f) nevet, amely a térdkalács régi latin nevének, a *rotulanak* (< *rota* 'kerék') a másolataként jött létre.

FOLYAMATBAN LEVŐ SZAKSZÓKINCSEBELI VÁLTOZÁSOK

A XIX. század közepén a magyar anatómiai nevek élénk átalakulásban voltak. A változások jellegének és mértékének felméréséhez támpontot adnak a szótárban fellelhető hasonló jelentésű és többjelentésű névhasználatok. A már idézett példákon kívül tanulságosaknak bizonyulnak az értelmezésekben felbukkanó olyan bonctani nevek, amelyeknek nincs saját szócikkük, például az *állkapca*–*állkapocs* névpár esetében:

„ÁLLKAPCZA, (áll-kapca, eredetileg: áll-kapcsa) ösz. fn. I. ÁLLCSONT”; „ÁLLKAPOCSFICZAM, (áll-kapocs-ficzam) ösz. fn. Az állkapocs ízfejenek kimenülése”.

Az *állkapocs* (3c) nevet Bugát terjesztette el az *állkapca* helyett, amely a szláv *kopyto* 'lópata' kicsinyítőképzős alakjából létrejött összetétel. Átvitelen alapuló jelentését a magyarban az *állkapocs* patához való alaki hasonlósága magyarozza (11a). Mivel a *kapca* 'kis pata' > 'lábbeli' > 'harisnya helyett lábra tekert rongy' jelentésváltozáson ment át, elvesztette a kapcsolatát az eredeti névadó jelentésszaggal, így az *állkapca* kiszorult a használatból. A folyamat feltehetően nem zajlott még le a szótár írásakor, ezért nem lett önálló címszó az *állkapocs*.

A *kutacs* nem kapott még anatómiai jelentést a szótárban:

„KUTACS, (kut-acs) kicsiny. fn. tt. kutacs-ot, harm. szr. ~a. Gyógyászati ért. mesterségesen támasztott fakadás a kóros emberi testen, hogy rajta a roszt nedvek kiszivárogiának. (Fontanella)”.

A szótárban közölt jelentés az itáliai sebészek XIII. századi nyelvhasználatában jött létre. A *fontanella* (< *fontana* 'forrás') eredetileg egy bizonyos sebkezelési módot jelölő szakki-fejezés volt. Később a *fontanella* nevet az újszülöttek feje tetején, a koponyacsontok találkozása közötti lágy területre, a *fejlágyra* kezdték alkalmazni. Az átvitel alapja az agyvelő artériáinak a nagykutacson is megfigyelhető lüktetése és a forrás feltörő vizének bugyogása közötti hasonlóság, amelyet a *fontanella* latinított alakjai, a *fonticulus* 'forrás' vagy *fons pulsatilis* 'lüktető forrás' elnevezések is ábrázolnak. Bugát a *kutacsot* a *fonticulus* megfelelőjeként már anatómiai értelemben használja (3b).

A későbbi jelentésszűkülésre utaló jelentésmozgások is megfigyelhetők, például a *csukló* esetében:

„CSUKLÓ, (2), (csuk-ol-ó) fn. tt. csukló-t. Forgó csont helye. Térdcsukló, boka csuklója. Csuklóban eltört a ló lába”.

A mai jelentés kifejezéséhez azonban még a testrésze utaló összetéti előtagra volt szükség:

„KÉZCSUKLÓ, (kéz-csukló) ösz. fn. Csukló a kézgyökérben [= kéztől], mely a kézfejt és alkart összeköti”.

KÖVETKEZTETÉSEK Megállapíthatjuk, hogy minden erre irányuló erőfeszítés ellenére a bonctani nevezéktan megszilárdulásának folyamata a XIX. század második felére még nem zárult le. Sok párhuzamos megnevezés és ma már hibásnak tekintett szóképzés élt egymás mellett. A szótárban is rögzített, egymással versengő nevek azonban nemcsak az önálló magyar névadásnak, hanem főként a latin minták másolásának, azaz a tudományos névalkotásnak a bizonyítékai is. A szótár közöl sok olyan elnevezést is, amelyek az orvos szerzők vizsgált műveiben nem fordulnak elő. A szakmai nyelvhasználat sajátosságait a szótári minősítések nem következetes alkalmazása miatt sajnos nem sikerült pontosan megállapítani. A korabeli orvos szerzők műveinek feldolgozásával létrehozott és folyamatosan fejlesztett történeti bonctani szójegyzék hozhat majd további eredményeket.

IRODALOM

1. Balogh József *A magyarországi szikesvidékek természettudományi tekintetben* Budán, A Magyar Kir. Egyetem Betűivel 1840:104.
2. Bugát Pál *Az egészséges emberi test boncztudományának alapvonaljai. Hempel Adolf Fridrik után németből fordítva Bugát Pál által* Pest, Trattner 1828:VI.
3. Bugát Pál *Boncztudománybeli mű- meg azon ritkább szavaknak deák-magyar szótára, melyek ezen munkában előfordúlnak* Pest, Trattner 1828:7(a), 12(b), 19(c), 20(d), 29(e), 32(f).

4. Bugát Pál *Természettudományi szóhalmoz* Budán, A Magyar Királyi Egyetem betűivel 1843:209.
5. Czuczor Gergely, Fogarasi János *A magyar nyelv szótára I–VI*. Pest, [VI.] Budapest [I–IV.] Emich Gusztáv, [V–VI.] Athenaeum [I–V.] 1862–1874:1.3(a), 4(b), 5(c), 6(d), 13(e), 14(f).
6. Gracza Tünde *Magyar nyelvű orvosi folyóiratok hatása a „tudományok serkentésére, terjesztésére és illendő fészületben tartására...” 1803–1944 között* Tudományos és Műszaki Tájékoztatás 2008;55/4. Elérhető: http://tmt.omikk.bme.hu/show_news.html?id=4878&issue_id=492 (letöltés: 2019. május 10.).
7. Kiss Lajos *Szláv tükörszók és tükörjelentések a magyarban* Nyelvtudományi Értekezések 92. Budapest, Akadémiai Kiadó 1976:3.
8. LSJ = Liddell, Henry George; Scott, Robert; Jones, Henry Stuart; McKenzie, Roderick *A Greek-English Lexicon* Oxford, Clarendon Press 1940.
9. OLD = Glare, P. G. W. ed. *Oxford Latin Dictionary* Oxford, Clarendon Press 1968.
10. Rác Sámuel *A borbélyágnak eleji, melyeket németül, s deákul kiadott Plenck József, Pesten és Budán* Pest és Buda, Weingand és Köpf 1782:s.p.(a), 29(b).
11. TESz. = Benkő Loránd (szerk.) *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1967–1976:I.139(a), II.172(b), 208(c), 225(d), 253(e), III.34(f), 254(g).

Féltéglával találkoztam

Hajnali fél kettő volt. A félemeletről mentem le. Odalent, a sötét pince mélyén láttam meg. Nem volt túl nagy, fél kézzel is fel tudtam volna venni, de szerencsére nem vagyok félkezű. Félprofilból láttam, hogy fél téglá. Régi, kész téglá fele, nem féltermék. Félszegen szólítottam meg. „Mélyen tisztelt Féltéglá!” Így mondtam, nagy F-fel és egybeírva, mert ő nem fél téglá, ez most az ő tulajdon neve, vagyis tulajdonnév, ha úgy tetszik, személyneve.

Csendesen közeledtem hozzá gumisarkú, félkész félcipőmben: a talpa befejezetlen, félmunkát végzett a cipőgyár. A pinceablak félig homályos volt, a félhomályban félszemmel a lábam elé néztem, a másikkal Féltéglát lestem, nehogy rálépjek. Félbeszakított papírlapra írt köszöntőbeszédemet kezdtem felolvasni, de félbeszakított. „Félbolondokkal nem tárgyalok!” Kár! – válaszoltam félvállról. Hiába vagy félévezredes, a mi nyelvünk csodálatos, fél szavakból is megértenénk egymást. Nem látlak félműveltnek, és legfeljebb csak a fél füledre lehetsz süket, hiszen fél téglá vagy.

Erre már nem válaszolt. Félpérfel találkozásunk itt véget is ért, mert ez a régi téglafél félálomba merült. Nem is tudom, lehet-e, hiszen mindezt álmodtam, bár vannak féligazságok is.

Berényi Mihály

Bósze Péter

Szürkül a sokszínűség – jó ez nekünk?

Valamikor az egyik rangos nyelvész azt mondta, hogy az idegen szavak többjelentésűek, ezért azokat kell használni – egyébként is, az idegen szavak gyarapítják a nyelvünket. Biztos, hogy jó ez így? Tudom, hogy szókészletünk tetemes része átvett idegen szavakból keletkezett. Az átvétel hiányt pótol. A nyelv szókészletének bővülése egy pohár vízhez hasonlítható. Amíg telik a pohár, töltöm bele a vizet, minden cseppel több lesz. Ám ha megtelt, a következő csepp csak a másik helyére jöhet. A magyar szókészlet telített, képes mindent kifejezni. Igen ritka kivételtől eltekintve, szükségtelen újabb

az orvosi kommunikáció egyik nagy hibája...
 az orvos érthetetlen kommunikációjának számos...
 az egyén műveltségére utal a kommunikációs stílus...
 a gyógyítás egyik alappillére az orvos-beteg kommunikáció...
 nem elhanyagolható a tudatos kommunikációs stratégia...
 a megértés legnagyobb része az orvos kommunikációján múlik...
 az orvos-beteg viszonyt az orvos kommunikációja irányítja...
 az egészségügyben a kommunikációs problémák súlyosak...
 az orvos kommunikációja a beteggel meghatározó a...
 betegség jelentősen befolyásolhatja a kommunikációs képességet...
 a beszélő kommunikációs szándékait a hallgató [...] szerint értelmezi...
 így kommunikáltak a hallgatóságoknak...
 hogyan tudjuk kommunikálni a vásárlók felé?
 mikor kommunikálhatom a történeteket?
 az eseményt remekül kommunikálta a...
 reggel találkozunk, és megkommunikáljuk...
 segíti a sejt–sejt kommunikációt...
 az ígyezés izgulásból, kommunikációs zavarból eredhet...
 mivel a köznéppel csak a nemzeti nyelveken lehet kommunikálni...
 a kulturális kommunikáció most sok további lehetőséget nyújt...
 az orvosi kommunikáció területei...
 az internet korszakos kommunikációs hálózat...

A példákat megjelent írásokból vettem. Hosszan folytathatnám, a választék szinte kimeríthetetlen, de szükségtelen. A bemutatott 22 példa tökéletesen szemlélteti, hogy a több-

idegen szavakat átvenni; visszaszorítja a magyarokat. Vonatkozik ez a lépten-nyomon használt, jövevényszóvá nem vált idegen szavakra is. A nyelv használatában él; csak az állandóan használt anyanyelv marad versenyképes. A változatosság gyönyörködtet – ezt már az ókoriak is tudták; mi elfelejtjük? A szakember a többjelentésű idegen szó használatát javasolja. Ez rendkívül veszélyes, mert a többjelentésű idegen szó használata számos magyart szorít ki, no meg egysíkúvá teszi a beszédet. Ennek bizonyítására álljon itt egyetlen többjelentésű idegen szó példája:

az orvosi *felvilágosítás* egyik nagy hibája...
 az orvos érthetetlen *közlésének* számos...
 az egyén műveltségére utal a *beszédmód*...
 a gyógyítás egyik alappillére az orvos-beteg *párbeszéd*...
 nem elhanyagolható a tudatos *közlési mód*...
 a megértés legnagyobb része az orvos *beszédmódján* múlik...
 az orvos-beteg viszonyt az orvos *hangneme* irányítja...
 az egészségügyben a *kapcsolattartási zavarok* súlyosak...
 az orvos *viszonya* a beteggel meghatározó a...
 betegség jelentősen befolyásolhatja a *beszédképességet*...
 a beszélő *mondanivalóját* a hallgató [...] szerint értelmezi...
 így *tájékoztatták* a hallgatóságot...
 hogyan tudjuk *meggyőzni* a vásárlókat?
 mikor *mondhatom el* a történeteket?
 az eseményt remekül *közvetítette* a...
 reggel találkozunk, és *megbeszéljük*...
 elősegíti a sejtek közötti *érintkezést*...
 az ígyezés izgulásból, *kifejezési nehézségből* eredhet...
 mivel a köznéppel csak a nemzeti nyelveken lehet *szót érteni*...
 a kultúra *terjesztése* most sok további lehetőséget nyújt...
 az orvosi *eligazítások* területei...
 a világháló korszakos *ismertetőhálózat*...

jelentésű idegen szó mennyire elszürkíti a sokszínűséget, a magyar szavakkal pontosított, változatos írást és beszédet. Nekünk mégis az idegen kell?

Gaál Csaba

Gondolatok a szakszavak helyesírásáról – többségnél az igazság?

*A demokrácia lényege a többségi vélemény:
együnk tehénlepényt, mert ötmilliárd légy nem
tévedhet? A többségnek nincs alapvetően
igaza attól, hogy megválasztott többség.*

Érdeklődéssel olvastam a lap 2018. évi 1. számában a Berényi Mihály által feltett kérdésre („-phil vagy -fil, avagy mindkettő?”) a felkért hozzászólók válaszát. A felvetés továbbvivő gondolatokat ébresztett bennem. Meglátásaim kifejtésekor nem csupán a szóba került kérdéskörrel, hanem annak kiterjesztett változatával, azaz a magyaros és/vagy idegenes írásmóddal is foglalkozom. Könyvírásban vagyok, ahol többek között szerepel *Szókratész* is, akinek a neve a *Magyar helyesírási szótár* szerint két ékezettel írandó. Belém bújt az ördög, nosza nézzük meg, hogyan írjuk egy másik nagy görög filozófus nevét, s íme az eredmény: *Arisztotelész*. Mondaná meg valaki: vajon az utóbbi esetben miért nincs ékezet az „o”-n, hiszen hosszan ejtjük?

A görög szavak magyar helyesírás szerinti írásmódja számomra felettébb ellentmondásos. *Héphaisztosz*, *Polüphemosz*, *Szophoklész* stb., de *Sztefanász*. Mi magyarázza, hogy az „f”-et hol így, hol ph-val írjuk? A szótár szerint *Thalész*, *Théba*, de *Tükhikosz*, *Erasztosz*. Az első két névben „th” szerepel, az utóbbiakban csupáncsak „t”. Vajon miért ez a különbség? (Ha az a megmagyarázhatatlan meggondolás szerepelne, hogy minden görög „t” írásakor a „th” formát követjük, akkor *Platónnál* miért hiányzik a „h”?) És ugyan miért marad meg az eredeti latin írásmódnál *Horatius*?! Az új helyesírási szótár szerint a magyaros átírás a forrásnyelvel kapcsolatban kialakult közgyakorlattól is függ, valamint ha egy tulajdonnév nem szabályosan átírt alakban honosodott meg, hagyományos formájában használjuk. Értetlenül állok a *komputer* írásmódja előtt is, hiszen ez a szó ilyen formában se nem angol (computer), se nem magyar, ugyanis *kompjúternek* ejtjük. Akkor mi a csudának írjuk ilyen faramacsin? Érdekes módon a *polihisztor* szóban a „h”-t kiírjuk, de a *technika* szóban a németes „ch”-t alkalmazzuk. Mindebből levonható következtetés számomra, hogy helyesírásunk a görög–latin szavak esetében meglehetősen következetlen. Ami az idézett szótári magyarázatot illeti, az menekülés az értelmes magyarázat elől, és kibúvó az egységes, következe-

tes írásmód alól. (Sokáig nem lesznek még munkanélküliek nyelvészeink!)

Visszatérve a kiinduló gondolathoz, a bevezetőben említett cikkben Ludányi Zsófia hivatkozik a Fábrián–Magasi-féle *Orvosi helyesírási szótárra*. A nyilván keresőprogrammal felkutatott -phil és -fil végű teljes szóanyagot több csoportba osztja: magyar, idegen, vagylagos, valamint főcsoport. A gépi munkával azonban nem ismerte fel a csak gondos lapozással felfedezhető ötödik csoportot, amelyben a megadott szó mellett – nem vagylagosan! – a latin változat is szerepel: „polip; lat.: polypus”. Számadása végén megállapítja, hogy a legtöbb ilyen típusú szó vagylagos írásmóddal szerepel. Ódtkodik a véleménynyilvánítástól (?), csupán az utóbbi megállapítást teszi. Ahhoz, hogy valaki szilárd véleményt alkosson, lényeglátásra van szükség, ami egy nyelvésznek orvosi szakterületen (is) ritkán sajátja. Megvitatandó és nyitott kérdések megválaszolásakor mindig egyértelmű, következetes és észszerű magyarázatokra vágyik az olvasó, hiszen a jövőbeli mihez tartás végett szeretné tudni a megoldást, különösen akkor, ha nyelvész nyilatkozik. Ehelyett azonban besorolásokat kapunk indoklás és szabály felállítása nélkül. Vajon a főváltozat, a vagylagos vagy a „csak -fil”, „csak -phil” csoportba miért éppen azok a szavak kerültek és milyen megfontolás alapján? Még a legelfogadhatóbbnak a „vagylagos” csoport tűnik, ami azt jelenti, rajtam múlik a választás. Az emberben önkéntelenül az a gonosz gondolat villan fel az okkereséskor, hogy „csak”. A hozzászóló ki nem mondva azt sugallja: a statisztikai adat döntő, így a leggyakoribb formák az irányadók. Mielőtt megadnám az én válaszom, egy kis kitérőt tennék.

Ma bármilyen kereséssel, kutatással kapcsolatos kérdés megvitatásánál a vonatkozó szöveg így kezdődik: „megnéztem az interneten.” Az *Édes Anyanyelvünk* című lapban egy szó helyesírását például a kérdéses kifejezés találati számával döntenek el: az egyik forma 271 000-szer, a másik 57 600-szor fordult elő, helyes tehát a többségi forma. Egy

másik közleményben a szerző végső érve: „Az emberipar szónál a gép nem jelez hibát”. A televízióhoz írt levelemben kifogásoltam a „vizes VB” kifejezést. Névtelen válaszuk: „A vizes szót nem mi találtuk ki... Interneten ha rákeres, így találja az erről szóló cikkeket is.” Micsoda nyelvi önfeladás, ha valaki a „mennység” alapján dönt egy szó helyes vagy helytelen használatáról! Vajon miért a nyelvészdiploma, ha az elfogadás mértékét a műveletlen sokaság, nem pedig a minőség jelenti? (Érdekes: nem méltányolják a jól képzett értelmiségi „dilettánsok”, kívülálló „amatőrök” véleményét, de elvtelenül meghajolnak a buta statisztika előtt!) Harc helyett felmentést keresünk a tanulatlan emberek számára, hiszen legfőbb kútfőnek a világháló tűnik. Számomra azonban elfogadhatatlan egy nyelvi (és egyéb) kérdés erő- és többségi fölényen nyugvó eldöntése. Kétségtelen, ez a legkényelmesebb eljárás! Ellustult agyú korunkban elmaradnak az észérvek. Ha valami nincs a világhálón vagy alig találni ott a keresett kifejezést, akkor jön a lesajnáló megjegyzés, miszerint nem is lehet fontos. Ha viszont fellelhetők az adatok, akkor arra mint legfőbb, csaknem fellebbezhetetlen és legmegbízhatóbb helyre utalnak. Ezzel a hivatkozási alappal mindenki úgy jár el, ahogyan neki a legcélravezetőbb. Jobb esetben csak másodsorban idéznek könyvtári forrásokat, amelyek következetesen megtalálhatók, és akár forrásbírálaton is átesetek. Kétségtelen, hogy ez a kutatás legegyszerűbb, de egyszersmind legmegbízhatóbb módja. A felületes ember hajlandó hasra esni és tényként elfogadni a világhálón találtakat. Tudományos kérdéseket nem lehet többségi szavazat útján eldönteni.

A másik válaszadó szerint az egyetlen szempont, hogy az írásmód ne legyen vegyes (Varga Csaba). Nem írja, de nyilván arra gondol, hogy egy íráson belül csak egyféle módon szerepeljenek az idegen(es) szavak, ami valóban elfogadható és helyes.

A szabályozatlanság mindig átláthatatlansághoz, összevisszasághoz, önkényességhez vezet. A helyesírási előírások is azt a célt szolgálják, hogy tisztán lássunk, legyen viszonyítási, vonatkozási pontunk. Ezért áll közel hozzám Kovács Éva indítványa, miszerint szakszövegben ragaszkodna a latin–görög, azaz eredeti helyesíráshoz, nem szakmabelieknek viszont a magyar kiejtés szerinti megjelenítést javasolja. Ezek nyilvánvaló és világos szavak, azonfelül megfelelnek a józan észnek is. Valami ehhez hasonlóan egyértelmű állásfoglalást vártam volna el éppen a nevezett nyelvésztől, akinek végül is ez lenne az egyik feladata: a félreérthetetlen útmutatás. Hogy milyen zagyasághoz vezethet a szabályozatlanság? Csak néhány példa: az egyik sebészeti szakkönyvben címként szerepel az *isémia*, egy szakcikkben pedig *iskémia*, holott az *Orvosi szótár* ajánlása szerint *ischaemia*; három írásmód ugyanarra a fogalomra. Az *iskémia* helyes lenne kiejtés szerint, hiszen nem a német „sch”-t, vagyis „s”-t kellene

ejtenünk, mint ahogyan szokás. Az idézett műtétteni könyvben továbbá *hemorrhagiás shock* olvasható. De ha a szerző előbb isémiát írt, akkor hogyan illik ehhez egyazon oldalon a vegyesre sikeredett utóbbi alak? Egyértelmű vagylagos szabály és annak betartása (!) esetén mindez nem fordulhatott volna elő. Egy közleményben kiejtés szerinti írást alkalmaz a cikkíró, ezért olvasható *mukozektómia*, *polipektómia*. Elhatározás és ízlés kérdése, engem azonban ezek a vitathatatlanul szakszavak, amelyeket nem a nagyközönségnek szántak, kifejezetten taszítanak. Igaza van Kovács Évának: szakszövegbe a görög–latin, az átlagember számára a kiejtés szerinti, sokkal inkább azonban a magyar szóhasználat a helyes, hiszen kis jóindulattal – és persze szellemi munkával! – csaknem minden szavunk lefordítható magyarra, még az igen kedvelt *stroke* is: agyi érkatasztrófa. A 12. *Akadémiai helyesírási szótár* elfogadta a *pésméker* fonetikus írásmódját, holott szívritmuskeltő, esetleg ütemszabályozó szavunk kiválóan megfelel e célra. Indok: köznyelvivé alakult át. Ugyanezzel magyarázzák a *reszekció* (csonkolás) írásmódját is, bár én még nem találkoztam egyetlen „utca emberével” sem, aki ezt a szót használta volna!

A hazai szakirodalom olvasóinak, íróinak tájékoztatására közlöm, hogy a német orvosi terminológiában sincs egységes álláspont, ami persze nem mentség számunkra. A *Duden* szótárak szerkesztősége szerint felállított irányelvek alapján a szakszavakat két csoportba osztják: „terminusok” és „triviális”, vagyis köznapi, közkeletű szavak. Az első együttes szavait idegenes formában javasolják (görög–latin vagy éppen angol: meningitis serosa, finger fraction dissection), a másik csoportba az elnémetesedett (pl. Ekzem), illetve német (Magengeschwür) szavakat sorolják. Megjegyzendő, hogy a köznapi német nyelvbe számtalan olyan szó került a görögből, latinból, amelyek az idők folyamán szinte kizárólagosan „németté” váltak (eingedeuscht). Így az átlagember számára mindennapi a *Hämorrhoiden* (aranyerek), a *Varizen* (visszerek) vagy a *Psoriasis* (pikkelysömör) elnevezés még az iskolázatlanabbaknak is, ami a járatlanok szemében bizonyos műveltségi szintet sejtetne. Az angol szakszövegek pedig csak részben tartalmazzak „eredeti” görög–latin szavakat, úgyannyira, hogy még az anatómiai nevezéktant is elangolosították: right coronary artery (RCA), left artery descending (LAD).

Az idegen orvosi szavak és kifejezések hazai helyesírása még kiforratlan terület. De ki dönti el, hogy mikor írunk kiejtés és mikor az eredeti írásmód szerint? Amíg nincsen nyilvánvaló, félreérthetetlen szabályozás, addig marad az elfogadhatatlan, zavaros mindennapi gyakorlat. Ez azonban oda vezethet, amit az Ulmi Orvosegyetem egyik rendezvényén a meghívott vendég vitatott tárgyú előadása után mondott az intézmény sebészprofesszora (Caius Burri): „I am still confused, but on a higher level”!

HOZZÁSZÓLÁS

Bősze Péter

A több évtizedes bölcsességgel írt gondolatsort elmélyülten olvastam. Gaál Csaba alapigazságokat fogalmaz meg:

- Tudományos kérdéseket nem lehet többségi szavazat útján eldönteni.
- Micsoda nyelvi önfeladás, ha valaki a „mennység” alapján dönt egy szó helyes vagy helytelen használatáról!
- A szabályozatlanság mindig átláthatatlansághoz, összevisszasághoz, önkényességhez vezet.

Ezeket a tudományok területére lépőknek soha nem szabad szem elől téveszteniük.

I am no longer confused – hogy folytassam a zárómondatot. Ez az összeállítás is egyértelművé teszi, hogy nem halasztható tovább a **magyar nyelvű** magyar orvosi irodalom megteremtése. A vita, miszerint az idegen kifejezést így írjam, úgy írjam, ekkor így, akkor úgy, avagy enyém a döntés, meddő, évtizedekre nyúlik vissza és végeláthatatlan. Egyetlen megoldás létezik: a magyar szakkifejezések használata az idegenek helyett. Erről már sokat írtam. A fejlett nemzetek a saját anyanyelvükre cserélték a középkori görög–latint évszázadokkal ezelőtt. Mi, gyarmati voltunkból adódóan, nem tehetjük meg. Tovább nem késlekedhetünk; most senki nem akadályoz, hacsak önmagunk nem.

„... az idegen szavak [...] hovatovább úgy elburjánoznak, hogy már csak névelőink és kötőszavaink maradnak magyarok, s írásaink – főképp tudományos értekezéseink – a kínaiak szent nyelvéhez kezdenek hasonlítani, melyet a beavatott papokon kívül egy teremtetett lélek sem érthetett meg.

Múltkor egy szemlénk egyetlen oldalán ezeket az szókat pécéztem ki: *filozófus, filozófiai, egocentrikus, esztétika, aszketikus, norma, fórum, misztikus, fanatikus, absztraháló, absztrakció, kulmináció, rassz, basztard, differencia, rekonstrukció, kompromisszum, disztिंगvál, kritérium, labilis, definíció, reális, realitás, zoológus, fauna, biológiai, relatív, bravúros, klasszikus, hidrológia, mikroszkopikus*. Nyugodt lélekkel kérdezem, szükség van-e ezekre, nem fölöslegesek-e, nem pótolhatók-e esetleg tulajdon szavainkkal is? A *kompromisszum* nem *egyezség, megegyezés, megállapodás* vagy *megalkuvás-e*, s a *hidrológia* több-e, mint *vízrajz*, a *mikroszkopikus* több-e, mint *parányi* vagy *górcsövi*? Hallom az ellenvetést, hogy ezek csak megközelítik a latin–görög szavakat, de nem földik teljesen. Ez igaz. Egyetlen szó sem egyenlő a másikkal. De vajon melyik francia lélekbúvár tudja kifejezni pontosan, egy szóval ezeket a finom, magyar lélektani fogalmakat: *tűnődés, merengés, révület, eszmélkedés, rádöbbenés, ráocsúdás*, s melyik hajlandó emiatt sutba vetni nyelvét?”

Kosztolányi Dezső „A tudomány nyelve” A természet, Budapest 1933. március 1–15.

Az egybázisú sokalakúság (*single nucleotide polymorphysm, snp*) írása

Az egybázisú sokalakúság változatait valamely gén bázisainak számozásával jelöljük. A számozást az mRNS-t kódoló génszakasz (képező, exon) első bázisával kezdjük; ez az 1-es, eléje *c*-t írunk, amely a kódoló szakaszra (coding) utal. A *c.45* például az mRNS-t átíró szakaszának 45. helyét (bázisát) jelöli. A változatot a báziscsere leírásával fejezzük ki, például: *A>C*; az *A* bázis (adenin) *C* bázisra (citozin) cserélődik. A cserét a törzsbázishoz viszonyítjuk. A törzsbázis az, amelyet általánosan elfogadnak, rendszerint valamely népességben a leggyakrabban fordul elő az adott helyen. Példa: *c.76A>C* azt jelenti, hogy a szóban forgó gén kódoló szakaszának 76. helyén lévő *A* bázis *C*-re cserélődik.

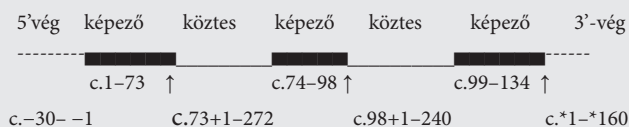
A gének kódoló szakasz előtti és utáni részén előforduló változatokat hasonlóan jelöljük; a számozás tér el. A *c.1*-től felfelé (5'-vég felé – szabályozó rész) a számozás *-1*-gyel kezdődik; ez a *c.1* bázis előtti bázis száma. Például: *c.-56A>C* a *c.1*-től a 5'-vég felé eső 56. helyre utal; itt megy végbe az *A-C* csere. A kódoló szakasz utáni részt + jellel

azonosítjuk, a számozás folyamatos, például ha a kódoló szakasz utolsó bázisa *c.408*, az utána lévő első bázis a *c.408+1* sorszámú. Példa: *c.706+3A>C* a *c.1*-től számított 709. bázis – amelyik már nem a kódoló részen, hanem attól 3 bázissal a 3'-vég felé van – cserélődik: a 709. bázishely *A*-ja cserélődik *C*-re.

A bázisváltozat jelölését a gént jelölő betűszóhoz kötőjellel kapcsoljuk, a *változat* utófénevet pedig különírjuk: *TNF-c.308A>C változat*; *TNF-c.-8A>C*; *TNF-c.300+30A>C* változat (*TNF* = tumor necrosis factor). A teljes nevezetekkel (szavak, szó szerkezetek) keskeny szóközzel társítjuk: daganatelhátsági faktor *c.308A>C*; tumor necrosis factor *c.308A>C* változat.

A gén 3'-végi részét – az utolsó képező (kódoló szakasz) utáni szakasz – bázisait 1-es számmal kezdjük, elé tett csillaggal megkülönböztetve: **1*. Például: *c.*43A>C* jelentése: az utolsó képezőt követő, 3'-vég 43. bázisnál van az *A-C* csere.

Gén egyszerűsített vázlatos képe

A nyíl a képező utáni első bázist jelöli; képező (exon), köztes (intron)

A keletkezett változatokat a *dbSNP* (a *db* a *database* betűszója) adattár raktározza: *rs* + szám azonosítók szerint (*dbSNP Reference SNP* – *rs* vagy *RefSNP*). Például *rs11134567*.

Bősze Péter

Az érzéssel és érzelemmel, az érzékenységgel, az érzékiséggel, valamint az érzékeléssel és észleléssel kapcsolatos kifejezések magyar nevezetei

Az összeállítás célja a magyar nyelvű orvosi nevezetek egy-
ségeit, meghatározása a magyar nyelvű magyar orvosi
nyelv megteremtésére: magyar nevezetek alkalmazása a gö-
rög–latinok helyett.

Három szótárban

- Brencsán János: *Orvosi szótár*,
  - Tolcsvai Nagy Gábor: *Idegen szavak szótára* (TNG),
  - Ozsváth Károly: *Pszichiátriai lexikon* (OK)
- az alábbi táblázatban összegzett kifejezéseket találtam.

	BRENCSÁN	TNG	OK
▪ aesthesia/esztézia	érzés	érzékelés, érzés; érzőképesség	–
aesthesiometer/esztéziométer		érzékenységmérő	
▪ szenzibilitás/sensibilitas (szenzorialitás, TNG) ¹	érzékenység, fogékonyág	érzékenység, képesség a hatások (belső, külső) észlelésére	–
sensibilisatio/szenzibilizáció (sensitizatio/szenzitizáció, Brencsán) ¹	érzékennyé tevés ²	valamely rendszer érzékenyebbé tétele	érzékennyé válás, érzékenyítés
sensibilis/szenzibilis	érzékeny, fogékony	érzékeny, észrevehető	–
sensibilisator/szenzibilizátor	érzékenyítő	érzékenyítő	–
szenzibilizál		érzékennyé, érzékenyebbé tesz	–
szenzitivitás/sensitivitas	–	–	túlérzékenység, fogékonyág
sensitiv/szenzitív	érező, az érzést szolgáló	érező, érzést/észlelést segítő finom idegzetű (személy)	–
▪ szenzuális	–	érzéki, érzékekkel kapcsolatos	–
szenzualitás/sensualitas	érzékiség	érzékiség	–
sensualis	érzéki, az érzékekkel kapcsolatos	–	–
sensualitás	érzékiség	–	–
erotikus	érzéki	érzéki, az érzéki–esztétikai vonzódást felkeltő; szexuális	–
erotizmus	érzékiség	az érzékiség, az erotika túlzott keresése	–
▪ emotio/emóció	érzelem	a szervezet fiziológiai állapotából fakadó érzelem	érzelem
emotionalis/emocionális	érzelmi	érzelmi, valamely jelenséget főképp érzelmi alapon feldolgozó	érzelmi
sensus	érzék, érzés, érzet, érzelem	–	–
▪ perceptio/percepció	érzékelés, észrebevés ¹	érzékelés, érzékszervi észlelés	észlelés az érzékszervek által
perceptív		észlelő, érzékelő, felfogó (képesség)	–
percipiál		érzékel, észlel, érzékekkel felfog	–
perceptualis		a percepcióval kapcsolatos	–
perceptibilis		érzékelésre/észlelésre képes, érzékelhető	–

¹ jelentése azonos a felette lévőével

² antigénnek a szervezetbe juttatásával kiváltott immunológiai memória, a szenzibilizált egyed az adott ingerre hamarabb és kifejezettebben válaszol

A táblázatból sok minden kiderül:

- Az *érzékeny*, *érzékenység* szavak kifejezésére sok az idegen szó; ezek a *szenzibilitás* és a *szenzitivitás* köré csoportosulnak. E két szó szakmai jelentésében van különbség (l. lejjebb), de ez a szótárból nem derül ki.
- Az *érzelem* fogalmát az *emóció* fejezi ki.
- Az *érzéki*, *érzékiség* szavakkal kapcsolatban számos idegen kifejezés fordul elő (*szenzuális*, *szenzualitás*, *sensualis*, *sensualitas*, *erotikus*, *erotizmus*, *sensus*) többé-kevésbé hasonló jelentéssel, például a *szenzualitást* és az *erotizmust* is *érzékiségnek* nevezik – nincs is lényegi különbség közöttük. Használatuk nehezen átlátható, meglehetősen zavaros; magyar szavakkal egyértelműen helyettesíthetők.
- Az *érzékel*, *érzékelés*, *érzékelő*, *észlel* kifejezésére számos idegen szót használnak (*percepció*, *perceptiál*, *perceptív*, *perceptualis*, *perceptibilis*) jelentésükben számottevő különbség nincs, egyik sem mond többet a magyar kifejezéseknél.

A *percepció* értelmezése a magyar nyelvű szakirodalomban eltér a nemzetköziétől. A Füredi–Németh-könyvben ez áll: a *percepció* (érzékelés) pusztán érzékelést jelent... A Dorland's szótárban a 'the conscious mental registration of a sensori stimulus' meghatározás található, vagyis az érzékelés tudatosulásáról van szó, amit a Füredi–Németh-könyv *appercepció*nak ír.

Az *érzékenység* magyar változat *szenzibilitás* és *szenzitivitás* jelentéseként/értelemben is előfordul. A *szenzibilitás* kifejezés nem fordul elő a Füredi–Németh-féle pszichiátria-tan-könyvben, a *szenzitivitás* viszont igen: valamely vizsgálat érzékenysége (mennyire képes a kórosat felismerni) értelmében, valamint túlérzékenység jelentésben, vagyis kétféle értelmezéssel. Nyíró még használja a *sensibilitas* kifejezést, a *szenzitivitás* szakszót viszont nem.

A *Magyar értelmező szótár az érzékenység* szót négyféle jelentésben ismerteti:

- csekély ingerre is könnyen való reagálás;
- valakinek, valaminek lelki érzékeny volta;
- sértődékenység;
- műszernek, anyagnak az a tulajdonsága, hogy a megfelelő hatásra rögtön reagál; ennek mértéke, foka.

Az angol *sensibility* jelentése 'the ability to experience and understand deep feelings, especially in art and literature (artistic sensibility)', vagyis az érzések felfogásával, meg/ráérzéssel kapcsolatos.

A *sensitivity* szónak sokféle jelentése van, mind az érzékenység fogalomkörében, és átfed a *sensibility* jelentésével. Egyértelmű különbség a két szó jelentése között nincs.

A fentiek értelmében az *érzékenység* szót az orvosi szaknyelvben kétféle jelentésben alkalmazhatjuk:

- az érzés/érzékelés iránti fogékonyság; az érzékeny valaki gyorsan és/vagy kifejezetten válaszol (pl. *allergiás*), mutat visszahatást (*lelkére veszi*);

- valami észlelésének a képessége; a vizsgálat érzékenysége 99% – vagyis 100-ból 99-ben észreveszi a vizsgálat tárgyát (pl. a *kóros elváltozást*).

Azaz a *szenzibilitás* és a *szenzitivitás* is az *érzékenység* szóval fejezhető ki; a szövegkapcsolat egyértelműsít.

KIEGÉSZÍTÉS

Tringer László

A *szenzibilitás* tágabb és általánosabb: magát a tényt jelöli, hogy valamely ingerre reagálni vagyunk képesek. A köznyelvben ezen kívül (túlzott) érzékenységet is jelöl.

Szenzitivitás az inger erősségével kapcsolja össze a fogalmat, és mennyiségi arányt csatol hozzá.

ÖSSZEZÉS

Az *érzés*, *érzelem*, *érzéki*, *érzékelés* és *észlelés* szavakkal kapcsolatban valóságos idegen szóhalmaz fordul elő az orvosi irodalomban, de a köznyelvben is. Több azonos jelentésű, jó néhány értelmezése nem pontosan meghatározott. Meglehetősen nagy az összevisszaság. Magyarul mindegyik kifejezhető, de sokszor ugyanazzal a szóval magyarázzák. Nehézség adódik abból is, hogy a magyar változatok többsége is többjelentésű. A különböző jelentésekre a szótárak megjegyzésekkel utalnak, például: orv. (orvosi), pszich. (pszichológiai) stb. A meghatározások szempontjából tehát lényeges az alkalmazási helyzet, a szöveggörnyezet. Elmegőgyászati vonatkozásban az alábbi magyar kifejezések javasolhatók:

ALAPFOGALMAK

- **inger** az élő szervezetet érő, válaszkeltő hatás; az észrebevés tárgya. **ingerlékenység** az ingerekhez és a helyzethez képest aránytalan érzelmi válasza való készség. (OK)
- **érzés** *esthesia* inger keltette érzékszervi benyomás. Az inger lehet külső (külvilág) vagy belső (saját test). Általában megnyilvánul viselkedési formában (öröm, bánat stb.).
érzescsökkenés *hypoesthesia*, *hypesthesia* az inger érzékszervi hatásának kórosan mérsékelt állapota – érzékszervi működészavar.
hallási ~ *hypoacusis* a hangok csökkent észlelése.
szaglási ~ *hyposmia* a szagok csökkent érzékelése.
érzescsökkentés *hyperesthesia* az inger érzékszervi hatásának kórosan fokozott állapota – érzékszervi működészavar.
hallási ~ *hyperacusis* a hangok felfokozott észlelése.
szaglási ~ *hyperosmia* a szagok felfokozott érzékelése.
- **érzéstársulás** *synesthesia* valamely érzékszervre ható inger másik érzékszerven vált ki hatást, például: színes hallás, zörejes látás. Kóreléktani tünet, a kóros elmeműködés jele.
- **érzéketlenség** ingerfelvételi képtelenség.
- **érzelem** *emotion* lelki érzés; tükröződik benne a környezet (külső, belső) és az egyén viszonyulása (viszonyulás a valósághoz): *bánat*, *boldogság*, *félelem*, *gyűlölet*, *hangulat*, *harag*, *indulat*, *izgalom*, *kétségbeesés*, *szomorúság*, *szerelem*, *szeretetés*.

érzelemhiány (apathy) közömbösség a lelki érzésekkel szemben.

érzelemszivárság a lelki érzés elmebetegség miatti csökkenése – szellemi leépülés jele.

érzelemszabályozás az érzelmi élmények nagyságának vagy időtartamának változtatására alkalmazott módszerek.

érzelemszabályozás elégtelensége (érzelmi inkontinencia???) az érzelmi igénybevehetőség fokozott, a beteg nem tud uralkodni érzelmein (pl. indokolatlan sírás, nevetés, kényszersírás). Szellemi leépülés jele.

érzelemtudat az egyén képessége, hogy uralkodjon saját érzelmein, felismerje mások érzelmeit, és így megfelelően tudjon együttműködni.

érzelmi elhanyagoltság *emotional neglect* a gyermek lelki érzésének elégtelen gondozása.

érzelmi felindultság módosult tudatállapot, amelyben felborult a tudat; az ingerek, behatások feldolgozásának rendezettségé.

érzelmi ingatagság *emotional lability* gyors hangulatváltozás; nincs arányban a kiváltó hatással.

- **érzékenység** érzőképesség; lehet tárgyi (módszer, vizsgálat), a szervezetre vonatkozó és lelki.

tárgyi ~ (*sensitivity*) valamely vizsgálat, módszer érzékenysége; a vizsgálat tárgyának (pl. kóros elváltozás) felismerési aránya. Kiszámítása: a vizsgálat által felismert esetek számát osztjuk a tárgy előfordulási számával; például 100 esetből a módszer 99-et ismert fel: $99/100 = 0,99$, vagyis a módszer érzékenysége (felismerési aránya) 99%-os. A hamis pozitivitás 1% (→fajlagosság, →előrejelző érték).

szervezeti ~ (*sensitivity*) a szervezet állapota inger/hatás tudattól független fogadására, válaszára, például immunválasz.

szervezeti alulérzékenység csökkent érzőképesség. A szervezet válaszképessége kisebb az élettaninál (*hyposensitivity*).

szervezeti túlérzékenység fokozott érzőképesség. A szervezet válaszképessége fokozottabb az élettaninál (*hypersensitivity*).

lelki ~ (*sensibility*) az érzés iránti lelki fogékonyság, az érzés megélésének a képessége.

lelki alulérzékenység az érzésmegélés csappanása (*hyposensibility*).

lelki túlérzékenység fokozott érzésmegélés (*hypersensibility*).

TÁRSFOGALMAK:

érzékeny *sensitive* 1. képes ingerek/hatások észlelésére, 2. csökkent ingereket is felfogó; hatásokra fokozottan fogékony (liszterzékeny, fényérzékeny stb.).

túlérzékeny (*hypersensitive*) 1. kórosan fokozott érzőképességű, 2. felfokozott (allergiás) válaszó olyan ingerre, amelyik szokványos érzékenységű emberben nem vált ki választ.

alulérzékeny (*hyposensitive*) 1. csökkent érzőképességű, 2. ingerekre a szokásosnál mérsékeltebben válaszoló.

érzékenyített *sensitized* érzékennyé tett személy/rendszer →immunizált.

érzékenyítés *sensitization* érzékennyé, érzékenyebbé tévése valakinek, valamilyen rendszernek, például →immunizáció.

érzékenyítő *sensitizer* az inger észlelését, hatását fokozó →allergén.

érzékenység csökkentése *desensitization* az érzőképesség csökkentése.

érzékenyülés érzékennyé válás →allergizálódás.

- **érzéki** *erotic* élvezetet, nemi vágyat ébresztő, keltő, illetve erős nemi ösztönű.

~ **terület** *erotic zone* olyan testtájék, melynek ingerlése nemi vágyat kelt.

érzékiesség *eroticism, erotism* élvezet, nemi vágy erős megélése.

- **észrevezés** megpillantás, meghallás, felfigyelés valamire (pl. tudományos vizsgálatnál); tárgya az inger. Ez a megismerés első szakasza.

érzékcsalódás téves észrevezés; az észrevezés tárgyának helytelen megítélése. Idesorolják a képzelődést is.

érzékelés *sensation* az inger felfogása az érzékszervekkel – eljuttatása az idegrendszerhez; a megismerés második szakasza.

észlelés *apperception* az inger tudatosá (fogalomná) válása (képzet); az inger feldolgozása az elmével; több részből tevődik össze. Ez a megismerés harmadik szakasza.

megismerés *perception* az észlelés, az érzékelés és a felfogás együttese. A megismerés tevékeny folyamat: az inger érzékszervi és agyi feldolgozása; az utóbbiban korábbi ismeretek, nyelvi sajtáságok és beállítódások vesznek részt.

TÁRSFOGALMAK:

észrevesz megpillant, meghall, felfigyel (*valamire*).

észrevehető meglátható, meghallható (*tünet*).

érzékel az érzékszervekkel felfog.

érzet az (érzékszervekkel felfogott) érzékelés eredménye.

észlel tudatosulva érzékel.

észlelet az észlelés eredménye.

észlelhető felfoghatóan érzékelhető.

Megjegyzés. A fenti tárgykörben szinte megtanulhatatlanul sok idegen szó fordul elő, jó néhány átfedő jelentéssel, bizonytalan értelmezhetőséggel, és több változatban. Írásmódjuk is kétféle, noha egyértelmű elmozdulás van a magyaros írásforma felé. Teljesen szükségtelenek, mert magyarul egyszerűen és pontosabban kifejezhetők.

IRODALMI FORRÁS

1. Brencsán János *Orvosi szótár* Medicina Kiadó 2006.
2. Füredi János, Németh Attila *A pszichiátria magyar kézikönyve* Medicina Kiadó 2015.
3. Kopp Mária, Berghammer Rita *Orvosi pszichológia* Medicina Kiadó 2009.
4. Ozsváth Károly *Pszichiátriai lexikon* Oriold és Társa Kiadó 2011.
5. Tringer László *A pszichiátria tankönyve* Semmelweis Kiadó 2010.
6. Tolcsvai Nagy Gábor *Idegen szavak szótára* Osiris Kiadó 2007.

HOZZÁSZÓLÁSOK

Janka Zoltán

A „sensori stimulus” nem hinném, hogy helyes. A Dorland-szótár percepció meghatározása nem hinném, hogy helyes, a tudatosulással járó *percepció* már bizony *appercepció*.

Nekem az *aesthesia* kifejezés (tehát csak „e” betűvel, ha „h” is van benne) nem tűnik helyesnek, inkább *aesthesia* vagy *esztézia*, ha magyarul írjuk. A belső inger (saját test) fogalmát kiterjeszteném a lélekre is. Pl. egy gondolat is lehet inger, sőt Aaron T. Beck és iskolája szerint a rossz hangulatot negatív gondolatok idézhetik elő. Viszont ennél a sornál nem jó: Nekem nem *hypoesthesia* és *hypesthesia*, hanem inkább *hypoesthesia* (vagy *hipesztézia*). A „*hypoacusis*” kifejezés nekem *hypacusis* (persze hogy a hypóból jön). Nekem nem *hyperesthesia*, hanem inkább *hyperaesthesia* (vagy „magyarosítva” *hiperesztézia*). *Synesthesia* vagy *synaesthesia*? (Az angol hagyja el és egyszerűsít, *ae* helyett *e*). Az érzelem után miért angolul van: *emotion*? *Emotio*. Ugyanígy később: *apathy*? *Apathia*. Az *emotional lability* helyett használatos az *emotionális* (vagy *emocionális*) labilitás kifejezés. Az angol kifejezések használatának logikáját nem értem. Korábban a *latinos/görögös* formák magyarosításáról volt szó; ezeknek az angol szavaknak (mindegyiknek) van „magyarosított” változata, csak néhány példa: *sensibility* – szenzibilitás, *desensitization* – deszenzitizáció, *erotic* – erotikus, *apperception* – *appercepció* stb.

Megismerés után *perceptiont* írni helytelen, nem azonos! Sokan a megismerést a kognícióval azonosítják (nem lehet persze azt sem teljesen).

Az „erotic érzéki élvezetet, nemi vágyat ébresztő, keltő, illetve erős nemi ösztön” magyarosítással nem értek egyet, azaz hogy az erotikust érzékinek lehet fordítani, ráadásul a szövegben az „erotikus” kifejezés nem is szerepel, csak angolul, hogy „erotic”. Álláspontom alapvetően nem egyezik a szerzőével (Bősze Péter), tehát a magyarosítási szándékkal; magam a *latinos/görögös* kifejezésmódot, (kivételesen az angoltól magyarosított) szavakat kedvelem. Helyenként ugyan elvégezhető és gyakorlatban is átvett, de néhány idegen kifejezés magyarra fordítása erőltetett (ilyen lehet pl. a genetikai *polimorfizmus* – genetikai sokalakúság), vagy nem fejezi ki pontosan, amiről szó van (például *kognitív* – megismerési, gondolkodási stb.; inkább a *kognitív* kifejezést használjuk). A magatartás és viselkedés váltakozva történő használata a *behaviour* helyett már elfogadott, de ez sem egyértelmű. Néhány idegen kifejezés magyar megfelelőjével nem is találkoztam.

Ozsváth Károly

A nyelvészetben járatlan klinikus a megtisztelő felkérésre csak a maga szűk élményvilágából tud hozzászólni.

A címszó elsőként a gyémántcsiszolók (Hollandia, Izrael) képét idézi fel, bár ők anyagot alakítanak. *Spinoza Etikájában* utal a gyémántra, amikor azt mondja, hogy évtizedes

szorgalmas munkájával sok követ megcsiszolt, de az igazi mű az volt, amit az emberiségnek ajándékozott, hogy megfogalmazta az erkölcsi cselekvés szabályait azzal, hogy az emberiség legősbibb vágyát, hogy szabad legyen, cselekvését meghatározó gondolattá emelte: a szabadsághoz a szükségyszerűség felismerésén keresztül vezet az út. A gyémánt szépsége is azzal válik hozzáférhetővé, ha kristályszerkezete szabályait, szükségyszerűségét juttatja érvényre a gyémánt csiszolója. A nyelvész mindnyájunk kincsét, anyanyelvünket ápolja. Nekem a „szófaragás” is társul, tetszik, akár taszító, ami nyelvünkkel mostanában történik.

A szerző nemes törekvésével egyetérték, és tőlem telhetően támogatom.

M. Kedrov orosz akadémikus tudományrendszerében a háromszög csúcsein helyezte el a filozófiát, természettudományokat és társadalomtudományokat, a háromszög közepén szerepel a pszichológia, melynek mindhárom tudományterülettel van kapcsolata. Ebben a keretben az elme ép és kóros működése is értelmezhető. (A középponti hely mértani és nem értékjelző.)

A pszichiátriai fogalmak közül az *érzelem* és *észrevevés* lett kiemelve, de szerintem ezek a fogalmak a lélektan (pszichológia) és az ideglettan (neurobiológia) területén is jelen vannak. Az eredeti *elmekörtan* kifejezést a hozzátapadó előítéletek miatt elhagytuk, és a pszichiátria elnevezés lett általánossá (Magyar Pszichiátriai Társaság, 1940). Az ideg- és elmegyógyászok kezdetben ellenezték, mert valójában a korábban egységes szakma ezzel kettévált neurológiára és pszichiátriára. Az utóbbi években az agyműködés zavaraival foglalkozó ideggyógyászok és az elmegyógyászok kezdenek ismét egymásra találni, a neurológia és a pszichiátria az idegtudományok felé közelednek. A klinikusoknak azt is tudomásul kell venniük, hogy az agyműködés és a társas és társadalmi tényezők elválaszthatatlanok egymástól, például az *érzelem* és az *észrevevés* értelmezésekor is.

Érzelem

Az *érzelemtudat* fogalom számomra ismeretlen. Az *érzelmi elégtelenség* (inkontinencia) hiányzik. Az érzelmi igénybevétehetőség fokozott, az egyén nem tudja érzelmi megnyilvánulásait szabályozni. Agykárosodás, szellemi leépülés tünete.

A kiegyensúlyozott és a zavaros érzelmvilág között nincs éles határ, sem a szakmai, sem a köznapi szóhasználatban. A pszichiátriában nincsenek jól körülírt betegségegységek, de az egyes tünetcsoportokban (szindrómák), az ezekre adott belső és külső reagálásban az érzelmek vezető szerepet játszanak. Az orvos előbb találkozik a kóros érzelmekkel, mire rájön az „ép” érzelmek szerepére (orvos-beteg kapcsolat, beleérzés, empátia).

Grastyán Endre neves agykutató szerint az *érzelem* a latin *emovere* (felkavarni, hajtani) szóból eredő fogalom. Az *érzelem* az én által szubjektívnek érzett viszonyulás a külvilági

és a saját belső történésekhez. Lehet kellemes és kellemetlen. Összetett lélektani fogalom: szavakkal is kifejezhető szubjektív élménymínőség; ezekkel egy időben jelentkező, érezhető belső és külsőleg megfigyelhető arcjáték, taglejtés és testtartási változás. Az érzelmek keletkezésének élettani elméletei a kutatás fejlődésével változnak. A két alapminőség (támadás és menekülés, agresszió és szorongás) biológiai mechanizmusaira épülnek fel a tapasztalat és a tanulás segítségével a bonyolult érzelmek. Az érzelem és a motiváció ősforrása az elemi szabályozó működés. (A pszichiátriai tünetcsoportokban az érzelmi élet zavara áll az előtérben.)

Pléh Csaba akadémikus pszichológus: „A személy számára jelentős esemény okozta belső, több tényezőtől kialakuló állapotváltozás. Részei a szubjektív érzés, a fiziológiai változások, az arckifejezés, a kognitív kiértékelés és a viselkedéscselekvési tendenciák”.

A *pszichoterapeuta (lélekgyógyász)* tapasztalatai szerint még a művelt emberek sem tudják mindig érzelmeiket felismerni, még inkább megnevezni. Sok ember, tudósok is tárgyilagosnak tartják önmagukat, nem veszik észre, hogy amit látnak, az nem a tiszta valóság, hanem az, amit (érzelemvezérelt) belső programjuk láttatni enged. Sokan nem gondolnak arra, hogy a velük szemben megnyilvánuló érzelmeknek, indulatoknak ők a kiváltói.

Az objektivitására büszke, azt kihangsúlyozó ember nem veszi észre, hogy érzelmei ilyen mértékben irányítják gondolatait. Hasonló öncsalás a „racionális” emberismeret hangoztatása, különösen akkor, ha valaki azt hiszi magáról, hogy beelát a másik ember „fejébe”, érzelemvilágába. **A tárgyilagosság inkább hiedelem**, mivel a saját észlelés befolyásolja azt, hogy az ember mit vesz észre a valóságból.

Az egyes események egyetlen okra nem vezethetők vissza. Az „itt és most”-ban csak akkor értelmezhetők, ha az „ott és akkor” is feltárható. Freud érdeme ennek felismerése: a kora gyermekkor meghatározó az érzelmi élet fejlődésében, jelen van a felnőtt érzelmi reakcióban anélkül, hogy tudomása lenne róla.

Egy pécsi ideg- és elmeosztály vezetője 1977-ben *Érzelmi feszültségek a katonai szolgálatban* címmel adta közre egy attitűdskála tapasztalatait (csak belső terjesztésre engedélyezték). Befejezésként azt írja a szerző „Az emberi lélekben sok szabályszerűség rejlik, az emberek érzelmeivel való foglalkozás mégsem foglalható szabályzatokba. Ahhoz azonban, hogy ezeket megértsük, előbb önmagunkat kell megismerni. Ez az emberi együttélés kulcsa. Ha felfedezem magamban a mások kiváltotta érzelmeket, indulatokat, akkor megkísérelhetem megérteni, hogy én mit váltok ki a társamban; vajon mi mehet végbe a lelki világában? Ha a felém irányuló megnyilvánulásaiban a magam hatását is észreveszem, akkor már arra is képes vagyok, hogy mielőtt rokonszenvem vagy ellenérzéseim kivetíteném rá, előbb magamban vizsgáljam meg, hogy miért érzek vele szemben így vagy úgy. S miközben érzésem szavakba foglalom, a feszítő indulat a gondolatok

szabályozottságában megszeli. Ez minél inkább sikeres, annál harmonikusabb lesz a kapcsolatom a környezetemmel, a körülöttem levő világgal.”

Ellis amerikai pszichológus (1958) felismerte, hogy az érzékeny embereknek olyan eszmei elvárásaik vannak, amelyek valóságban nem teljesülhetnek. Ilyenek például: mindig teljes erővel kell dolgoznom; minden feladatot a legjobb tudásommal kell megoldanom; szakmai hibát nem követhetek el; minden nehézséget el kell viselnem; mindig uralkodnom kell az érzelmeimen; nem sérthetek meg senkit; soha nem sértődhetek meg. Az ilyen érzelmi töltésű gondolatokat a „kell”-ek zsarnokságának is nevezhetjük.

Ugyanazon eseményre az emberek nagyon eltérően válaszolnak, amiből arra lehet következtetni, hogy a kiváltó esemény hatása nem csupán az eseménytől, hanem annak egyéni értelmezésétől függ. Ez a nem tudatos érzelmi hajtóerő a segítő szakmák kockázata (helper burn out). Az emberek többsége rájön arra, hogy a dolgoknak nem egyetlen tökéletes megoldása van, ami ha nem teljesül, még nem jelent tragédiát. Aki erre nem jön rá, önértékelése fenntartásához folyamatos elismerésre vágyik, ami ha elmarad, értéktelenség tartja magát. A túlzott önérvényesítésnek kockázatai vannak, amit a környezet többnyire észrevesz, az egyén kevésbé. Ilyen a túlkompenzálás a munkában (gyógyításban), túlzó és folyamatos elismerési igény; túlzott kötődés tekintélyszemélyekhez; a konfliktusok kerülése vállalkásuk helyett; túlzott, elfogult szakmai azonosulás. Az egyén ezzel nincs tisztában, de szenved tőle. A növekvő feszültség szorongásos, depressziós vagy testi tünetekhez vezethet – „az a bánat, ami nem tör ki könnyekben, más szervekben okozhat sírást” (*Henry Maudsley*).

Az *önismeret* a magunkról való tudás összessége. Többnyire úgy él bennünk, hogy tételesen nem fogalmazzuk meg, de minden cselekedetünkben és végrehajtásában érvényesül. Aki először hallja vissza hangját vagy látja önmagát, többnyire meglepődik a gépre rögzített viselkedésén. Hasonló módon ellenállást vált ki, ha valaki másként értékeli bennünket, mint ahogyan ezt magunkról képzeljük.

Észrevezés

Az észrevezés értelmezésével egyetértek.

A környezet és a szervezet ingereinek felvétele és feldolgozása. *Wundt* a XIX. század végén megkülönböztette az észrevezést (percepció) és a felfogást (appercepció). Az észrevezés érzékszervek közvetítésével létrejött összetett érzékelés, a felismerés a külvilág tudomásul vétele. Az appercepció elnevezés *Leibniz*től származik, eredete a latin perceptio (felfogás, megértés). E fogalmat ma már nem fogadják el, az inger és a válasz között bonyolult, összetett folyamatok zajlanak. *Pléh Csaba* szerint az észlelés (percepció) azon folyamatok összessége, melynek során a külvilágban lévő vagy testen belülről származó inger tudatos élménnyé válik. Az érzékelés, észrevezés nem a külvilág egyszerű leképezése, hanem az

agyban már jelen lévő régmúlt és közelmúlt, a tudattól független emlékképszerű percepciók maradék kölcsönhatása. Az agyunk nem a tényleges fizikai valóságot, hanem annak a belülről, tanulási folyamatba programozott részét érzékeli, valójában – az ép viszony ellenére – meghamisítja. Az észrevevést nemcsak a külvilág szenzoros, hanem az észlelő korábbi tapasztalatai, beállítódásai is befolyásolják. A kóros észrevevés kimerülés, testi betegség velejárója lehet. A magasabb idegrendszeri szintek károsodása megváltoztatja az észlelést, meghamisítja a valós ingert (illúzió), vagy inger nélkül valósnak felfogott észlelés (hallucináció) jön létre.

Az anya érzelmei befolyásolják a magzat érzelmeit. Az anya és a kicsiny gyermek szavak nélkül értik egymást. A közvetlen környezet viselkedése, elsősorban szeretete fejleszti a testi érzelmeket. Aki nem érzékeli a szeretetet, későbbi életében sem önmagát, sem másokat nem tud szeretni. Ez számos felnőtt érzelmi zavar alapja lehet, melyek nehezen vagy egyáltalán nem állíthatók helyre.

A pszichiáter az észrevevés szokásostól eltérő, kóros megnyilvánulásaival találkozhat. Nem betegségegységek, hanem tünetek, melyek az agy súlyos működészavarára utalnak. Az érzékszervek közvetítette ingerek feldolgozása és megértése elégtelen.

A korábban említett "ott és akkor" többnyire kora gyermekkori elfelejtett, elfojtott kedvezőtlen élményeket takar, melyek az együttműködő egyén számára különböző pszichoterápiás módszerekkel észrevehetővé, felfoghatóvá (tudatosá) válhatnak.

Az érzelmi élet fejlődése olyan, mint a *gyémántcsiszolás*: a magunkkal hozott adottságok és a környezet hatása a mesterek csiszolásában szabályosan vagy elégtelenül formálódnak.

MEGHATÁROZÁSOK

Inger: jó.

Ingerlékenység: az ingerekhez és a helyzethez képest aránytalan érzelmi reakciókra való készség.

Érzés: jó. Jankával egyetértek. Az érzécsökkenés és az érzésfokozódás az érzékszervek működésének zavara, és a következménye jár érzelmi reakcióval (pl. a vakok túlérzékenysége). Az érzéstársulás meghatározása korrekt, de hozzáténném, hogy kóros elmeműködés jele, kórlélektani tünet.

Érzéketlenség: ingerfelvételi képtelenség.

Érzelem: korrekt. Fő jellemzője a szubjektivitás és a kétpólusosság (bipolaritás). Szélsőséges esetben elmezavar (mánia és depresszió), az enyhébb változatok gyakoribbak.

A felsorolt **érzelemmel** kapcsolatos meghatározásokkal egyetértek.

Érzelemszabályozás: az érzelmi élmények intenzitásának vagy időtartamának változtatására *alkalmazott stratégiák*.

Érzelemszabályozás elégtelensége (érzelmi inkontinencia): az érzelmi igénybevehetőség fokozott, a beteg nem tud uralkodni érzelmein (pl. indokolatlan sírás, nevetés, kényszerírás). Szellemi leépülés jele.

Érzelmi igénybevehetőség csökkenése, elsivárosodása: a szkizofrenia negatív tünete.

Az érzelemelégtelenség és az érzelemelsivárosodás klinikai megjelenése azonos (szellemi leépülés), mindkettő az agy működészavara. Az érzelemelégtelenség homlokagyi károsodás, az érzelmi elsivárosodás súlyos elmebetegség következménye.

Érzelmi beszűkültség: a heves érzelmek és indulatok (szerelem, lelkesedés, düh, előítélet) maguk irányába befolyásolják a tudatműködést és a gondolkodást.

Érzelmi intelligencia: az egyén képes irányítani a saját érzelmeit, felismeri mások érzelmeit és ennek révén eredményesen tud együttműködni. Fejletlenségét vagy hiányát alexitímiaként is felfogják.

Észrevevés: Jankával egyetértek. Az agyunk nem a tényleges fizikai valóságot, hanem annak belülről, tanulási folyamatban programozott részét érzékeli – valójában az ép viszonyok ellenére meghamisítja.

A percepciót ez ideig magamnak a felfogással azonosítottam. A **megismerés** fogalmat jobbnak tartom, mind a szerző, mind Janka meghatározását el tudom fogadni. Az értelmező szótár, Pléh és Bakos könyvei szerint a percepció érzékelés, a *valóságnak* érzékszervi észlelése. A megismerés Pléh szerint a világ leképezése, észlelés, emlékezet, gondolkodás és figyelem révén (kogníció).

FORRÁSOK

Pléh Csaba, Boross Ottilia *Pszichológia Akadémiai Kislexikon*, Akadémiai Kiadó 2010.

Ozsváth Károly *Érzelmi feszültségek a katonai szolgálatban* Zrínyi Katonai Kiadó 1977.

Ozsváth Károly *Testi betegség vagy lelki betegség?* Szemelvények a szociálpszichiátriából, Pécsi Tudományegyetem 2006.

Ozsváth Károly *A gyógyító egészsége* Kállai J., Varga J., Oláh A.: Egészségpszichológia a gyakorlatban, Medicina Kiadó 2005.

Ozsváth Károly *Paradigmaváltások az elmeegógyászatban* Orvosi Hetilap 1998;139:14.

Ozsváth Károly (szerk.) *Pszichiátriai lexikon* Oriold és Társai Kiadó 2011.

Ozsváth Károly *Anyámasszony katonái* Zrínyi Katonai Kiadó 1982.

Ozsváth Károly, Kóczán György *Ki is vagyok én? Önismeret a katonai szolgálatban* Zrínyi Katonai Kiadó 1985.

Tringer László

Módosítási javaslataimat a szövegben jelölöm aláhúzással.

érezéscsökkenés *hypoesthesia*, *hypoesthesia* az inger érzékszervi hatásának kórosan mérsékelt állapota.

hallási ~ *hypacusis* a hangok csökkent észlelése.

érezésfokozódás *hyperaesthesia* az inger érzékszervi hatásának kórosan fokozott állapota.

érezéstársulás *synaesthesia* valamely érzékszervre ható inger másik érzékszerven vált ki hatást, például: színes hallás, zörejes látás.

érzelemhiány (*apathia*) közömbösség a lelki érzésekkel szemben.

érzelemelszívárodás a lelki érzés betegség miatti csökkenése. Helyesebb: érzelmi elszívárodás.

érzékcshalódás téves észrevevés; külső (vagy belső) inger nélküli észrevevés és érzékelés.

megismerés *perception* az észlelés, az érzékelés és a felfogás együttese. A megismerés tevékeny folyamat: az inger érzékszervi és agyi feldolgozása; az utóbbiban korábbi ismeretek, nyelvi sajátságok és beállítódások vesznek részt.

ÖSSZEGZÉS

Bószte Péter

Hálásan köszönöm a végtelenül hasznos hozzászólásokat. Az értelmező szótár célja – mint fent említettem – a magyar nyelvű magyar orvosi nyelv létrehozása a keverék orvosi nyelvünk helyett, hogy végre utolérjük a fejlett országokat, amelyek a középkori görög–latin orvosi nyelvet anyanyelvire cserélték a XVI–XVIII. században. Fontos, hogy mi is kétféle orvosi nyelvet használjunk, a magyart és a nemzetközit. A görög–latin csak hibaforrás, sem a magyarban, sem a nemzetköziben nincs helye. Tudatában vagyok, hogy ez csak

nemzedékek távlatában valósulhat meg, de amit Habsburgyarmati sorsunk miatt nem tehetünk meg századokkal ez előtt, ideje elvégeznünk, legalábbis elkezdennünk. Nos, ezért vannak az angol, nem pedig a görög–latin kifejezések.

Osztom Janka Zoltán véleményét, miszerint egy-egy idegen kifejezés magyarra fordítása nem fejezi ki pontosan az idegen szó jelentését, mert az sokirányú. A magyar nyelvű orvosi nyelvünk megteremtése azonban nem fordítás, nem szótár, nem valamely idegen szó magyar megfelelőjének a létrehozása, hanem tudományos nevezettan. A nemzetközileg egységesített fogalmaknak stb. kell magyar nevezetet adni, függetlenül a fogalom nemzetközi nevéétől. Ekként a nevezet tökéletesen kifejezi az adott fogalmat, hiszen arról neveztük el. Azt is elfogadom, hogy az új magyar nevezet szokatlan, ám ebben nincs semmi szokatlan, ez minden új szóval így volt; idővel azonban megszoktuk. Az is természetes, hogy: „Néhány idegen kifejezés magyar megfelelőjével nem is találkoztam, de lehet, hogy létezik”. A legtöbb nem létezik, ezért nem találkozott velük. Nem létezik, mert az idegent használják. Ezt akarjuk megszüntetni; ez a célja ennek az összeállításnak is.

Egyeztetett nevezettár*

- **inger** az élő szervezetet érő, válaszkeltő hatás; az észrevevés tárgya.
ingerlékenység az ingerekhez és a helyzethez képest aránytalan érzelmi válaszra való készség.
- **ézés** *esthesia* inger keltette érzékszervi benyomás. Az érzést kiváltó inger lehet külső (külvilág) vagy belső (saját test, lélek). Általában megnyilvánul viselkedési formában (öröm, bánat stb.).
ézés-csökkenés *hypoesthesia, hypesthesia* az inger érzékszervi hatásának kórosan mérsékelt állapota – érzékszervi működészavar.
hallási ~ hypoacusis a hangok csökkent észlelése.
szaglási ~ hyposmia a szagok csökkent érzékelése.
ézés-fokozódás *hyperesthesia* az inger érzékszervi hatásának kórosan fokozott állapota – érzékszervi működészavar.
hallási ~ hyperacusis a hangok felfokozott észlelése.
szaglási ~ hyperosmia a szagok felfokozott érzékelése.
ézés-társulás *synesthesia* valamely érzékszervre ható inger másik érzékszerven vált ki hatást, például: színes hallás, zörejes látás. Kórlélektani tünet, a kóros elméműködés jele.
érezketlenség ingerfelvételi képtelenség.
- **érzelem** *emotion* lelki érzés; tükröződik benne a környezet (külső, belső) és az egyén viszonyulása (viszonyulás a valósághoz): *bánat, boldogság, félelem, gyűlölet, hangulat, harag, indulat, izgalom, kétségbeesés, szomorúság, szerelem, szeretés*.
érzelemértelem az egyén képessége, hogy uralkodjon saját érzelmein, felismerje mások érzelmeit, és így megfelelően tudjon együttműködni.

ézelmértelenség *alexithymia* az érzelmek felismerésének, tudatosulásának képtelensége.

ézelemhiány (*apathy*) közömbösség a lelki érzésekkel szemben.

ézelemszabályozás az érzelmi élmények nagyságának vagy időtartamának változtatására alkalmazott módszerek.

ézelemelégtelemesség (*emotional incontinence*) az érzelmi igénybevehetőség fokozott, a beteg nem tud uralkodni érzelmein (pl. indokolatlan sírás, nevetés, kényszersírás). Szellemi leépülés jele.

ézelemelszívás a lelki érzés elmebetegség miatti csökkenése – szellemi leépülés jele.

ézelemi beszűkültség a tudat és a gondolkodás egyfelé irányulása heves érzelmek/indulatok (szerelem, düh, előítélet) hatására.

ézelemi elhanyagoltság *emotional neglect* a gyermek lelki érzésének elégtelen gondozása.

ézelemi felindultság módosult tudatállapot, amelyben felborult a tudat; az ingerek, behatások feldolgozásának rendezettség.

ézelemi ingatagság *emotional lability* gyors hangulatváltozás; nincs arányban a kiváltó hatással.

- **ézeékenység** érzőképeség; lehet tárgyi (módszer, vizsgálat), a szervezetre vonatkozó és lelki.

tárgyi ~ (*sensitivity*) valamely vizsgálat, módszer ézeékenység; a vizsgálat tárgyának (pl. kóros elváltozás) felismerési aránya. Kiszámítása: a vizsgálat által felismert esetek számát osztjuk a tárgy előfordulási számával; például 100 esetből a módszer 99-et ismert fel: $99/100 = 0,99$, vagyis a módszer ézeékenység (felismerési aránya) 99%-os. A hamis pozitivitás 1% (→fajlagosság, →előrejelző érték).

*Az összeállítás a készülő magyar értelmező szótár elvei szerinti, ezért írtuk a nemzetközi (angol) kifejezéseket; a görög–latin nevezetek feleslegesek.

szervezeti ~ (*sensitivity*) a szervezet állapota inger/hatás tudattól független fogadására, válaszadásra, például immunválasz. **szervezeti alulérzékenység** csökkent érzőképesség. A szervezet válaszképessége kisebb az élettaninál (*hyposensitivity*). **szervezeti túlérzékenység** fokozott érzőképesség. A szervezet válaszképessége fokozottabb az élettaninál (*hypersensitivity*).

lelki ~ (*sensibility*) az érzés iránti lelki fogékonyság, az érzés megélésének a képessége.

lelki alulérzékenység az érzésmegélés csappanása (*hyposensibility*). **lelki túlérzékenység** fokozott érzésmegélés (*hypersensibility*).

TÁRSFOGALMAK:

érzékeny *sensitive* 1. képes ingerek/hatások észlelésére, 2. csökkent ingereket is felfogó; hatásokra fokozottan fogékony (lisztérzékeny, fényérzékeny stb.).

túlérzékeny (*hypersensitive*) 1. kórosan fokozott érzőképességű, 2. felfokozott (allergiás) válaszadó olyan ingerre, amelyek szokványos érzékenységű emberben nem vált ki választ.

alulérzékeny (*hyposensitive*) 1. csökkent érzőképességű, 2. ingerekre a szokásosnál mérsékeltebben válaszoló.

érzékenyített *sensitized* érzékennyé tett személy/rendszer → immunizált.

érzékenyítés *sensitization* érzékennyé, érzékenyebbé tévése valakinek, valamilyen rendszernek, például → immunizáció.

érzékenyítő *sensitizer* az inger észlelését, hatását fokozó → allergén.

érzékenység csökkentése *desensitization* az érzőképesség csökkentése.

érzékenyülés érzékennyé válás → allergizálódás.

- **érzéki** *erotic* élvezetet, nemi vágyat ébresztő, keltő, illetve erős nemi ösztönű.

~ **terület** *erotic zone* olyan testtájék, melynek ingerlése nemi vágyat kelt.

érzékiesség *eroticism, erotism* élvezet, nemi vágy erős megélése.

TÁRSFOGALOM:

érzék valami iránti fogékonyság, igényesség, tehetség, hajlam.

- **észrevezés** megpillantás, meghallás, figyelmesség valamire (pl. tudományos vizsgálatnál); tárgya az inger. Ez a megismerés első szakasza.

érzékelés *sensation* az inger felfogása az érzékszervekkel – eljuttatása az idegrendszerhez; a megismerés második szakasza.

érzékszalódás téves észrevezés; külső (vagy belső) inger nélküli észrevezés és érzékelés. Idesorolják a képzelődést is.

észlelés *apperception* az inger tudatosá (fogalom) válása (képzet); az inger feldolgozása az elmével; több részből tevődik össze. Ez a megismerés harmadik szakasza.

megismerés *perception* az észlelés, az érzékelés és a felfogás együttese. A megismerés tevékeny folyamat: az inger érzékszervi és agyi feldolgozása; az utóbbiban korábbi ismeretek, nyelvi sajátosságok és beállítódások vesznek részt.

TÁRSFOGALMAK:

észrevesz megpillant, meghall, figyel (*valamire*).

észrevehető meglátható, meghallható (*tűnet*).

érzékel az érzékszervekkel felfog.

érzet az (érzékszervekkel felfogott) érzékelés eredménye.

észlel tudatosulva érzékel.

észlelet az észlelés eredménye.

észlelhető felfoghatóan érzékelhető.

József Attila

Pogányos hitvallás magyarul

Hol vagy erős pogány sereg,
Hős Vata, bálványos berek?
Hol alszol bátor Bocskay?
Kossuth dicső csapatjai?!

A bős magyar vér nem buzog?
Mint gyáva, hitvány koldusok
Könyörgünk már az életér'?
Hadúr öszvéreként mendegél?

Ó nem, ilyet ne higgyetek -
Hadúr itt van közöttetek,
Hadúr a roppant Öspogány
Üget sötétpej vadlován.

Szegődjünk hát nyomába mi
Gyávaságot irtani,
Álljuk helyünket emberül -
Ki küzd, megél, más elmerül.

Megáll Isten, meg a világ,
Gyönyörrel bámul ily csudát,
Hogy vasököllel, ha akar,
Szabad s egész lesz a magyar.

Bószé Péter

Gondolatok Gaál Csaba Hogyan adjunk elő... kongresszuson, egyetemen és egyéb alkalmakkor? című könyvéről

Sok évtizedes tapasztalat, megszámlálhatatlan előadás észleléseit gyűjtötte össze a szerző a tudományos előadások tartásának zsinórmértékéül szolgáló könyvében. A 200 oldal terjedelmű írás messze túllép a tudományos előadások tartásának szigorúan vett tárgykörén: szerencsésen egészíti ki orvosi nyelvünk és a magyar nyelv történeti és egyéb vonatkozásaival, a szaknyelvek és a nyelvi műveltség kérdésével. Szinte ötvözi azokat az ismereteket, amelyeket folyóiratunk (*Magyar Orvosi Nyelv*) adott közre az elmúlt 19 évben. Ír továbbá a stílusról, a beszédmódról, és tárgyalja a tudományos rendezvények megannyi arculatát. Idézetek sokasága tarkítja az egyszerűen, pontosan, gördülékenyen és magyarul megfogalmazott mondanivalót, utalva a szerző hihetetlenül nagy olvasottságára, széles látókörére.

A tartalmi részt 10 fejezet tárgyalja:

- Írás és beszéd
- A rendezvényekről
- Az előadások felosztása
- Nyelvi kérdések
- Beszédtechnika, a beszéd modulációi
- Szervezési kérdések
- Az előadás kidolgozása
- Fellépés
- Vita
- Vetítés

Az előszóban az előadói képességről írva intelmet fogalmaz meg:

„Aki nem olvas, akinek nincsenek könyvei vagy könyvtára, az nem írhat komoly beszédet szívből, tudással. Olvasmányok nélkül nincs fogalmazási készség, nincs stílus, nincs műveltség...”

Nagyon is megfontolandó ez az intelm, hiszen a jó tudományos előadás a tudományos ismereteknek a műveltség köntösében tartott művészi fejtegetése. Felgyorsult, ismeret-tömeget gördítő világunk az egysíkúság felé menekül: célzottan csak a munka/tudomány tárgya lényeges, semmi más. A tudomány is összefüggésekben létezik, és ha a célegysíkúság vakká tesz, nem látjuk az összefüggéseket, a tudás silány marad. Nos, ezért olyan fontos Gaál Csaba intelme.

Az *Írás és beszéd* fejezet összeveti a tudományos közlemény és a tudományos előadás értékét. Olvashatjuk, hogy a tudományos előadás nem „beszélt írás”, miként a közlemény sem „írott előadás”, de tudományos hitelessége éppolyan fontos. Igaz, hogy a szó elszáll, de senki ne gondolja, hogy nem hagy jó vagy rossz nyomot.

A *rendezvényekről* írt fejezet mindent elmond, bevezet a színpadok mögé. Szomorú képet fest:

„A tudományos rendezvényeket profitorientált üzleti szellemben működő társaságok szervezik. Ennek a következménye, hogy gyakorlatilag nem utasítanak el előadásra jelentkezőket, alig van szakmai rosta, ennek köszönhetően – anyagi érdekeltség miatt – sok az előadás, hiszen minden résztvevő egyben előadó is. Mindezt észszerűen lehetne csökkenteni, ha csak a minőségi szempontok játszanának szerepet, és nem értéktelenedne el az előadások rangja.”

Igen, ez a valós helyzet; szerencsére kivételek azért vannak. A pénzközpontúság értéket gyilkol a tudományban is. Em-

lékszem: kezdő orvos koromban ugráltam örömben, amikor rangos hazai, nemzetközi tudományos rendezvény szervezői elfogadták az előadási jelentkezésemet. Lélekemelő, ösztönző élmény volt. Sajnálom fiatal orvostársaimat, hogy ettől is megfosztották őket. Szánni való a beköltözött üzleti szellem azért is, mert a tudományos rendezvényeknek küldetése van. A fejezet tanulságos olvasmány kivétel nélkül minden orvosnak, szakembernek, akkor is, ha nem tart előadást.

Az előadások felosztása több szempont szerinti alapos rendszerezés. Osztályoz a formák, a témaválasztás és az előadás módja alapján is.

A *Nyelvi kérdések* fejezete részletesen összegzi azokat a sokat tárgyalt, a magyar orvosi nyelv egyetemi tantárgyának részét is képező nyelvészeti, magyar nyelvi, orvosi nyelvi ismereteket, amelyeket minden orvosnak illik tudnia. Nagyszerű idézetek sokasága teszi még élvezetesebbé a leírtakat. Elbűvölt a Petőfi Sándortól vett idézet:

„Föl nem érem ésszel, hogy vannak a nem mindennapi emberek közt is olyanok, akik nem tudják vagy nem hiszik, hogy az egyszerűség az első és mindenek fölötti szabály, hogy akiben egyszerűség nincs, abban semmi sincs.”

Külön kiemelem a külhonban tartandó előadásokról írottakat. Csak egyetlen mondatot ragadok ki:

„...Másképp arra gondoltam, és állandóan azt tartottam szem előtt, hogy én Magyarországot képviselem, mivel rajtam keresztül egy egész országot ítélnék meg.”

Pontosan így van: nem csak a magam nevében tartom az előadást – képviselem munkatársaimat, intézetemet, egyesületünket és nemzetközi rendezvényen a hazámat is. Magyar követ vagyok a tudományok vizein, ekként kell viselkednem.

A *Beszédtechnika, a beszéd modulációi* című fejezet számomra is sok újdonságot (légzéstechnika, hangzás) tárgyal; ösztönös előadásmódunk hátterét világítja meg. Sokat tanulhatunk belőle.

A *Szervezési kérdések, Az előadás kidolgozása, a Fellépés, a Vita* és a *Vetítés* fejezetek foglalkoznak a tudományos előadások lényegi részével. Töviről hegyire kitér a legapróbb részletekre is, kezdve az előadás szervezésétől, elkészítésétől a begyakorláson át az előadás megtartásáig és vitáig. Szót ejt olyan apró részletekről is, mint az öltözék, viselkedés, továbbá testtartás, mozdulatok az előadás alatt stb. Elemzi az előadások buktatóit, irányvonalat adva, hogy ezek miként kerülhetők el. Beszél a jó és rossz előadásokról is.

„Az igazán hatásos, vonzó szakmai előadás olyan értéket közvetít, melyet vagy elfogadunk, vagy legalábbis elgondolkozunk rajta.”

Kötelező olvasmány ez a rész minden előadónak, de annak is, aki csak kacérkodik a tudományos előadás gondolatával. Már csak azért is kötelező, mert a tudományos előadás az előadó személyiségükre – és nem mindegy, hogy milyen képet festünk magunkról.

Gaál Csaba fogékony az új kifejezésekre: a posztert *táblaragasznak* neveztem el; nagy örömmre a szerző már ezt használja.

Összefoglalva: olvasmányos, irodalmi csemegékkel teli, sokoldalú, rendkívül tanulságos a könyv; ismeretanyaga az orvostudományi általános műveltséghez tartozik, ezért jó szívvel ajánlom kivétel nélkül minden orvosnak, akár előadást tartani, akár nem. A könyvet a Medicina Könyvkiadó jelentette meg igényes, szép kiadásban, nagyszerű szerkesztéssel.

Bősze Péter

Két gondolat a nyelvhasználatról

A fogalmazás módja a gondolatszöveget tükrözi. A helyes fogalmazás az egészséges gondolkodás gyümölcse. Ha a fogalmazás sántít, pongyola, a gondolatfonal is beteg.

Ördögi körbe kerülünk az idegen szavak használatával: az idegen szóval helyettesített magyar szavak előbb-utóbb elfelejtődnek, régiessé válnak a nyelvben; használatuktól ózkdognak, mondván „régies”. Az eredmény: „ezt csak az idegen szó fejezi ki pontosan, nincs magyar megfelelője, ezért azt kell használni”. Pedig volt rá jó magyar szavunk, csak az idegen szó használatával kitöröltük – „önfia vágta sebé”. Ha az efféle folyamat nagyban zajlik – márpedig ennek vagyunk tanúi –, a magyar szakszókincs egésze is megfogyatkozik; satnyul a honi szaknyelv és ezzel nyelvünk versenyképessége.

E SZÁMUNK KÖZREMŰKÖDŐI

BAGHY KORNÉLIA	Semmelweis Egyetem, I. sz. Patológiai és Kísérleti Rákkutató Intézet, Budapest <i>baghy.kornelia@med.semmelweis-univ.hu</i>
BALOGH LAJOS	Savaria Múzeum Természettudományi Osztály, Szombathely <i>balogh.lajos@savariamuseum.hu</i>
BERÉNYI MIHÁLY	HM Állami Egészségügyi Központ Urológiai Osztály, Budapest <i>drbem@hotmail.com</i>
BLANKÓ MIKLÓS	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>blanko.miklos@gmail.com</i>
FANCSALI ATTILA	<i>kuttyuska@yahoo.com</i>
GAÁL CSABA	Ehingen, Tagesklinik, Németország <i>DrGaal@aol.com</i>
JANKA ZOLTÁN	Szegedi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Pszichiátriai Klinika <i>janka.zoltan@med.u-szeged.hu</i>
KAÁN L. MIKLÓS	Semmelweis Egyetem Fogorvostudományi Kar, Budapest <i>kaan.miklos@dent.semmelweis-univ.hu</i>
KAPRONCZAY KATALIN	Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár és Levéltár, Budapest <i>kapryka@t-online.hu</i>
KESZLER BORBÁLA	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest <i>keszler.b@t-online.hu</i>
KISS LÁSZLÓ	Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola, Pozsony <i>kiss.agi@panelnet.sk</i>
LUDÁNYI ZSÓFIA	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest <i>ludanyi.zsafia@gmail.com</i>
MAKRA JÚLIA	<i>makrajuli@outlook.com</i>
NYÁRY SZABÓ LÁSZLÓ	Magyar Kulturális Örökség Alapítvány, Szeged <i>levelek@makultur.hu</i>
OZSVÁTH KÁROLY	Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika <i>ozsvath01@t-online.hu</i>
SZABÓ T. ATTILA	Balatonfüred <i>szabotattila@gmail.com</i>
TRINGER LÁSZLÓ	Semmelweis Egyetem Pszichiátriai és Pszichoterápiás Klinika <i>tringer.laszlo@med.semmelweis-univ.hu</i>
VARGA ÉVA KATALIN	Semmelweis Egyetem Nyelvi Kommunikációs Igazgatóság, Budapest <i>varga.eva_katalin@semmelweis-univ.hu</i>